

Національна академія наук України
Клуб молодих учених та новаторів
Київський будинок вчених
Інститут історії України
Інститут української мови
Інститут мовознавства імені О.О. Потебні
Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Інституту української археографії та джерелознавства імені
М.С. Грушевського
ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів»
ГО «Молодіжна організація науковців України»

Міжнародна науково-практична конференція
«IV Міждисциплінарні гуманітарні читання»

**25 жовтня 2015 року Київ, Київський будинок вчених НАН
України**

Тези доповідей

Київ 2015

IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 28 жовтня 2015 р. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – 144 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України
НАН України
Протокол №8 від 29 жовтня 2015 р.*

Редколегія збірника:

Боряк Г.В. (відповідальний редактор),
Блануца А.В. (відповідальний секретар),
Кононенко В.П., Сегеда В.В.

У виданні вміщено тези Міжнародної науково-практичної конференції «IV Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, Київський будинок вчених НАН України, 28 жовтня 2015 р.), у яких представлено сучасні напрями гуманітарних досліджень відомих та молодих вітчизняних і зарубіжних вчених.

Розраховано на вчених-гуманітаріїв, викладачів, студентів.

Автори вміщених матеріалів висловлюють власну думку, що не обов'язково співпадає з поглядами членів редколегії, і несуть відповідальність за дотримання наукової етики та достовірність наведених даних.

© Національна академія наук України, 2015
© Клуб молодих учених та новаторів, 2015
© Київський будинок учених, 2015
© Інститут історії України, 2015
© Інститут української мови, 2015
© Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, 2015
© Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка, 2015
© Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2015
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, 2015
© Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського, 2015
© Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди, 2015
© ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів», 2015
© Автори, 2015

Оргкомітет

Співголови Оргкомітету:

Гриценко П.Ю. – д.ф.н., професор, директор Інституту української мови НАН України
Жулинський М.Г. – академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
Калініна А.А. – директор Київського будинку вчених НАН України
Маврін О.О. – к.і.н., заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України
Скляренко В.Г. – академік НАН України, директор Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України
Смолій В.А. – академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України
Шемшученко Ю.С. – академік НАН України, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Відповідальний секретар:

Блануца А.В. – к.і.н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заступник голови ГО «Молодіжна організація науковців України», керівник Клубу молодих вчених та новаторів Київського будинку вчених НАН України

Члени Оргкомітету:

Брязкало Т.В. – молодший науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського
Кононенко В.П. – к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заступник голови Ради молодих вчених Інституту історії України НАН України, голова Вінницького осередку ГО «Всеукраїнська спілка молодих учених та новаторів»
Милько В.І. – к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заступник голови Ради молодих вчених відділення історії філософії та права НАН України, голова Ради молодих вчених Інституту історії України НАН України
Сегеда В. В. – голова Вінницького осередку ГО «Молодіжна організація науковців України»
Сікора Г.В. – молодший науковий співробітник Інституту української мови НАН України
Шумило М.М. – к.ю.н., голова Ради молодих вчених відділення історії філософії та права НАН України, голова Ради молодих вчених Інституту держави і права ім. В.М. Корецького

ЗМІСТ

Секція I

Валерій Саєнко (Запоріжжя) Участь О.І. Тереножкіна у дослідженні кургану Гайманова Могила.....	9
Максим Кириченко (Харків) <i>Savrica</i> и <i>Sorices</i> Певтингеровой карты и их интерпретация как северян в историографии.....	11
Адріан Юсупович (Варшава, Польща) Ходил ли князь Владимир войной на ляхов? (интердисциплинарное исследование военно-политических отношений Рюриковичей и Пястов в конце X – первой трети XI вв.).....	13
Дмитро Ващук (Київ) Місто Кам'янець на Поділлі у праці Юхима Сіцінського «Поділля під владою Литви».....	15
Андрій Блануца (Київ) Наказувати й виконувати: джерела з історії інституту місцевих урядників у системі земельних надань у Великому князівстві Литовському кінця XV – середини XVI ст.....	19
Владислав Безпалько (Київ) Одяг найманих робітників у шляхетських та селянських домогосподарствах на Волині другої половини XVI ст.....	21
Олег Ноздрін (Орел, Росія) Униформология: от истории костюма к костюмированной истории.....	23
Валентин Константинов (Кишинів, Молдова) Турецко-польское противоборство в Молдавии в 1615–1616 гг.....	26
Юрій Долженко (Київ), Богдан Прищеп (Рівне) Череп XVII–XVIII ст. з Острога: біоархеологічне дослідження.....	28
Анастасія Момот (Полтава) Використання квантитативних методів у дослідженні історії Гетьманщини XVIII ст.....	31

Анна Кудінова (Київ) Євреї в українській ярмарковій та повсякденній культурі: традиції і сучасність.....	33
Дмитро Боклах (Старобільськ) Міський топос як просторовий конструкт поеми «Сон» («У всякого своя доля») Т. Г. Шевченка.....	35
Володимир Милько (Київ) Управління гімназіями та прогімназіями Російської імперії в період міністерства О.В. Головніна (1862–1866 рр.)	37
Ірина Жиленкова (Київ) Висвітлення проблем зовнішньої торгівлі Російської імперії у пресі та мемуарах сучасників (кінець XIX – початок XX ст.).....	40
Олександр Федьков (Київ) Нова історична біографія: епізод з життя Ісака Біска.....	43
Юрій Безкровний (Львів) Журнал «Тепла роса» (1915 р.) як видання українського студентства Москви.....	45

Секція II

Сергій Троян (Київ) Концептуалізація сучасних міжнародних відносин: міждисциплінарний дискурс.....	47
Алла Киридон (Київ) Студії пам'яті в просторі гуманітарних наук.....	49
Сергій Ільчишин (Київ) Участь юнацтва ОУН в боротьбі за українську освіту та школу в Польщі у 1931–1937 рр.: історія та досвід.....	52
Катерина Валькова (Одеса) Художні засоби створення портрету в «Одноповерховій Америці» Іллі Ільфа та Євгена Петрова.....	54
Олена Корзун (Київ) Наукові завдання сільськогосподарських дослідних установ в умовах військового часу (період Другої світової війни).....	56

Юрій Кудінов (Полтава) Духовно-культурні характеристики українського етносу на теренах сіл Слобідської України та Полтавщини 1964–1991 рр.....	59
Микола Бривко (Київ) Чорнобильська нумізматика на пострадянському просторі.....	61
Павло Артимишин (Львів) Росія другої половини ХХ – початку ХХІ століття у сучасних українських підручниках з історії (2000–2012 рр.).....	63
Марія Лізус (Київ) Роль та функції музики у соціальних рухах.....	66
Андрій Рудюк (Київ) Огляд періодичних видань з історії міської геральдики України.....	69
Роман Самчук (Київ) Аксіологічний контекст спілкування: сучасні виміри.....	71
Андрій Карпенко (Слов'янськ) Сучасні виклики історико-філософської науки в Україні.....	73
Інна Підгородецька (Харків) Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації у практиці викладання української та російської мов.....	75
Ярослава Гурбик (Київ) Іномовлення в Україні: нові формати та іноземний досвід.....	78
Галина Чешко (Київ) Прислівники префіксального творення у східнополіському діалекті.....	81
Олена Юсікова (Київ) Синтаксична номінація у діалектому тексті-оповіді: когнітивний, прагматичний і семантико-синтаксичний аспекти дослідження.....	83
Юлія Милько (Переяслав-Хмельницький) Методика вивчення переносних значень слів у ЗОШ І–ІІІ ст.....	87
Євгеній Сафарянс (Київ) Українсько-австрійське співробітництво в європейському інтеграційному процесі.....	90

Аліна Яценко (Львів) Використання установки у засобах масової інформації (ЗМІ) для формування іміджу політичного лідера.....	93
Олеся Гурбик (Київ) Засади сучасної державної інформаційної політики в Україні.....	96
Ольга Гончар (Київ) До питання про відзначення 200-ліття від дня народження Миколи Костомарова.....	98
Катерина Алексєєва (Київ) Наративне опосередкування ситуаційного досвіду на прикладі літературно-філософських паралелей.....	100
Тамара Солдатська (Київ) Сучасний феноменологічний досвід у царині гуманітаристики.....	102

Секція III

Круглий стіл «Релігієзнавчі дисципліни у колі гуманітарних наук: міждисциплінарний контекст»

Зоя Швед (Київ) Методологічні засади дослідження співвідношення культури та релігії.....	105
Олена Галамага (Київ) Магія vs релігія у контексті ментальності давніх римлян	107
Надія Верещагіна (Одеса) Кирило-мефодіївська святокультурна традиція в модусі становлення Київського християнства	109
о. Костянтин Іванченко (Вінниця – Москва, Росія) Микола Кузанський (1406–1461 рр.) як теолог, філософ та науковець.....	112
Мар'ян Хомяк (Львів) Церковні унії першої половини XV ст.: контекст польсько-литовсько-руський та міжнародний.....	114
Сергій Каріков (Харків) Візитація в Саксонії як засіб лютеранської конфесіоналізації	117

Олександр Мірошніченко (Одеса) Земний шлях людини у посланнях Івана Вишенського.....	119
Олександр Панарін (Київ) Причини старообрядницької міграції.....	121
Василь Кононенко (Київ) «О вѣри с[вя]той православної восточного исповѣданія дѣло надлежить начати». Релігієзнавчий сегмент міждисциплінарного дослідження «Договорів та постанов» 1710 р.....	124
Світлана Каюк (Дніпропетровськ) Релігійність фронтального населення південноукраїнського регіону в останній чверті XVIII – на початку XIX ст.	127
Олександр Колесник (Вінниця) Життя і побут священиків Подільської єпархії під час встановлення та розквіту тоталітарного режиму в СРСР.....	130
Вікторія Проценко (Київ) Участь освітянських профспілок УСРР у антирелігійній пропаганді (1920-ті рр.).....	131
Наталія Бондаренко (Вінниця) Підтримка закордонними релігійними організаціями пізньопротестантських спільнот України (друга пол. 1960-х – перша пол. 1980-х рр.).....	135
Вікторія Бокоч (Ужгород) Політика і релігія: особливості взаємозв'язку та взаємодії в Україні	138
Олена Бортнікова (Київ) Міждисциплінарний підхід до взаємодії релігії і політики.....	142

СЕКЦІЯ І

УЧАСТЬ О. І. ТЕРЕНОЖКІНА У ДОСЛІДЖЕННІ КУРГАНУ ГАЙМАНОВА МОГИЛА

Валерій Саєнко

працівник археологічної групи Токмацького краєзнавчого музею

saykolaksay@yandex.ru

Видатний археолог-енциклопедист Олексій Іванович Тереножкін (1907–1981 рр.) є засновником української школи скіфознавства, співавтором, разом зі своєю дружиною і науковим однодумцем Варварою Андріївною Іллінською, кількох видань синтез-історій Скіфії. Він з ранньої юності проводив польові дослідження – загалом протягом близько п'ятдесяти сезонів.

1954 р. він розкопав славнозвісний Мелітопольський курган (висота біля 6 м). Це були перші післяреволюційні дослідження поховань скіфської соціальної еліти. Технічно це було зробити непросто. Доводилось у процесі роботи розробляти методику розкопок, шукати техніку, займатися кріпленням глибоких підземель, які обвалювалися.

Наприкінці 1960-х рр. у степовій частині України розгорнулися масштабні новобудовчі археологічні дослідження, пов'язані з меліоративними роботами. У зв'язку з цим почалося формування нового відділу в структурі Інституту археології АН УРСР. В цей час О. Тереножкін очолював скіфо-античний відділ і керував однією з новобудовчих експедицій.

В Інституті велася складна боротьба між різними угрупованнями (партбюро проти дирекції і вченої ради), в результаті якої вчений 1968 р. був виключений з партії, що відволікало його від роботи. Він покинув керівництво Північно-Рогачикською експедицією, яка напередодні провела розвідки на курганному полі Гайманової Могили.

1969 р. цю експедицію очолив один з учнів О. Тереножкіна – В. Бідзіля, його заступником був Б. Мозолевський. Вони розпочали розкопки кургану, знявши частину насипу. На цьому етапі з сусідньої експедиції приїхав О. Тереножкін і побачивши, що курган скіфський і дослідження його буде складним і цікавим, вирішив очолити роботи. Але В. Бідзіля не хотів складати свої повноваження. В результаті О. Тереножкін не потрапив до авторів повідомлень про розкопки цього кургану.

Про вклад вченого в складній ситуації польових досліджень залишилися різні оцінки. Так С. Полін пише, що О. Тереножкін приїхав «на усе готове», втім, добре допомагав «словом і ділом»¹. Але безпосередні учасники тих подій згадують, що саме з його приїздом з'явилися механізми і шахтарі для кріплення підземних споруд². Саме О. Тереножкін власноруч знайшов криївку з дорогоцінними виробами торевтики грецького виробництва, хоча в звітах це приписувалося Б. Мозолевському. О. Тереножкін був більш досвідченим і вигадливим польовим археологом. Розкопки Гайманової Могили могли завершитися таким же провальним фіаско, як розкопки іншого великого скіфського кургану, проведеного пізніше експедицією В. Бідзілі – Казенної Могили.

Особисті відносини цих вчених у наступні роки були добрими, обоє вони залишилися в спогадах вчених, які з ними спілкувалися як люди хороші. Цей епізод, що знаходиться на міждисциплінарному перехресті археології та історіографії, відкриває деякі маловідомі сторінки, так би мовити, «верхньої межі» історії археології.

¹ Бідзіля В.І., Полін С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 34-35.

² Ельников М.В., Мурзин В.Ю. Кочевники Украины. – К., 2015.– С. 63.

***SAVRICA* И *SORICES* ПЕВТИНГЕРОВОЙ КАРТЫ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК СЕВЕРЯН В ИСТОРИОГРАФИИ**

Максим Кириченко

*аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Історичного факультету Харківського університету ім. В. Н. Каразіна
mkiritchenko@gmail.com*

Певтингерова карта, составленная на латинском языке, содержит упоминание объектов под названиями *Savrica* и *Sorices*, которые на ранних этапах развития исторических знаний о северянах, отождествлялись с этим восточнославянским племенным союзом. Однако позволяет ли современное состояние источниковедения и историографии указанного памятника вводить упомянутые в нем топо- и этнонимы в источниковую базу по истории северян?

Певтингерова карта была создана в конце XII – начале XIII вв. как копия с прототипа, восходящего к первым векам нашей эры. По своей сути это рисованный дорожник, главным назначением которого было дать путешественнику представление об основных мировых маршрутах.

На 8 сегменте Певтингеровой карты, в верхней ее части, между маниратами, каннатами и меотами заглавными буквами красной краской нанесено название «SAVRICA». В оформлении названий объектов карты использованы разные краски и стили написания: одни названия окрашены красным цветом, другие черным; одни нанесены заглавными буквами, другие строчными; различен и межбуквенный интервал. Такие приемы, казалось бы, призваны классифицировать объекты карты, однако многие исследователи, напротив, отмечают отсутствие какой-либо системы в оформлении названий Певтингеровой карты, что вызвало трудности в определении того, что скрывается под тем или иным именем – город, регион или этноним. Так, Р. Талберт определяет Саврику как регион, а А. Подосинов как этноним.

Длительное использование карты привело к ее порче в некоторых местах. Топоним «Саврика» находится в непосредственной близости к одному из таких испорченных мест: дефект проходит узкой линией от верхнего края карты почти до изображения Константинополя, перекрывая несколько надписей. О том, что «Саврика» является полным словом и никакая его часть не была утеряна при порче карты, говорит стоящая за ним точка (автор ставил точки после каждого слова, нанесенного на карту).

Исследователи XIX в. (например, Д. Багaley и П. Голубовский) вводили упоминание Саврики Певтингеровой карты в источниковую базу по истории северян, особую важность придавая расположению Саврики в окрестностях Дона, что подтверждает, по их мнению, автохтонность северян в будущем регионе Хазарии. Река, которую они воспринимали как Дон, расположена на карте непосредственно за Днепром (*Nvsacvs*) и обозначена именем *TANASIS GALATIE*. В отличие от соседних рек, названия которых нанесены строчными буквами черной краской, название этой реки написано заглавными буквами красной краской и поэтому мало кто из исследователей был склонен видеть в этой надписи гидроним. Так, Р. Талбот определяет его как регион. Вторая часть этого топонима — *GALATIE* — по мнению А. Подосинова может указывать либо на кельтов-галатов, либо на Хазарию (*Gazarie*). Возможно также, что *TANASIS* и *GALATIE* — два самостоятельных топонима, как их понимал, к примеру, Я. Потоцкий. В таком случае, *TANASIS* может относиться к реке, а *GALATIE* — указывать на название региона или этноса. Приравняв *TANASIS* к Танаису мы действительно найдем Саврику на Дону в начале I тысячелетия н. э., однако, учитывая условность географии Певтингеровой карты, мы вряд ли можем уверенно соотносить расположенные на ней народы и реки.

По мнению А. Подосинова, *SAVRICA* является дублетом этнонима *Sorices*, нанесенного на той же карте строчными буквами юго-западнее Саврики, у Днепра. Отметим, что *Sorices* принято отождествлять с

этнонимами *Σαυάροι* Птолемея и *Suarices* Равеннского анонима. Ссылаясь именно на этот факт, А. Подосинов высказал свое предположение о том, что под Саврикой следует понимать не регион, а сарматский этноним — «саурики». Большинство современных исследователей поддерживает именно такую трактовку.

Таким образом, несмотря на то, что в прошлом *Savrica* или *Sorices* Певтингеровой карты отождествлялись некоторыми историками с восточнославянским племенным союзом северян, в актуальной историографии такой взгляд более не поддерживается.

**ХОДИЛ ЛИ КНЯЗЬ ВЛАДИМИР ВОЙНОЙ НА ЛЯХОВ?
(ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЮРИКОВИЧЕЙ И ПЯСТОВ В
КОНЦЕ X – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XI ВВ.)**

Адріан Юсупович

доктор історичних наук (PhD),

науковий співробітник Інституту історії Польської академії наук

ajusupovicster@gmail.com

Древние отношения правителей Руси и Польши были напрямую связаны с так называемыми «Червенскими городами». Эта тема стала очень актуальной с 2014 г., когда группа археологов под руководством М. Волошина и Т. Дзеньковского засвидетельствовала, что вал летописного Червена на рубеже X и XI в. не имел следов разрушения. Это значит, что древний город войска князя Владимира не брали штурмом.

Письменная информация об этом регионе имеется в «Повести временных лет» под следующими годами: 981, 1018 и 1031. В трёх рассказах под этими годами Нестор-летописец описал исторический процесс территориального расширения Киевского государства в западном

направлении. Впрочем, из приводимых летописцем дат, лишь только одна точная, то есть 1018 г. Остальные две были, вероятно, сконструированы самим Нестором, который имел сведения, о каком-то соперничестве между правителями Руси и Польши за пограничную территорию, которое длилось примерно 50 (или более 50 лет) и окончилось успехом Ярослава Мудрого. Нарративы под 981 и 1031 гг., которые содержат короткие истории или просто этапы соперничества о Червенских городах и о Перемышле, фактически есть искусственной цензурой исторического процесса, который надо рассматривать как свидетельство территориального роста Руси. Кульминацию первого этапа соперничества был отказ Болеслава Храброго от спорного региона около 992 г. в результате вероятных взаимовыгодных мирных договоренностей.

По-моему, нет фактов для того, чтобы определить верхнюю хронологическую границу начала соперничества между Рюриковичами и Пястами за пограничье; возможно, оно проявилось еще во время отца Владимира Великого – Святослава Игоревича. На основе информации под 1018 г., которая отображает второй этап пограничного спора, мы узнаем, что Болеслав Храбрый за оказанную Святополку помощь получил Червенские города и Перемышль. На основе этого факта также можно судить, что именно эта территория была потеряна во время начального правления Болеслава Храброго. Третим этапом, который имел место в 30 гг. XI в., был отказ Казимира Восстановителя от Червенских городов и Перемышля. В этом случае, как и в предыдущем (когда Болеслав Храбрый получил пограничный регион за поддержку Святополка), польский король в обмен на территорию получил военную помощь.

МІСТО КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛІ У ПРАЦІ ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО «ПОДІЛЛЯ ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ»

Дмитро Ващук

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник Інституту історії України НАН

України

dvashchuk@mail.ru

Дослідження історії Подільського краю неодмінно призводить до усвідомлення потреби глибокого аналізу праць Юхима (Євтима) Йосиповича Сіцинського, відомого українського історика, археолога, етнографа, мистецтвознавця кінця XIX ст. – першої половини XX ст. Найбільшим творчим задумом ученого було написання 5-ти томної монографії «Нариси з історії Поділля»¹.

Останній, п'ятий, том мав умовну назву «Поділля під владою Литви» і стосувався історії Подільського князівства із середини XIV ст. і до 1434 р. У цій публікації ми звернемо увагу на історію одного із найголовніших міст Поділля – Кам'янця у відповідності із текстом книги дослідника.

Перша частина «*Князі Коріятовичі*» присвячена діяльності братів Коріятовичів щодо розвитку міста. Зокрема на сторінках праці Ю. Сіцинський передрукував грамоту кн. **Юрія** та Олександра від 7 січня 1374 р. з інших видань, однак запропонував власний науковий аналіз та коментар. Крім цього, помістив переклад на українську мову². Водночас, він висловив сумніви стосовно прийнятої думки про надання Кам'янцю магдебурзького права цим документом стверджуючи, що «*дійсне магдебурзьке право надано було Кам'янцю пізніше: в 1432 р...*» (с. 25). До діянь Юрія у місті історик відносить: 1) збудування Кам'янецького замку; 2) міських укріплень; 3)

¹ Докладніше про це див.: Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / Упорядн. Д. Ващук, М. Мошак. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.

² Тут і далі посилання на текст книги здійснюватиметься за публікацією: Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви. У дужках зазначатимемо лише сторінки.

православної церкви Покрови Пресвятої Богородиці (разом із Олександром), у якій вони були поховані (с. 25–30).

Про діяльність князя **Олександра** Ю. Сіцінський пише небагато. Зокрема він передрукував грамоту 1375 р., пожалуваного Смотрицькому домініканському монастирю, та відстоював думку про православне віросповідання князя. Крім цього, історик стверджував, що Олександр загинув у боротьбі з татарами близько 1380 р. (с. 37).

Також мало відомостей історик наводить про період князювання **Костянтина**. Він вказав на існування двох грамот: 1) 1385 р. – краківським купцям на право вільної торгівлі з Поділлям; 2) 1388 р. (разом із братом Федором Коріятовичем) – Немирі на володіння Бакотою (ця грамота мала бути надрукована в книзі, але у рукописі текст відсутній. – Д. В.).

Про **Федора Коріятовича** дослідник повідомляв лише про одну грамоту 1392 р. (її текст помістив у книгу). Також на основі пізніших документів Ю. Сіцінський наводить приклади різноманітних пожалувань, здійснених князем в околицях Кам'янця (с. 40–43).

У другій частині «*Становище Поділля за часи князів Коріятовичів*» автор головну увагу зосередив на Подільському регіоні, однак інколи звертався безпосередньо до Кам'янця. Він підкреслював, що у місті вірменська громада «*мала свій окремий уряд, свій суд, свої ґрунти – поля і свої храми*» (с. 44). Автор опублікував українською мовою відому грамоту Синана 1398 р. на фундацію церкви у Кам'янці (с. 45–46).

З'ясовуючи питання організації управління регіоном, історик висловив думку про те, «*що брати Коріятовичі занявши Поділля так поділили цю країну межю собою: Юрій взяв Кам'янець и його округу, Александр – Смотрич з округою, Константин Бакоту, давню столицю Пониззя, а Федір – Червоногородську округу*» (с. 51). Крім цього, в головних містах існували воєводи. Зокрема у Кам'янці згадується воєвода Остафій (1374 р.), урядові якого, на думку автора, належала судова та адміністративна влада. Водночас,

Ю. Сіцінський досить критично відносився до окремих аспектів політичної та економічної діяльності Коріятовичів, які *«положили початок феодального устрою в країні и класового поділу населення на пануючих і підлеглих. Литовські князі принесли з собою тодішні погляди Литовської держави на власність земельну, як власність князя, який має право роздавати землі своїм служилим людям чи дружинникам»* (с. 53). Самостійне владарювання Коріятовичів завершуються внаслідок завоювання Поділля великим князем Вітовтом (осінь 1393 р.). Щодо Кам'янця, то історик підтримав версію М. Стрийковського про заволодіння Кам'янецьким замком внаслідок сварки між подолянами та волоською залогою (с. 56).

«Боротьба за Поділля між Польщею та Литвою після Коріятовичів» – саме таку назву має третья частина. У ній головна увага зосереджена на політичній історії Подільської землі, для якої боротьба між цими двома державами, володарями якої були король Ягайло та князь Вітовт, в 1394 р. ознаменувала початок поділу на Західне (пізніше – Подільське воєводство; центр – Кам'янець) та Східне Поділля (пізніше – Брацлавське воєводство; центр – м. Брацлав). Правда, на думку вченого, у цьому не було нічого нового, оскільки такий *«поділ був й раніш – на Пониззя и Побожжя»* (с. 66). Ю. Сіцінський аналізував діяльність воєводи Спитка з Мельштина, який, *«пiключись про збільшення прибутків Кам'янецької мiйської громади, дав місту право одержувати третю мірку від намола в млині на річці Смотричу, з тою умовою, щоб цей прибуток йшов на укріплення міста та інші потреби його»* (с. 69). Загалом, Ю. Сіцінський дав позитивну оцінку краківському воєводі, називаючи його Подільським князем, що *«продовжував діло князів Коріятовичів – захищав країну від Татар»* (с. 69).

Наступним володарем Поділля (на 2 роки) став Свидригайло. В історії Кам'янця відомі його такі надання ченцям: 1) францисканцям – земельної ділянки біля р. Смотрич (1400 р.) та домініканам – с. Субрівці на р. Смотрич (1401 р.) (с. 71–73).

Далі Ю. Сіцінський, покликаючись на Я. Длугоша, розповів про відвідування Кам'янця королем Ягайлом у 1402 р. та висловив сумніви про правдивість опису польським хроністом штурму міста та ще й за допомогою артилерії. Щодо *«доби першої гуртової польської колонізації Поділля»*, то автор відзначав так: *«Це був час значного наступу полонізма на Поділля... Правда польські урядовці стояли тут не твердою ногою, влада їх була більш номінальною, яка тільки нагадувала подолянам, що вони мають верховного володаря польського короля. Часті зміни польських старост показують, що становище їх в Кам'янці і взагалі на Поділля було хистке. Фактична влада Польщі простиралась на невелику просторінь, котра тянула до Кам'янця»* (с. 76).

З 1410 по 1430 рр. як Західним, так і Східним Поділлям знову заволодів Вітовт, який у всіх головних містах посадив своїх намісників. Зокрема, у Кам'янці перебували *«Витовтові старости, яко княжі намісники»* (с. 90). Після його смерті в 1430 р. великим князем литовським став Свидригайло, однак Кам'янець опинився під владою Польщі, а у місті закріпилась польська залога на чолі із Михайлом Бучацьким. Приводом до війни з Ягайлом, на думку Ю. Сіцінського, стало небажання М. Бучацького віддати Кам'янець і загалом Поділля новообраному литовському правителю. Саме у цій війні вирішилась доля Західного Поділля, котре у 1434 р. *«...стало de jure провінцією Польської держави і згідно з польськими порядками стало іменуватися Подільським воєводством. Це було закінчення інкорпорації Галичини й Західного Поділля до Польщі»* (с. 121).

Важливим доповненням загального тексту монографії є короткий аналіз пожалувань володарів Литви та Польщі, які стосувались як Поділля загалом, так і Кам'янця зокрема, а також науковий коментар до них.

Отже, проаналізована праця засвідчила наявність в її автора цікавих думок і концепції щодо політичного та соціально-економічного розвитку Подільської землі загалом, та Кам'янця зокрема. Ю. Сіцінський

підкреслював, що у період литовського владарювання поступово ліквідовувалась система місцевого управління, яка була сформована ще з давніх часів. Як наслідок, литовські правителі, починаючи від Коріатовичів, запровадили власну модель феодално-васальних відносин. Крім цього, історик негативно оцінював діяльність польського короля Ягайла на Поділлі вважаючи, що за його владарювання полонізація краю відбувалася досить активно.

**НАКАЗУВАТИ Й ВИКОНУВАТИ: ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ
ІНСТИТУТУ МІСЦЕВИХ УРЯДНИКІВ У СИСТЕМІ ЗЕМЕЛЬНИХ
НАДАНЬ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ КІНЦЯ XV –
СЕРЕДИНИ XVI СТ.**

Андрій Блануца

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

an_blan@mail.ru

Інститут місцевих урядників у системі земельних надань у Великому князівстві Литовському кінця XV – середини XVI ст., на жаль, в історіографії мало досліджений. А із застосуванням міждисциплінарного підходу (залучення методів археографії, джерелознавства, подокументного аналізу тощо) указана тематика й поготів не вивчалася. У нашому контексті застосування різних методів дослідження теми земельних надань у системі взаємодії центральної влади і місцевих урядників (старост/намісників/державців) зосереджений на вивченні комплексу джерел, які ввійшли історіографію як Литовська метрика. На основі аналізу її документального складу можна встановити роль таких урядників у політиці земельних надань великих князів литовських у ВКЛ.

Старости/намісники/державці були представниками великого князя на місці і від його імені виконували накази, у тому числі у питаннях земельних надань. Документально такі дії зафіксовані у підтверджувальних документах великих князів литовських, якими вони засвідчували правочинність земельних пожалувань старост/намісників. Наприклад, 30 серпнем 1507 р. датований підтверджувальний лист Сигізмунда I Старого зем'янину Брацлавського повіту Семену Кішці на селища Ханів, Ошитків, Ошпекове, Пальчикове та озеро Удеч у Брацлавському повіті вічним правом. Підставою для підтвердження селищ стали надавчі листи Казимира та Олександра Ягеллончика, а також брацлавського намісника кн. Михайла Васильовича Чорторійського. 12 березня 1536 р. Сигізмунд I Старий своїм листом підтвердив Грицьку Олексієвичу право на володіння сільцем Новоселицею у Вінницькому повіті, записаного йому черкаським і канівським старостою Остафієм Дашковичем вічним правом. Очевидно, що у час, коли Грицько Олексієвич отримав указане село у власність Остафій Дашкович тимчасово поєднував уряди канівського і черкаського старости з вінницьким.

У 20-х рр. XVI ст. активно фігурує в актах ЛМ овруцький намісник пан Михайло Халецький. Так, 10 жовтня 1522 р. він за наказом Сигізмунда I Старого надав Довмату Єремеевичу пусту землю в Овруцькому повіті, а 7 жовтня 1524 р. також за наказом великого князя литовського надав овруцькому зем'янину Федку Омеляновичу Вешняку пусту землю і пuste Zenkiv's'ke dvoriще в Овручі. Розпорядчим листом від 16 вересня 1523 р. Сигізмунд I Старий наказував овруцькому наміснику ув'язати господарського слугу Федка Омеляновича у пусту путну Волненицьку землю і пuste дворище в Овручі. Як бачимо, у цьому випадку на намісника покладалися функції виконання наказів та розпоряджень верховного правителя.

Подібні розпорядження й накази великого князя литовського адресувалися й іншим старостам/намісникам. Наприклад, документально

зафіксовані розпорядження Сигізмунда I Старого (Вільно. – 23.11.1522 р.) до чорнобильського намісника пана Михайла Павші з наказом надати Матвію Заморенку путного чоловіка Мартина Зеньковича із його землею у Чорнобильському повіті; (Краків. – 08.01.1523 р.) до луцького старости кн. Федора Михайловича Чорторийського з наказом надати брацлавському зем'янину Івашку Красносільському село у Луцькому повіті, замість наданого раніше, проте так і не отриманого села Свинюхи; (Краків. – 01.02.1524 р.) до луцького ж старости з наказом надати луцькому пушкарю Петру Скуйбіді пусту Кречківську ділянку землі у Луцьку, в передмісті на Гнідаві; (Краків. – 17.03.1524 р.) до кременецького намісника пана Якуба Монтовтовича з наказом ув'язати господарського дворянина Василя Семеновича Нечая у чотири пустих дворища у селі Супунові у Кременецькому повіті.

На перспективу автору бачиться ідея створення бази даних земельних надань Ягеллонів на українських землях ВКЛ і відзначення у цьому процесі ролі місцевих урядників. Без міждисциплінарного підходу проект не матиме шансів на успіх.

ОДЯГ НАЙМАНИХ РОБІТНИКІВ У ШЛЯХЕТСЬКИХ ТА СЕЛЯНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВАХ НА ВОЛИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ.

Владислав Безпалько

науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства

МОН України

graham2005@mail.ru

Видача одягу (або тканини) за службу у ранньомодерному суспільстві Східної Європи, і Волині зокрема, була одним з усталених прийомів взаємостосунків пана та слуги, господаря та робітника на всіх рівнях

соціальної ієрархії, і стосувалася як служби представників шляхетського стану і військових категорій населення, так і простолюдинів при виконанні поточної чи сезонної роботи у домогосподарстві.

Ймовірно, самі умови тривалого строку служби (зазвичай наймалися на календарний рік) передбачали піклування господаря про свого працівника, а одяг, який видавався наймитові з початку служби, міг бути певним авансом в оплаті за працю.

У шляхетських домогосподарствах, які на службі мали як «отчизну», так і найману челядь, в задокументованих переліках майна нерідко згадуються «нешляхетні» види одягу. В низці описів безпосередньо вказується, що це був одяг челяді. Наймити мали простий одяг – сермяги, кожухи, шапки, але при потребі отримували спеціальний одяг, наприклад опанчу при догляді та поводженні з кінями. Документи містять свідчення, що одяг надавався паном як в якості винагороди, так і лише на час перебування на службі, та мав бути повернутий по її завершенні. Робітники в промислах, наприклад у поташних будах, за виконання домовленого обсягу робіт отримували, окрім грошей, також комплекти одягу.

Цінним джерелом інформації для дослідження одягу найманих працівників у селянських господарствах є скарги про пограбування під час виконання сільськогосподарських, лісозаготівельних та інших робіт, які містять описи пограбованого майна. Поруч із самим селянином у документах постають і його наймити – «паробки», «молодці». У скаргах фіксувалися не тільки переліки предметів одягу, у тому числі взуття, головні убори, різноманітні аксесуари, а й вказувалась оціночна вартість кожної речі та матеріал виготовлення. Часто опис пограбованого одягу робітників обмежується шапкою та іншими дрібними речами (пояс, мошна, калита). В той же час у його господаря в переліку відібраного нападниками майна згадується не одна сермяга, а декілька, саме в такій кількості, що відповідає кількості постраждалих селянина та його працівників. Такі факти вказують

на майнову приналежність верхнього робочого одягу наймитів селянину-роботодавцю, що надавався у користування на час служби.

Отже, наймані працівники безперечно мали робочий одяг, або свій власний, або наданий господарем, і в виробничих умовах за зовнішнім виглядом фактично не відрізнялися від селян, у яких служили.

УНИФОРМОЛОГИЯ: ОТ ИСТОРИИ КОСТЮМА К КОСТЮМИРОВАННОЙ ИСТОРИИ

Олег Ноздрін

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри філософії та вітчизняної історії Російської академії
народного господарства та державної служби (Орловський філіал)*

olfont@yandex.ru

Среди тенденций развития современного гуманитарного знания заметен рост влияния специальных и вспомогательных исторических дисциплин. Дипломатика, генеалогия, геральдика, палеография, просопография расширяют горизонты представлений о мире, способствуют пересмотру устоявшихся концепций, ломают привычные стереотипы и мифы, содействуя научной реконструкции прошлого. Особое место в этих процессах занимает униформология.

Ошибочно сводить историю костюма к замене направлений моды. На рубеже Средневековья и раннего Нового времени вместе с привычными качествами практичности, удобства, эстетики, подчёркивания владельческого и социального статуса, платье приобретает новые символические, ритуальные, этикетные, политические свойства. Подчёркнуто скромное облачение дворян при передаче петиции испанской наместнице Маргарите Пармской 5 апреля 1566 г. благодаря насмешке графа Шарля Барлемона обозначило гордое прозвище сторонников нидерландской независимости –

«гёзы» («оборванцы», «нищие»). Английские гражданские войны середины XVII в. различали защитников и противников абсолютизма не только полковыми знамёнами, но и (пока позволяли средства) роскошно-изысканными нарядами «кавалеров», резко контрастирующими с демонстративной простотой «круглоголовых».

Иногда реальная или условная деталь одежды давала название движению, направлению, союзу, подобно шведским партиям «шляп» и «колпаков» XVIII в., парижских санкюлотов Великой Французской революции или итальянских чёрнорубашечников эпохи фашизма. Печальным продолжением политизации подобной практики в наши дни служит граничащее с абсурдом взаимное осмеяние сторонников «вишиванки» и «ватников».

Восточная Европа следовала общим курсом. Стремление Варшавского двора XVII-XVIII ст. подражать последним «парижским модам» вызывало резкое противодействие консервативной шляхты, выставившей напоказ «сарматскую» одежду предков. Упорное небрежение Марины Мнишек русским покроем весной 1606 г. встретило осуждение москвичей, став дополнительным раздражителем против Лжедмитрия I и его польского окружения, тогда как спустя столетие, в начале XVIII века, по замыслу Петра I Великого, обязательный для дворянства «западноевропейский стиль» стал зримым признаком радикальной вестернизации России.

Стремление правительства определять внешний облик человека порождало противоречивую реакцию. Достаточно вспомнить недавние дискуссии относительно введения для военнослужащих Кремлёвского гарнизона парадных мундиров, напоминающих образцы 1812 г., или поиски «исконной» эклектической амуниции церемониальных рот, получивших самостоятельность новых государственных образований.

Военная история полна примеров, когда «честь мундира» значила для его владельца несоизмеримо больше «обычной» принадлежности к

определённой корпорации, выступая индикатором личного достоинства и благородства.

Решение императора Павла I (1796–1801 гг.) переодеть солдат по «прусскому порядку» привело к ропоту части генералитета, считавшего это оскорбительным для национального достоинства после побед русского оружия в Семилетней войне, включая графа А.В. Суворова, едко заметившего: «Пудра – не порох, букли – не пушки, коса – не тесак, я не немец, а природный русак», слова которого завоевали широкую популярность в армейской среде. В конце XIX в. возникла другая ситуация, когда решение императора Александра III заменить дорогую красочную форму более простой, удобной и единообразной, стилизованной под народные образцы, привело к увольнению из армии ряда офицеров, рассчитывавших при отставке сохранить право ношения прежних полковых мундиров.

Не обходилось без курьёзов. В 1906 г. правитель подчинённого Германии марионеточного камерунского султаната Бамум Ибрагим Джойя, прививавший подданным европейские (преимущественно немецкие) порядки, ввёл для своих гвардейцев особую одежду, прообразом которой послужила венгерская гусарская форма. В Берлине это восприняли как пародию на армию кайзера, настоятельно рекомендовав прекратить подобные смелые эксперименты.

Военная история всегда популярна. Армейская атрибутика востребована специалистами и широкой публикой. Старинные победы и поражения оживают при костюмированных реконструкциях, аргументируют политику, формируют коллективную память, конструируют идентичность и этническую мифологию. Накопление нового материала, совершенствование методик изучения различных типов обмундирования, вооружения, амуниции прошлого способствуют не только развитию отдельной вспомогательной дисциплины, но и успеху всей исторической науки.

ТУРЕЦКО-ПОЛЬСКОЕ ПРОТИВОБОРСТВО В МОЛДАВИИ В 1615– 1616 гг.

Валентин Константинов

доктор исторических наук

walentkonstant@yahoo.fr

Начало противоборства между Польшей и Турцией относится к 1611 г, когда польский ставленник Константин Могила был смещен с престола турками, а вместо него назначен новый господарь – Штефан Томша II. Поляки не восприняли нового господаря и через несколько месяцев после его восхождение на трон организовали антимолдовский поход. Первая попытка кончилась плачевно для поляков, которые потерпели сокрушительное поражение в битве при Сасовом Роге в середине июля 1612 г. После этого поражения официальные польские круги, король и польный гетман, перевели битву в дипломатическое русло. Однако остались зятя Могилы и мать Константина, которые имели серьезные намерения вернуть себе молдавский престол.

Тогдашний молдавский господарь Штефан Томша II находился в очень сложной ситуации, которая усугубилась из-за татарских набегов, которые производились с молдавской территории на приграничные земли Речи Посполитой. Это обстоятельство позволило зятям Могилы С. Корецкому и М. Вишневецкому перетянуть на свою сторону часть приграничных шляхтичей и включить их в борьбу против Томшы. Но в этот раз король Сигизмунд III и польный гетман С. Жулкевский были против подобного рода действий. Тем более у последнего был собственный претендент на молдавский престол: Габриэль Могила, двоюродный брат Константина. Политическая система Речи Посполиты в принципе позволяла отдельным приграничным магнатам проводить собственные военные действия. Поэтому осенью 1615 г. М. Вишневецкий и С. Корецкий организовали новый поход с целью вернуть Могилам молдавский престол. Тогда у амбициозной домны

Елизаветы появилась возможность вернуть молдавский престол для своих сыновей и воспользоваться всеми выгодами своего статуса.

Хотя официальные круги Речи Посполиты были против военных методов в достижении своих целей, отношения между Речью Посполитой и Османской империей очень испортились. Силы воинствующих сторон были примерно равны, поэтому война длилась несколько месяцев. Летом 1616 г. при Драгшанах состоялась битва, в которой турки одержали победу. К поражению польской армии приложил руку и сам польный гетман, который призвал к себе казаков. Сыновья амбициозной домны были вынуждены принять ислам, равно как и их мать. Таким образом, этот момент стал концом правящего дома Еремии Могилы.

Оставались, однако, представители другой ветви Могилы – сыновья Симеона Могилы: Габриэль, Иоанн и Петр – будущий киевский митрополит. Польские правители сначала поддерживали на господарский престол Г. Могилу, а когда турки отказались дать ему Молдавию, согласились с кандидатурой Раду Михни, который до того времени правил в Валахии.

Сам по себе момент противоборства 1615-1616 гг. был только звеном в цепи нарастания напряженности между двумя великими державами. Смещение Могилы, у которых был польский индигенат, наезды татар на приграничные территории и казаков на османские земли были главными причинами в нарастании напряженности. И хотя несколько веков между Польшей и Османской Империей были добрые отношения, во втором десятилетии XVII в. по разным причинам дошло до прямого военного столкновения и турецко-польской войны 1620-1621 гг.

**ЧЕРЕП XVII–XVIII СТ. З ОСТРОГА: БІОАРХЕОЛОГІЧНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Юрій Долженко

аспірант відділу біоархеології ІА НАН України

yuriy_dolzhenko@ukr.net

Богдан Прищеп

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського
державного гуманітарного університету*

archeol57@mail.ru

У 2008 р. дочірнім підприємством «Рівненська старовина» державного підприємства Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАНУ були проведені археологічні розкопки в м. Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12. Вони були зумовлені необхідністю підготувати майданчик для будівництва нової церкви. На цій ділянці до середини XIX ст. стояла дерев'яна Миколаївська церква, відома за писемними джерелами з ХІІ ст., але її будівництво дослідники відносять до часів Данила Острозького, тобто до XIV ст. За литовсько-польської доби ця територія входила до другої укріпленої частини замку князів Острозьких – Пригородка.

Розкоп на ділянці по вул. Академічній, № 12 мав площу 334 кв. м. В ньому виявлені культурні шари поселень пізньотрипільського, слов'яно-руського, литовсько-польської доби та відкриті християнські поховання періоду функціонування Миколаївської церкви. Материк – жовтий лесоподібний суглинок, досягнуто на глибині 2,5–2,7 м.

Відкрито понад 220 християнських поховань. Глибина могильних ям від рівня сучасної денної поверхні 1,3–2,0 м. У 42 захороненнях виявлено поховальний інвентар та інші знахідки. Найчастіше зустрічаються монети, їх знайдено біля 20 похованих. Ранні монети карбовані у 20-х рр. XVII ст., але переважають шеляги (боратинки) Яна Казимира. Трапились також гудзики,

застібки, намисто, персні. Досліджені захоронення з монетами датуються XVII – першою половиною XVIII ст., але частину ранніх захоронень слід віднести до XVI ст., а найпізніші, вірогідно, здійснені у другій половині XVIII – на початку XIX ст.

Поховання № 27 (кв. 7-б) виявлене на глибині -1,7 м, дно могильної ями знаходилось на відмітці -1,85 м. Зруйноване, розчищено череп і ребра лівої частини грудної клітки. На цій ділянці виявлені більш ранні поховання (№ 38, 45, 51). Знайдені в них монети дозволяють датувати ці поховання від середини до кінця XVII ст. Тому поховання № 27 може бути датоване останньою чвертю XVII ст. або першою половиною XVIII ст.

У 2014 р. нам був переданий цілий череп, піднятий у 2008 р., гарної збереженості. Статевовікові визначення та виміри цього матеріалу проводилися в антропологічній лабораторії відділу біоархеології Інституту археології НАН України. Виміри черепа здійснювалися за стандартною краніологічною методикою, де за Р. Мартіном вказувалася нумерація ознак, а назомалярний та зигомаксилярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми.

Поховання 27. Розкопки 2008 р. Череп гарної збереженості, з добре розвинутим надпереніссям (3 бали), надбрівними дугами та м'язовим рельєфом в ділянці потилиці та слабо вираженим потиличним горбом. Соскоподібні відростки помірних розмірів. За морфологією череп належить чоловіку. За заростанням внутрішніх і зовнішніх черепних швів, станом стертості зубів чоловік помер у віці 40–50 р. Повздовжній діаметр черепної коробки помірний (на межі з великими категоріями), поперечний – великий. За черепним індексом (79,3) череп мезокранний (помірно видовжений). Можна сказати суббрахікранний. Черепна коробка велика за висотним діаметром від краніометричної точки базіон, за висотно-повздовжнім індексом висока (гіпсікранія), за висотно-поперечним індексом, помірно висока (метріокранія). Вушна висота дуже велика. Лоб широкий, потилиця помірно

широка. Висота вигину лоба сильна (29,0), свідчить про те, що він прямий. Горизонтальна окружність через краніометричну точку офріон – велика. Довжина основи черепа помірна.

Обличчя ортогнатне, за абсолютними розмірами, помірної ширини (133,8 мм) та помірно високе (72,7 мм), за верхньолицевим показником (54,3) помірно широке (мезен). Профілювання обличчя різке як на верхньому рівні 133,9°, так і на середньому (127,6°). Кут альвеолярної частини обличчя великий (78,0°). Загальний лицьовий індекс лептопрозопний, вказує на вузьке обличчя.

Орбіти помірно широкі і високі, індекс (89,1) вказує, що вони високі, у цілому (гіпсіконхія). Ніс високий і помірно широкий. Відносна ширина носа (46,9) вказує на те, що він вузький (лепторинія), на межі з помірними категоріями. Нижній край грушоподібного отвору має гостру форму передньо-носових ямок (*anthrop*). Симотичний індекс малий (31,4), таким чином, перенісся характеризується як низьке. Дакріальний показник також малий, що вказує на низьке перенісся у цілому. Кут випинання носа до рівня профілю обличчя малий (20,0°). Носовий шип розвинутий добре (4 бали). Глибина іклової ямки помірна.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки: перераховані ознаки свідчать про добру європеїдність чоловічого черепа з Острога, без суттєвих монголоїдних домішок. Вузьке обличчя, ніс та високі орбіти надають певну особливість даному індивідууму, пов'язану, ймовірно, з західнослов'янським світом, а висота черепа притаманна балтійським племенам. За індексами пропорцій відділів лицевого скелету, досліджуваний череп не можна напевно віднести ні до германського ні до східнослов'янського краніологічного варіанту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., Дебец Г.Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований. – М., 1964. – 127 с.

2. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Вип. 13. – Острог, 2008. – С. 160–204.
3. Перлштейн А. Описание города Острога. – М., 1847.
4. Прищепя Б.А., Бондарчук О.А., Позіховський О.Л. Дослідження в Острозі по вул. Академічній, 12 // Археологічні дослідження в Україні 2009. – Київ–Луцьк, 2010. – С. 335–337.
5. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materyaly do historyi Wolynia. – Warszawa; Kraków, 1913.
6. Martin R. Lehrbuch der Anthropologie. In systematishker dastellung. Mit besonderer beruckesichtigung der anthropologischen methoden fur studierende, arzte und forschungsreisende. Zweite, vermenrte auflage – Jena, Gustaf Fisher. Bd. II. – 1928. – 1062 s.

ВИКОРИСТАННЯ КВАНТИТАТИВНИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.

Анастасія Момот

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

momot.nastasya@gmail.com

Століття «криз і шукань» європейських істориків дозволило українським науковцям XXI ст. значно розширити предметні поля історичних зацікавлень і залучити нові джерела та методи досліджень. Захоплення історичною антропологією спрямовує сучасних дослідників використовувати міждисциплінарний підхід у своїх працях та користатися методами партнерських дисциплін – соціології, етнографії, демографії, статистики, географії, психології тощо.

Вивчення населення Гетьманщини XVIII ст. не можливе без історичної демографії. Основу джерельної бази істориків-демографів складають статистичні джерела: Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр., метричні книги, сповідні розписи тощо. Ці джерела дозволяють з'ясувати такі важливі складові історичної демографії як статево-вікову структуру населення, шлюбно-сімейних стан, народжуваність, смертність, темпи приросту населення. Саме при роботі з масовими джерелами доречно

використовувати квантитативні методи дослідження. Вони дозволяють аналізувати процеси та явища на основі системи кількісних показників.

Використання математичних методів дослідження починається з перевірки інформаційного потенціалу статистичних джерел. Для з'ясування репрезентативності історичних даних, їх повноти та достовірності визначають коефіцієнт співвідношення статей у п'ятирічних вікових групах. Отримані показники співставляють з типовим значенням; їх відхилення свідчить про недооблік населення певної статі. Іншим інструментом верифікації джерела є встановлення індексу Уіпла (Whipple index). Він дозволяє з'ясувати його точність в залежності від ступеня акумуляції віку – зосередження значної кількості населення чий вік закінчується на 0 чи 5.

Для виміру якісних характеристик досліджуваних явищ і їх вираження у числовому матеріалі можна застосовувати підрахунок частоти повторюваності історичних фактів (наприклад шлюбності, народжуваності, тощо). Метод регресивного аналізу стане в нагоді при аналізі кількісного співвідношення між причинами й наслідками певних типів демографічної поведінки. Інший математичний метод – розчленування на елементи – допоможе при дослідженні демографічної поведінки населення, яку не можна зводити виключно до кількісних характеристик, і необхідно вичленовувати її окремі елементи : народжуваність, смертність, шлюбність, сімейний стан.

Для з'ясування соціальної диференціації суспільства можна з'ясувати коефіцієнт нерівності населення, проаналізувавши рівень розподілу матеріальних благ. Її графічним вираженням є побудова кривої Лоренца.

Отже, квантитативні методи є ефективним у вивчення окремих аспектів життя суспільства, особливо демографічних. Але їх пріоритетне використання може призвести до здобуття середніх значень, що знівелюють особистісні відхилення, з яких, власне, і складається життя. Кількісний аналіз дозволяє дійти чітких висновків на основі конкретних розрахунків, але разом з цим знеособлює дослідження. Використання поруч з квантитативними

інших методів, наприклад мікроісторичного, дозволить не потрапити в полон кількісних значень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин Ю. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). – Полтава : АСМІ, 2005. – 321 с.
2. Замура О. «Великий шаленець». Смерть і смертність у Гетьманщині XVIII століття. – К. : КІС, 2014. – 240 с.
3. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Л.: Львівський держ. ун-т ім. Ів.Франка, 1999. – 224 с.
4. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 2003. – 486 с.
5. Миронов Б. Историк и математика: (Математические методы в историческом исследовании). – Л.: Наука, 1975. – 184 с.
6. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава : АСМІ, 2011. – 304 с.
7. Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

ЄВРЕЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЯРМАРКОВІЙ ТА ПОВСЯКДЕННІЙ КУЛЬТУРІ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Анна Кудінова

*аспірантка відділу «Український етнологічний центр» Інституту
мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського
НАН України
annaskorjak@ukr.net*

Євреї були одними з найчисельніших і найактивніших серед ярмаркувальників. Вони тісно співпрацювали із українськими сільськими й міськими жителями Поділля, Наддніпрянщини та Слобожанщини у XIX – на початку XXI ст., будучи не лише ярмарковими торговцями, корчмарями, шинкарями та лихварями, але й займаючись ганчурництвом та маючи у своїй власності так звані лавки й магазини на території окреслених нами етнографічних районів, у повсякденному, позаярмарковому, житті після часткового занепаду наприкінці 20-х рр. XX ст. і відродженням у середині XX ст. ярмарків.

Їхні ментальні риси мали як позитивні, так і негативні впливи на українських селян та міщан в тих населених пунктах, де вони проживали та брали участь у ярмарках чи інших видах торгівлі.

Ставлення українського населення та представників інших національних меншин у різних регіонах змінювалося та було неоднозначним. Зробити такий висновок дозволяють зібрані нами у процесі польових етнографічних експедицій матеріали. Опитані респонденти, що є постійними жителями сіл Вінницької, Полтавської та Сумської областей стверджують про негативне у переважній своїй більшості ставлення до євреїв з боку інших селян (Наддніпрянина). А ось респонденти із Поділля стверджують, що дружили з «жидами», вели справи та переховували дітей-євреїв від німецьких фашистів під час Другої світової війни; намагалися вести спільну торгівлю на ярмарках з євреями-власниками крамниць, лавок, а у повсякденному житті здавали тваринні шкірки й продукти сільського господарства «євреям-заготовачам»; брали безвідсоткові кредитні позики за умов вчасного повернення коштів у євреїв-лихварів; вимінювали крейду, маслянку, дитячі глиняні іграшки-свистунці на старі ганчірки у євреїв-ганчурників. Не дивлячись на позитивне чи негативне ставлення до євреїв в окремих населених пунктах з боку місцевої влади чи місцевих мешканців, відбувалися побутові відносини та економічна співпраця між селянами інших національностей та євреями.

Таким чином, євреї в українській ярмарковій і повсякденній культурі були однією із ключових груп торгівців, необхідність та користь діяльності яких усвідомлювали селяни та міщани, що відображено в усній народній творчості окресленого нами періоду на вказаних етнографічних районах, а також у спогадах, опитаних нами респондентів у ході проведення етнографічних експедицій на Поділля, Наддніпрянщину та Слобожанщину.

**МІСЬКИЙ ТОПОС ЯК ПРОСТОРОВИЙ КОНСТРУКТ ПОЕМИ
«СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ») Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

Дмитро Боклах

*аспірант кафедри української літератури ДЗ «Луганського
національного університету ім. Тараса Шевченка» (м. Старобільськ)*

dmitriy.boklakh@gmail.com

Дослідження топосу є актуальною проблемою сучасного літературознавства (А. Булгакова, О. Боронь, І. Вихор, В. Левицький, А. Ловчинський, С. Ігнат'єва, М. Калиняк, В. Прокоф'єва, Ф. Штейнбук та ін.). Інтерес до топіки зумовлений розвитком лінгвістики, оскільки користується підвищеною увагою вчених до проблеми простору у художньому тексті.

Одним із продуктивних способів дослідження художньої специфіки творчості Т. Шевченка на сучасному етапі нам видається аналіз та інтерпретація художнього топосу міста, що становить особливу просторову картину світу в поезії письменника.

Топос міста – це предметно-сміслова даність міста, відтворена у тексті сукупність міських реалій, окреслених і локалізованих у часово-просторових межах¹. Поняття «топос» використовуватимемо на позначення місця, яке можна класифікувати як просторове явище реального (уявного) світу (місто, село тощо).

Приналежність героя твору до певного місця – це важлива умова до аналізу його характеру та простору, де відбувається конкретна дія (М. Бахтін, Ю. Лотман). У поемі Т. Шевченка спостерігається зображення міста як певного континууму розгортання дії ліричного героя у часі й конкретному місті, що стає важливою віхою до розуміння характерних ознак функціонування топосу міста, дії і часу, які відбуваються у сюжеті твору. Отже, топос Петербурга – це своєрідний просторовий конструкт, в якому дія

¹Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця XIX – першої половини XX століття. Дис. канд. філол. наук : 10.01.06. – Тернопіль, 2011. – С.66.

відбувається у межах певної географічної території з упізнаваною топонімією.

Топос Петербурга – це місто в географічних просторових координатах з певною архітектонікою міста. Отже, автор поступово конструює міський топос: *«То город безкрай./ <...>Церкви, та палати, / Та пани пузаті, / І ні однісінької хати»¹*. У міському ландшафті характерна деталь – «церкви та палати», себто місто уособлює пласт чиновників, їхніх прислуг та адміністративні будівлі, що унеможлиблює побачити там звичайну людину.

Домінантою Петербурга, за словами М. Анциферова, є характер його «кристалізуючого ядра»². Ліричний герой знаходиться не просто у хаотичному мареві, а він чітко бачить «кристалізуюче ядро Петербурга» – палаци, верхівки дзвіниць, фортеці. Петропавлівську фортецю було пристосовано під в'язницю для особливо небезпечних щодо царату політичних в'язнів, а Петропавлівський собор з височенною дзвіницею став усипальницею російських царів: *«По тім боці Твердиня й дзвіниця, / Мов та швайка загострена, / Аж чудно дивиться. / І дзиггрі тельняють»*.

*Genius loci*³ Петербурга справедливо можна вважати пам'ятник його засновнику – Петру I⁴, в якому порушено пропорції вершника і коня, що й викликало іронію Т. Шевченка: *«Аж кінь летить, копитами / Скелю розбиває!»⁵*. В осмисленні топографії міста його основними структурами постають центр та периферія, де актуалізуються різні культурні практики і коди⁶. Ми побачили «центр» Петербурга крізь погляд героя «згори» та в палаці імператора, натомість після промовистого монологу-характеристики Петербурга він зустрічає ранок у місті на «периферії» й бачить лишень

¹ Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Передм. І. Дзюби. – Харків, 2009. – С. 243.

² Анциферов Н. П. „Непостижимий город...” Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина / Сост. М. Б. Вербловская. – Спб., 1991. – С. 119.

³ *Genius loci* (лат.) – дух-покровитель.

⁴ Анциферов Н. П. Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода. – Ленинград, 1926. – С. 35

⁵ Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Передм. І. Дзюби. – Харків, 2009. – С. 246.

⁶ Карповець М. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз. Дис. канд. філос. наук: 09.00.04. – К., 2013. – С. 190.

убогих людей, які потерпають від царського свавілля: «Покрай улиць поспішали / Заспані дівчата,/ Та не з дому, а додому! / Посилала мати / На цілу ніч працювати, [...]»¹.

Міський топос поеми «Сон» («У всякого своя доля») – це простір нового типу імперської влади, яка пориває з гуманістичними цінностями й зорієнтована на конструювання міста-пекла. Топос Петербурга позначає скупчення духовно порожньої географії та архітектоніки, що характеризуються неприродністю, фальшем.

УПРАВЛІННЯ ГІМНАЗІЯМИ ТА ПРОГІМНАЗІЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРІОД МІНІСТЕРСТВА О.В. ГОЛОВНІНА (1862–1866 рр.)

Володимир Милько

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України

XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України

Mylko_v@ukr.net

На сьогоднішній день управлінська політика міністра народної освіти Російської імперії у 1862–1866 р. О.В. Головніна оцінюється переважно як ліберально-демократична. Втім, після його призначення на відповідну посаду, реакція сучасників була досить неоднозначною: від констатації швидкості та якості ведення ним поточних справ (співробітник Головного управління цензури О. Нікітенко) до скептицизму щодо здатності «його кабінетного самовдоволеного розуму пристосуватися до епохи швидких рухів та переворотів» (міністр внутрішніх справ П. Валуєв). На наш погляд, з огляду на те, що О.В. Головніну вдалося суттєво змінити систему вищої та середньої освіти, а також посприяти проведенню земської реформи 1864 р.

¹ Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Передм. І. Дзюби. – Харків, 2009. – С. 248.

(започаткувала створення нового типу початкових навчальних закладів – земських шкіл), його політика мала цілком реальні та позитивні наслідки.

Варто констатувати, що система управління навчальними закладами у 1862–1866 рр. була відзначена протилежними тенденціями: розширенням та, разом з тим, скороченням повноважень попечителів. Однак, більшість змін та нововведень щодо середньої та початкової освіти були органічними складовими єдиного міністерського курсу, спрямованого на децентралізацію і дебюрократизацію системи освіти. У промові в Державній раді під час представлення нового проекту закону «Створення Міністерства народної освіти», О. Головніна чітко виділив ключові принципи реформування управління відомством: «1) посилення влади місцевих установ в губерніях і тим самим розосередження управління, наскільки це потрібно для успішного ходу справ; 2) правильний розподіл справ між різними установами міністерства у Петербурзі, згідно із значенням кожної з них; 3) скорочення та спрощення діловодства у всьому міністерстві, як в результаті розосередження управління та правильного розподілу справ, так і у зв'язку з відміною багатьох шкідливих обрядів та формальностей; 4) зменшення особового складу службовців, з огляду на зменшення письмової роботи; 5) збільшення окладів, як результат зменшення кількості службовців».

На практиці, дотримання перелічених пунктів проявилось в зборі пропозицій від попечителів навчальних округів щодо розширення їх повноважень у справах, які слід вирішувати на місцях без участі міністерства. Виключно з мотивів скорочення термінів розгляду різноманітних справ та прискорення службової переписки, було прийнято указ від 11 вересня 1862 р., яким згадані чиновники отримали повноваження щодо надання дозволу на: 1) прийом учнів до гімназій вище четвертого класу у випадку успішного складання іспиту; 2) використання у навчальному процесі в середніх та нижчих навчальних закладах посібників, схвалених Попечительськими радами.

У 1863–1866 рр. спостерігалось подальше розширення кадрових та фінансових функцій попечителів навчальних округів по відношенню до гімназій та новостворених (у 1864 р.) за сприяння О. Головніна прогімназій. Так, відповідно до указу 24 червня 1863 р. їм були надані широкі права щодо: 1) призначення, переміщення та звільнення підвідомчих чиновників до VII класу включно; 2) призначення у гімназії понадштатних вчителів (із подальшим інформуванням міністерства у випадку виплати їм жалування); 3) надання відпустки (до 4-х міс.) для усіх підвідомчих чиновників; 4) тимчасового (не більше 6 міс.) заміщення некваліфікованими чиновниками вакантних цивільних посад (бухгалтерських, писарських та ін.) при вказаних закладах; 5) призначення на службу осіб з оподаткованих станів (зміну їх статуту необхідно було узгоджувати з казенними палатами) та іноземців; 6) надання навчальним закладам дозволу на витрачання їх власних коштів (наприклад, зібраних за навчання); 7) надання директорам та інспекторам гімназій дозволу виконувати обов'язки вакантних вчителів (не довше півроку); 8) надання дозволу на призначення, за поданням училищного керівництва, «особливих лікарів» при гімназіях без виплати їм жалування, однак із наданням прав, якими користувалися медичні чиновники, що перебували на державній службі; 9) надання дозволу на призначення при гімназіях та дворянських інститутах наглядачів за рахунок власних коштів навчальних закладів; 10) надання дозволу на введення в середніх закладах освіти, за поданням попечительських рад, додаткових курсів («відповідно до місцевих потреб») із покриттям всіх витрат за кошти закладу.

Подання цього переліку повноважень попечителів округів щодо гімназій є важливим, оскільки демонструє масштаби реформаційних змін в рамках розширення прав регіональних чиновників. Окремо варто згадати й указ від 18 березня 1866 р., який надавав інспекторам прогімназій, що перебували в «окружних» містах (центрах округів) право брати участь у роботі попечительських рад.

Даючи підсумкову оцінку політиці О. Головніна по відношенню до гімназій та прогімназій слід навести твердження історика С. Рождественського: «Під керівництвом О. Головніна реформаційна робота по міністерству народної освіти розвинулась особливо широко і просувалась вперед з надзвичайною енергією та швидкістю. За чотири з гаком роки корінного перегляду зазнали всі важливі законоположення і питання по відомству...». Тим не менш, відверто ліберальний курс швидко викликав неабияке незадоволення серед впливових консервативно-самодержавних діячів та публіцистів (П.П. Гагарін, М.Н. Катков, В.П. Мещерський, Д.О. Мілютін, М.Н. Муравйов, В.М. Панін, С.Г. Строганов, Д.О. Толстой, П.О. Шувалов та ін.). Саме їх критика та активізація терористичних дій революційних народників (замах Д. Каракозова на Олександра II) обумовили швидку відставку О. Головніна на зміну якому прийшов відомий провідник освітніх контрреформ Д.А. Толстой.

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПРЕСІ ТА МЕМУАРАХ СУЧАСНИКІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Ірина Жиленкова

*доцент кафедри історії та етнополітики Інституту української філології
та літературної творчості ім. А. Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова
i.zhilenkova@ukr.net*

Варто констатувати, що об'єктивне та системне вивчення будь-яких історичних процесів, подій і явищ, незалежно від предмету наукового аналізу, повинне поєднуватися з дослідженням джерел, які є основою будь-якої наукової роботи. По відношенню до обраної нами теми, газетно-журнальна публіцистика та мемуари сучасників містять обмежену кількість статистичної інформації щодо зовнішньої торгівлі Російської імперії кінця

XIX – початку XX ст., однак подають різноманітні дані як офіційного, так і неофіційного характеру.

Джерелознавчу цінність матеріалів періодичної преси підвищує висока оперативність подання відомостей та швидке відображення подій. При цьому наявна газетно-журнальна публіцистика має комплексний синтетичний характер, адже у ній репрезентовано безліч форм інформації (документальна, хронікальна, особова та ін.), яка має як аналітичний (авторський), так і суто довідковий (описовий) характер. Дослідження заявленої історичної теми обов'язково передбачає вивчення наступних груп періодичних видань: 1) сільськогосподарська преса («Відомості сільського господарства та промисловості», «Вісник Всеросійської сільськогосподарської палати», «Російський мельник»); 2) «інфраструктурна» періодика («Водні шляхи і шосейні дороги», «Водна справа», «Залізничний кур'єр»); 3) фінансово-торгові видання («Вісник російсько-американської торгової палати», «Вісник російсько-англійської торгової палати», «Щорічник Міністерства фінансів») тощо.

Окрема інформація економічного характеру стосовно зовнішньої торгівлі українських губерній подана у статтях «Агрономічного журналу», «Бюлетеня Харківської кам'яновугільної і залізоторгової біржі», «Вісника Хорольського товариства сільського господарства», «Новоросійського телеграфу», «Одеського листка», «Південноросійського гірничого листка», «Економічного життя Поділля», «Київської земської газети», «Чернігівської земської газети» та ін.

Універсальний характер мають публікації таких видань як «Вісник фінансів, промисловості і торгівлі», «Гірничозаводська справа», «Гірничозаводський листок», «Відомості із зовнішньої торгівлі», «Зовнішня торгівля по європейському корону», «Південноросійська сільськогосподарська газета», «Промисловість і торгівля», «Російський експорт», «Торгово-промислова газета» і т.д.

Натомість специфіка мемуарів сучасників полягає у тому, що вони характеризуються не лише загальною наративністю стилю, а й яскраво вираженим авторським суб'єктивізмом, відображенням індивідуальних поглядів на економічні проблеми Російської імперії, симпатій та антипатій (зокрема у питанні вибору між протекціоністським курсом та фритредерством). До цієї групи входять спогади, щоденники та листування: 1) вищих урядовців, осіб загальнодержавного масштабу (С. Вітте, П. Извольський, В. Коковцов, В. Маклаков); 2) регіональних державних чиновників, людей, що мали безпосереднє або опосередковане відношення до організації зовнішньої торгівлі і контролю за її здійсненням (О. Ауербах, В. Бертенсон, Є. Корш, М. Черкасов, І. Янжул та ін.).

Перша підгрупа представлена мемуарною літературою державних діячів вищого рангу, аналіз якої, незважаючи на підвищений рівень суб'єктивізму авторів (порівняно з другою підгрупою) допомагає глибше зрозуміти загальну історичну атмосферу того часу та уточнити деталі окремих процесів, пов'язаних із зовнішньоторговельною політикою Російської імперії. Друга підгрупа мемуарів має більш спеціалізоване економічне спрямування та органічно поєднується із статистично-довідковими матеріалами.

Загалом, вищезгадані мемуари осіб, у переважній більшості пов'язаних із державними органами влади, що формували зовнішньоторговельний курс Російської імперії та контролювали ввіз/вивіз товарів, є особливо цінними, оскільки у них подано факти, події, процеси з погляду безпосереднього учасника подій, що дозволяє стверджувати про вищий рівень фактологічного наповнення інформації.

НОВА ІСТОРИЧНА БІОГРАФІЯ: ЕПІЗОД З ЖИТТЯ ІСАКА БІСКА

Олександр Федьков

кандидат історичних наук,

доцент, докторант Київського національного університету ім. Т. Шевченка

san.fedkov@ukr.net

Біографія належить до найдавніших жанрів історіописання. Найчастіше об'єктом уваги дослідників були «знамениті» особистості або негідники. Але в темпоральному вимірі теоретико-методологічні вимоги до біографії змінювалися¹. Протягом останнього часу цей популярний різновид наукового дослідження переживає, на думку відомого російського історика Л. Рєпіної, «друге народження»². Сьогодні формується напрям, який називають «нова біографічна історія» («індивідуальна» або «персональна історія»), що має своїм завданням «дослідження одного життя». Відтепер вчених цікавить не «типовий», а конкретний індивід; це не обов'язково «видатна» особистість, а може бути постать другого, третього плану, чи «звичайна людина», але особа неординарна або така, яка здатна приймати важливі рішення за складних обставин.

Утверджуються методологічні настанови «персональної історії»: розглядаючи формування світогляду, розвиток внутрішнього світу, історик через особисте життя й діяльність людини на різних за тривалістю хронологічних відтинках досліджує історичний соціум, у якому вона діє й котрий творить. При цьому «індивідуальна історія» є водночас стратегічною метою дослідження й адекватним засобом пізнання³. Такий підхід дозволяє відрефлексувати погляд на події та наблизитися до адекватнішого відтворення історичного процесу. При розробці такого типу біографій важливе значення мають історичні джерела особового походження. Це можуть бути мемуари – «сучасні історії», мемуари-автобіографії, щоденники,

¹ *Беленький И.Л.* Биография и биографика в отечественной культурно-исторической традиции // История через личность: Историческая биография сегодня / Под ред. Л. П. Репиной. – М., 2010. – С. 37-54.

² *Репина Л. П.* «Новая историческая наука» и социальная история. Изд.2-е, испр. и доп. – М., 2009. – С. 285.

³ Там же. – С. 285-286.

есе, сповіді, листи¹. Для «персональної історії» літературних і мистецьких діячів такими джерелами можуть слугувати їхні твори,² для вчених – наукові праці³. Усі вони, чи їх частина, разом з даними так званої «об’єктивної інформації» – джерел, які фіксують факти «збоку» дозволяють повніше з’ясувати «індивідуальну історію»⁴.

Ефективним інструментом досліджень у рамках «нової історичної біографії» слугують соціологічні й антропологічні моделі мережевого аналізу міжособистісних взаємин. Цей метод дозволяє встановити соціальні зв’язки індивіда на конкретному відтинку його життя в коекзистенційному цілому⁵.

Епізод з біографії меншовика І. Біска стосується взаємин російських та українських соціал-демократів на початку ХХ ст. Цей діяч не належав до партійних лідерів і був постаттю «другого плану» – один із учасників подій партійного життя РСДРП⁶. Він очолював транспортну групу меншовиків і в 1904–1905 рр. перебував у Львові. Нами виявлені в Російському державному архіві соціально-політичної історії (м. Москва) нові архівні матеріали – листи І. Біска до керівних меншовицьких органів у Женеві⁷. Зазначені епістоли й інші історичні джерела розкривають взаємини автора з меншовицькими лідерами (Г. Плеханов, Ю. Мартов, В. Крохмаль та ін.), а також із діячами Закордонного комітету Революційної української партії, причетними до розколу останньої та створення Української соціал-демократичної спілки. Досліджуючи випадок із життя І. Біска, ми, завдяки цьому, відтворюємо важливу сторінку партійно-політичного життя України та Росії

¹ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И. Н. Данилевский В.В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М., 1998. – С. 466-468.

² Источниковедение новейшей истории России: теория, методология и практика / Под общ. ред. А. К. Соколова. – «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 360-366.

³ Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Вид. 2-е, доп. – К., 2012. – С. 20.

⁴ Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история. – С. 291-292.

⁵ Репина Л. П. «Персональная история»: биография как средство исторического познания // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. 1999 (вып. 2) / Под ред. Ю. Л. Бессмертного и М. А. Бойцова. – М., 1999. – С. 82-83.

⁶ Тютюкин С. В. Меньшевизм: страницы истории. – М., 2002. – С. 116.

⁷ Российский государственный архив социально-политической истории. - Ф. 278. - Оп. 1. - Ед. хр. 262. - 4 л.; Там же. - Ед. хр. 273. - 72 л.; Там же. - Ед. хр. 275. - 43 л.; Там же. - Ед. хр. 276. - 20 л.

початку ХХ ст.

ЖУРНАЛ «ТЕПЛА РОСА» (1915 р.) ЯК ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА МОСКВИ

Юрій Безкровний

*аспірант кафедри новітньої історії України Львівського національного
університету ім. Івана Франка*

jurkoua@gmail.com

Український студентський рух у Москві бере початок із кінця ХІХ ст., проте з об'єктивних причин він не зміг розвиватися до початку ХХ ст. Провідною умовою розгортання діяльності молодіжних осередків була їхня політизація із появою перших у Наддніпрянщині партій, скасування заборон із українського слова та заснування провідних національних організацій у місті – Українського музично-драматичного гуртка «Кобзар» і Української секції Товариства слов'янської культури.

У результаті закриття цензурою майже всіх українських періодичних видань наприкінці 1914 р. в Росії виходила лише московська російськомовна «Украинская жизнь». Це спонукало студентів шукати можливості для відновлення преси рідною мовою, тому на початку 1915 р. їм вдалося отримати дозвіл на журнал «Тепла роса». Видання протрималося два номери, другий із них було конфісковано за статтю «Галичина», в якій молодь намагалася висловити свою позицію з приводу погрому західних українців російською адміністрацією.

Діяльність українського студентства Москви на початку ХХ ст. досі не привертала увагу дослідників. Інформація про «Теплу росу» обмежувалася короткою характеристикою і згадкою про закриття цього журналу з посиланням на А. Животка¹ або публікацію в «Украинской жизни»².

¹ Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989-1990. – С. 193.

² На Украине и вне ея // Украинская Жизнь. – 1915. – № 3-4. – С. 145.

Нещодавно з'явилася стаття Н. Осьмак¹, завдяки якій встановлено особу автора статті «Галичина» К. Осьмака (псевдонім – К. Шишацький) і обставини московського періоду його життя. Проте ці праці лише частково висвітлюють історію журналу «Тепла роса», невідомими залишаються обставини його заснування, склад редакції, зміст видання.

Завданням нашого дослідження є вивчення процесу видання журналу «Тепла роса». Для цього необхідно розкрити обставини виходу в світ і цензурного переслідування часопису, здійснити аналіз публікацій, визначити склад редакції та авторів видання.

¹ Осьмак Н. Дорога до батька // Форум дослідів історії УПА // http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0201_u.htm

СЕКЦІЯ II

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС

Сергій Троян

доктор історичних наук, професор, професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України

kattis@ukr.net

Концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин були закладені в період руйнації двополюсного світу епохи «холодної війни» і формування нових основ світового і міжнародного порядку. Особливість цього процесу полягає в тому, що крах післявоєнного устрою відбувся в мирних умовах. З'явилися, відповідно, дефініції нової епохи в міжнародних відносинах, які набули швидкого поширення і навіть стали крилатими. Назвемо, наприклад, «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона чи «кінець історії» Ф. Фукуями, «футурошок» і «третю хвилю» Е. Тоффлера, «інформаційну епоху» М. Кастельса, «світ без кордонів» Зб. Бжезинського або «світ-систему» І. Валлерстайна, «уніполярну міжнародну систему» А. Страуса тощо. Водночас жодна з наведених дефініцій не відображає комплексної характеристики сучасної – після 1991 р. – системи міжнародних відносин.

Розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили на порядок денний такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів «полюсів», «балансу сил», «конфігурації співвідношення сил» і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Богатурова, «Ялтинсько-потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання». Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з

трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем, що відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах. Доказом цього слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку чи Афганістану, а останнім часом і України та Сирії. Щодо країн Близького Сходу, то, на думку фахівців у галузі міжнародних відносин, вони увійшли в смугу тривалої «надзвичайної ситуації».

Бельгійський учений А. Самюель у книзі «Новий світовий пейзаж» навіть вважає, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ». Американський науковець Дж. Розенау в праці «Турбулентність у світовій політиці» говорив про «світ постміжнародної політики». Насамперед йдеться про політику «роздвоєного світу», де утворилися два водночас взаємозалежних і непримиримих поля. З одного боку, це традиційні міждержавні взаємовідносини, які визначаються «законами» класичної дипломатії і стратегії; з другого – взаємодія «акторів поза суверенітетом», тобто недержавних суб'єктів міжнародних відносин. Відносини між цими двома групами міжнародних акторів – державних і недержавних – є дуже складними і мають структуру павутини. Це означає, що будь-яке потрясіння на одній із ділянок негайно відображається на інших, незалежно від кордонів між внутрішніми і міжнародними процесами, які хоч і нівелюються, але все ще зберігаються.

Швидкість і глибина змін, які спостерігаються в такому «світі постміжнародної політики», мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного або певною мірою перехідного постбіполярного світу. «Мережеві» теоретики (насамперед Дж. Розенау і подружжя А. і Д. Андерсонів) особливо наголошують на тому, що в сучасному світі все настільки переплетено, що повернення до попередньої структури світопорядку неможливе. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки тільки старими військово-силовими

методами за участі лише державних учасників міжнародно-політичного процесу. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, кардинально впливаючи на еволюцію традиційної політики, дипломатії і стратегії у міжнародних відносинах. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а це означає не що інше, як відносну нестійкість всієї сучасної системи міжнародних відносин під впливом трансформаційної еволюції і змін у світі «постміжнародної політики».

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ В ПРОСТОРІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Алла Киридон

доктор історичних наук, професор, Державна наукова установа

«Енциклопедичне видавництво»

akyrydon@ukr.net

Для вітчизняної гуманітаристики проблема пам'яті актуалізується після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення історичної та суспільної загалом свідомості у процесі формування національної ідентичності. У соціогуманітарному мейнстрімі України студії пам'яті як напрям соціально-гуманітарних досліджень пам'яттєвих смислів виокремився на початок ХХІ ст. У межах цього напрямку увиразнюються галузеві конотативні структури (у психології, історії, філософії, політології, соціології, культурології тощо) з різними векторами пам'яті, але в одній системі координат – «меморіальній». Залежно від сфери використання феномену пам'яті, вибудовуються дефініції відповідного смислового навантаження.

Аналіз сучасної літератури з проблеми пам'яті з різними конотаціями (історична, національна, колективна, індивідуальна, соціальна та інші)

свідчить про відсутність чіткого визначення поняття, що відбиває сутність цього феномену, а також ясності у застосуванні терміну. У вітчизняному науковому просторі дедалі частіше пропонується англomовному відповідникові «memory studies» вживати для найширшого означення термін «студії пам'яті», а в межах цієї окресленої царини можуть функціонувати конотативні відповідники. Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, запропонувати критерії визначення та смислове навантаження термінів, систематизувати існуючі доробки науковців тощо.

Порушена проблема актуалізується також з огляду на сучасний стан гуманітарного знання, який визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. При цьому предметна область гуманітаристики постійно розширюється, охоплюючи все нові й нові культурні традиції, у соціогуманітарному знанні увиразнюються нові грані зростання, починають проявлятися кумулятивні ознаки, відбувається інтенсивне «схрещування» теоретичних мов і дискурсивних практик, їхня «гібридизація», множення й поширення, асиміляція одних традицій іншими.

Важливість і актуальність задекларованої проблеми зумовлюється низкою чинників, зокрема:

- а) розвитком історіографічного процесу пам'яттєвої парадигми;
- б) потребою маркування методологічних орієнтирів;
- в) інтеграцією української історіографії у світовий історіографічний простір;
- г) необхідністю осмислення пам'яттєвого дискурсу в міждисциплінарному просторі тощо.

Оформлення початкових засад «memory studies» вилоновується в хронологічному діапазоні кінця XIX – середини XX століть. Однак особливістю формування нового напрямку міжпарадигмального знання була

розпорошеність по різних дисциплінах. Стосовно другої половини ХХ століття П. Хаттон увиразнює вже кілька сегментів пам'яттєвого дискурсу:

- історичний (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, Ф. Фюре, П. Нора та ін.);
- соціологічний (М. Гальбвакс);
- психологічний (У. Вордсворт, З. Фрейд та ін.);
- культурологічний (М. Фуко, Ф. Йейтс та ін.);
- герменевтичний (Г.-Х. Гадамер).

Здійснення досліджень в рамках «memory studies» передбачає слідування таким основним принципам, що окреслюють межі цієї парадигми:

- розуміння соціальної/культурної пам'яті як процесу постійного розгортання, трансформацій і видозмін;
- сприйняття соціальної/культурної пам'яті як явища непередбачуваного, яке далеко не завжди має лінійний, раціональний, логічний характер;
- визнання історичного, мінливого характеру утверджених у тій чи іншій культурі мнемонічних практик, що дозволяє говорити про наявність різних «культур спогаду», властивих тій чи іншій спільноті;
- врахування неперервного зв'язку, що існує між соціальною/культурною пам'яттю й колективними (у тому числі й національними) ідентичностями; розгляд соціальної/культурної пам'яті у зв'язку з «місцями пам'яті» й меморіальними ландшафтами пам'яті, аналіз топографії соціально значимих спогадів;
- врахування вибіркості, соціальної диференціації й потенціальної конфліктності соціальної/культурної пам'яті;
- визнання вирішальної ролі культурної пам'яті для формування соціальної солідарності;
- колективна пам'ять розглядається з точки зору стратегій звернення, що виробляються нею, з часом на користь тих або інших соціальних груп;

- розуміння того, що соціальна/культурна пам'ять завжди є інструментом політики й використовується соціальними групами для досягнення певної мети й здобуття тих або інших вигод і переваг.

УЧАСТЬ ЮНАЦТВА ОУН В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ОСВІТУ ТА ШКОЛУ В ПОЛЬЩІ У 1931-1937 РР.: ІСТОРІЯ ТА ДОСВІД

Сергій Ільчишин

консультант з питань історії, вчитель середнього навчально-виховного закладу

ilsergijwenger@mail.ru

Апогеєм боротьби за українську державність під проводом ОУН у II Речі Посполитій стали 1930-ті рр. Одним аспектом у вивченні національно-визвольного руху 1920-1930-х рр. на західноукраїнських землях є питання становлення національної освіти та боротьба громадськості, політичних партій, товариств проти полонізації українського шкільництва. Діяльність різноманітних культурно-освітніх, а також товариств та організацій іншого спрямування – кооперативних, сільськогосподарських, промислових – становила інституційну основу розвитку структур громадянського суспільства, яке набрало в цей період виразних форм.

У діяльності особлива увага приділялася вихованню національно свідомого школярства, юнацтва та молоді, створення, виховання та вишкілу молодих, енергійних та патріотичних кадрів, що в майбутньому продовжували українські національні традиції через інститут сім'ї. Важливим пізнавальним і практичним значенням даної теми є осмислення місця і ролі громадських, молодіжних, юнацьких та дитячих організацій ОУН, у формуванні молоді патріотично налаштованої національної еліти з державницьким мисленням, їх патріотична підготовка, просвітницька діяльність, обґрунтування ненасильницьких підвалин національного

державотворення, що використовувались ОУН, і можуть бути використанні в будівництві національно свідомої школи, та й всієї системи виховання дітей та молоді в Україні.

Юнацтво ОУН, його осередки, гуртки та організації, їх ідеї та діяльність у боротьбі за культурно-освітні права українців на західноукраїнських землях відіграли важливу роль у вихованні патріотичної молоді.

Вивчення методики та методів патріотичного виховання школярів, юнацтва та молоді, що використовувались ОУН для виховання національно свідомої молоді, виховання патріотичного державницького духу, любові до Батьківщини, поваги до батьків, рідних та оточуючих та впровадження даних методів та методик в українську школу, професійну та вищу освіти України з метою виховання свідомих державницьких та громадських кадрів в сьогоденні. Підвищення культурного рівня сучасної молоді, прищеплення сімейних та суспільних ідеалів та цінностей ОУН є головним завданням сучасної влади. Реформування системи освіти в патріотичному дусі з використанням досвіду ОУН в системі освіти допоможе побудувати молоде, патріотичне суспільство що буде здатне побудувати європейську державу – Україну.

Проблеми, з яким стикається українське суспільство на сьогодні, особливо щодо мовного питання, тотальна русифікація, місцевий сепаратизм, демографічна криза, підліткова наркоманія, проституція та алкоголізм, виникли внаслідок необдуманого національної політики України в сфері виховання шкільної та студентської молоді.

Зважаючи на утиски українського населення на тимчасово окупованих російсько-терорестичними формуваннями територіях Автономної Республіки Крим та східних теренів Донбасу, дане дослідження може стати прикладом побудови схожих за організацією та структурою сіток спротиву українського населення та передусім національно свідомої молоді. Робота над тематикою

супротиву української молоді польській владі і її переосмислення в сучасних реаліях є одним із джерел патріотичного виховання молоді, може підказати методи боротьби з окупантами, передусім ненасильницького, культурно-просвітницького характеру, що могли б проявлятися в галузі освіти, пресі, культурному житті того чи іншого окупованого терену України.

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПОРТРЕТУ В «ОДНОПОВЕРХОВІЙ АМЕРИЦІ» ІЛЛІ ІЛЬФА ТА ЄВГЕНА ПЕТРОВА

Катерина Валькова

аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

katevalkova@ukr.net

Художньо-документальна (художньо-публіцистична) проза – маргінальне явище мистецтва слова. Проблема взаємозв'язків та співвідношення у нарисі художньо-образу та публіцистично-понятійного начал була поставлена свого часу Є. Журбіною та розглядалася у працях Ю. Лазебника, М. Стюфляєвої, В. Здоровеги, В. Шкляра. На думку О. Александрова, художньо-літературний та публіцистичний світ за своєю вербальною природою принципово різняться.

Художній світ являє собою органічну художньо-образну замкнену цілісність, що створюється можливістю вільного переміщення в просторі та часі кута зору автора, який, крім того, може займати стосовно нього позицію «позазнадходження» (М. Бахтін). Публіцистичний світ – це документально, прямо, фрагментарно, вибірково відображена реальність, у центрі якої знаходиться автор. Художній персонаж створюється творчою уявою автора як образ, який може мати чи не мати прототип в житті, але не являється його прямим відображенням. Публіцистичний персонаж, навпаки, завжди є продуктом прямого відтворення дійсності, конкретної людини, яка навіть при зміні його імені в журналістському творі та елементах домислу, має

прототип. У публіцистиці образ людини укорінений у дійсність з її відкритістю у майбутнє, з можливістю переміщення в інші, паралельні, «мислимі світи». Цілісність образу досягається тут авторською концепцією людини, яка розвивається паралельно зі створенням образу.

Ільф та Петров як автори книги подорожніх нарисів були не лише документалістами, які прагнули створити достовірну картину американської дійсності та дати їй соціально-політичну оцінку. Вони залишалися при цьому письменниками, зіркі очі яких трансформували зображення людини у художній портрет. Портретна характеристика, як один з елементів «Одноповерхової Америки» є важливим прийомом створення образу людини. При цьому повноцінний нарисовий портретний образ народжується за умови взаємодії документалізму і художніх засобів.

В «Одноповерховій Америці» письменники приділили особливу увагу портретам, зафіксувавши на сторінках нарисів яскраві образи людей. Вони не просто описували зовнішність, а приділяли увагу деталям: манері триматися, говорити, погляду, елементам одягу тощо. За допомогою вдало знайденої деталі публіцисти передають характерні риси людини, іншими словами, його характер. Використовуючи деталь, вони зримо описують місце дії, манеру поведінки персонажу.

У цьому творі портрети реальних людей збагачуються вдалими художніми порівняннями. Показовим у цьому відношенні є портрет автомобільного магната Генрі Форда, з яким Ільф та Петров зустрічалися під час поїздки країною. Портрет володаря автомобільної імперії, відтворений письменниками, передавав його сильний характер та розум. Це був худий старик з розумним обличчям. На ньому свіжий сірий костюм, чорні туфлі та червона краватка. На вигляд він був молодше своїх семидесяти трьох років. Про його вік свідчили лише «древние коричневые руки с увеличенными суставами». Портрет Форда відтворено майже з фотографічною точністю. Але він доповнений художнім порівнянням, яке привносить семантичну

амбівалентність та викликає у читача цілий спектр асоціацій: «У него близко поставленные колючие мужицкие глаза. И вообще он похож на востроносого русского крестьянина, самородка-изобретателя, который внезапно сбрил наголо бороду и оделся в английский костюм». Паралельно до цього портрету людини, яка викликає певні симпатії, дається його публіцистична характеристика. Форд вважає себе другом робітників, але не потратить на них жодної копійки. Люди, які працюють у нього на заводі, обідають прямо в цеху, сидячи на підлозі. Мільйонер поскупився на гроші, які необхідні були на будівництво їдальні.

НАУКОВІ ЗАВДАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ (ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Олена Корзун

кандидат історичних наук, Національна наукова сільськогосподарська

бібліотека Національної академії аграрних наук України

dymnich@inbox.ru

Наукове життя, з його тяжінням до «лабораторної тиші», в період війни має не тільки показати механізм самовиживання, але й в екстремальних умовах вибухнути новими відкриттями, які б прискорили перемогу: феномен боротьби на фронті за письмовим столом чи то в лабораторії, КБ чи полі, як у аграріїв. Показовим у дослідженні історії науки під час військових конфліктів є територія України часів Другої світової війни, де упродовж 6 років кілька разів змінилась організація сільськогосподарської дослідної справи під потреби тої сторони, що захоплювала українські території: на Західній Україні від польського зразка до радянського, під окупацією – для потреб німців та румун, евакуація та реевакуація, що теж вимагало

реорганізацій в критичних умовах війни. Завдання для наукових установ аграрного спрямування носили вкрай прикладний характер, адже мали забезпечувати продовольчу стабільність під час військового протистояння.

З часу захоплення радянськими військами території Західної України та включенням її до складу УРСР першочерговим питанням є вивчення природно-історичної характеристики регіону. Протягом 1940-1941 рр. організовано низку експедицій, метою яких було складення детальної ґрунтової та ботанічної карт західноукраїнського регіону, карти поширення порід місцевих сільськогосподарських тварин тощо. Головне завдання, що ставилось партійним керівництвом перед науковцями-аграріями полягало в розробці ефективних прийомів для найшвидшого включення приєднаних земель до агропромислового комплексу УРСР (визначення спеціалізації районів, організації насінневих та племінних господарств). Аналізуючи документи часів окупації українських земель німецькими військами, простежуються аналогічні наукові запити – вивчення території для її інкорпорація до економічної системи Третього Райху (адаптування німецьких сортів, мінеральних добрив та їх дозування до ґрунтово-кліматичних умов українських земель, вивчення та експлуатація сільськогосподарської техніки німецького виробництва).

З початком військової дії на теренах українських земель, швидким відступом радянської армії, захопленням ворогом великих масивів орної землі та неорганізовано проведеною евакуацією (особливо в аграрному секторі) постала нагальна потреба компенсувати ці втрати за рахунок вирішення зернової проблеми в складних кліматичних умовах Поволжя (куди було евакуйовано більшу частину НДІ інституцій аграрного спрямування), Башкирії (евакуйовані НДІ АН УРСР). Перед вченими постала проблема не тільки вивезення, збереження елітного насінневого фонду, але й адаптація сортів до нових кліматичних умов. Науковці рослинницької галузі розпочали впровадження в сільське господарство східних районів

Радянського Союзу цілого ряду технічних культур, які тут ніколи не вирощувались, зокрема цукрового буряку, кукурудзи, тютюну, каучуконосів тощо. На землях Башкирії вони сприяли вирощуванню й підвищенню врожайності сільськогосподарських культур на ґрунтах, які раніше ніколи не оброблялись. Для тваринників значним випробуванням стало подолання наслідків епізоотій (чума птиці, ящур ВРХ тощо), якими були охоплені більшість тварин, особливо племінного складу через невдало організований перегін худоби під час евакуації, кількісну втрату поголів'я під окупацією тощо.

Однак, як засвідчують документи, до кінця 1943 р. конкретних завдань партійне та галузеве керівництво перед сільськогосподарськими науково-дослідними установами не ставило. Складається враження абсолютної самодіяльності кожного НДІ у виборі тематики досліджень, її розпорошеності, вивчення більшою мірою окремих випадків, а не наукових узагальнень. Загалом, у цей період держава розглядала науку та її кадровий потенціал як баласт, що лише забирає вкрай необхідні для фронту матеріальні ресурси.

З початком звільнення українських земель постала потреба якнайшвидшого відновлення постраждалих від військових дій територій, відбудови всього агропромислового комплексу УРСР. Аналіз втрат, масштаби руйнувань спонукають державні органи до жорсткого планування цього процесу. Гостро постають проблеми так званої «військової ерозії» ґрунтів, відновлення орних земель, закладка знищеної системи сівозмін та урахування помилок у цьому процесі, що існували у попередні десятиліття. Війна фактично дозволила зробити зміни й у спеціалізації регіонів, виходячи з потреб того часу. Порушення, а в багатьох випадках навіть знищення системи травосіяння, надало можливість експериментувати з різними, до цього мало використовуваними видами багаторічних трав, дослідями щодо використання їх у якості зеленого добрива через вкрай загострений дефіцит

мінеральних добрив у післявоєнний період. Значної уваги від держави отримали питання пов'язані з механізацією агропромислового комплексу – при, з одного боку, зменшенні вітчизняного тракторного парку на місцях, а з іншого – пристосування трофейної техніки до експлуатації.

Отже, війна є певним викликом людській спільноті, зокрема й науковій, адже вимагає виключно результативної діяльності у непередбачених, незнаних до цього обставинах, вона оголює всі проблемні місця в організаційній структурі, кадрових питаннях, матеріальному забезпеченні, що зазвичай приховує мирне життя. Друга світова війна внесла суттєві зміни у розвиток наукового забезпечення аграрного сектору українських земель, тому цей період був неоднозначними і суперечливими в розвитку сільськогосподарської дослідної справи, яка однак продовжувала розвиватись. Адже як радянська, так і нацистська влади використовували дану галузь для кращого освоєння природних багатств українських земель.

**ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКОГО
ЕТНОСУ НА ТЕРЕНАХ СІЛ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА
ПОЛТАВЩИНИ 1964-1991 рр.**

Юрій Кудінов

кандидат історичних наук,

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

kudindia@gmail.com

Психологічні параметри етнічної ідентичності мають наступні структурні елементи: етнічний характер, менталітет, темперамент. Етнічний характер – сукупність оціночних стереотипів одного етносу по відношенню до іншого. Темперамент – зовнішні прояви етнічного характеру. Менталітет – це певна сукупність цінностей, звичок, не завжди усвідомлена система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або

групи осіб на навколишню дійсність, і відповідно, визначають її (їх) поведінку.

Респонденти 1950-х-1980-х рр. народження підтримали вищезазначені аргументи щодо такої ментальної риси як лицемірство, яке проявилось у полівасалітетності українського народу. Адже дуже часто ззовні в українців є звичка наче радіти за успіхи колег чи родичів, а всередині – заздрити і не бажати успіху, що яскраво відображено в українському фольклорі – «ставити палиці в колеса» чи «робити підніжку». Це пояснюється такою ознакою українського характеру як індивідуалізм – «своя сорочка ближче до тіла» або «моя хата скраю, я нічого не знаю». Зокрема, респондент Л.І. Скомаровська, визначила позитивні (гостинність, ввічливість, працелюбність, почуття гумору) і негативні (пліткування, лицемірність) психологічні риси.

Міжетнічні конфлікти, згідно зібраних нами матеріалів польових етнографічних досліджень, проявлялися у 1960-х – 1980-х рр., в повсякденному житті. Однак, мали місце словесні, так звані, «у спину». Наприклад, якщо проходив єврей, то у селах Полтавщини могли сказати в спину «А щоб тобі!». Останні мали завжди гроші і позичали під відсотки місцевому сільському населенню, торгували горілкою та іншими спиртними напоями, виробленими вдома.

Міжконфесійна ситуація в селах Слобожанщини та Полтавщини була толерантною у 1960-1980 рр. по відношенню до старшого покоління. Люди 55-80-річного віку безперешкодно могли ходити у церкву, але, як наголошують респонденти, люди молодого віку та діти, перебували під забороною здійснення релігійних православних обрядів у вигляді нагляду з боку вчителів чи місцевої влади. Шкільна та студентська молодь, діти, суворо виховувалися у рамках виключно так званої радянської ідеології. Комуністична догма – «Релігія – опіум для народу» стала головним аргументом супроти свободи совісті українського народу. Проте, як свідчать

опитані нами респонденти в ході польових етнографічних експедицій, місце релігії у пропаганді нових духовних цінностей зайняли засоби масової інформації – телебачення та преса.

Отже, серед психологічних особливостей мешканців сіл Слобожанщини та Полтавщини особливе місце займають акценти на таких рисах: наявність почуття гумору, враховуючи бурхливе ярмаркове життя, гостинність, працелюбність, а серед негативних рис – лицемірство, яке має історичне коріння українських теренів на стику східних і західних культурних цінностей. Щодо міжетнічних взаємин, то вони позбавлені прямих фізичних конфліктів. Свобода совісті молодшого покоління була в тенетах радянської пропаганди, що пояснювалося потребою виховати людину нового типу – «Homo Sovieticus».

ЧОРНОБИЛЬСЬКА НУМІЗМАТИКА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Микола Бривко

науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника

«Биківнянські могили» м. Київ

niksneg425@gmail.com

Чорнобильська аварія 1986 р. є однією із страшних катастроф сучасності, яка вплинула на увесь світ, у тому числі й на спеціальні історичні дисципліни. Актуальність даної роботи обумовлена фактично повною відсутністю вивченості чорнобильської нумізматики, як в Україні, так і в інших пострадянських країнах, а саме в Російській Федерації та Республіки Білорусь. Метою дослідження – систематизація й уніфікація нумізматичних пам'яток цього напрямку на пострадянському просторі.

Головними джерелами інформації про нумізматичні пам'ятки є різні інтернет-сайти аукціонів й колекціонерів, наприклад російськомовний сайт

«Знаки Чорнобиля: особиста колекція» (<http://260486.ru/index.htm>). В яких маються певні недоліки в описі й систематизації з даної теми.

У 1996 р. в Білорусії з'являється настільна пам'ятна медаль «Чернобыльская трагедия. Крупнейшая катастрофа, случившаяся в Белоруссии», яку засновано Міністерством з надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. На аверсі цієї пам'ятки зображено рослинність білоруського лісу, обрамленого напіввінком з полину та колючим дротом, внизу якої напис «Чернобыльская трагедия», у горі – два напівкола. На реверсі нанесена карта Білорусії, та зазначена дата катастрофи – «26 красавіка 1986 р.». По колу напис «Найбуинейшая катастрофа сучаснасці на Беларусі».

В 2006 р. з нагоди 20-річчя Чорнобильської катастрофи з'являється нова пам'ятна медаль «20 років аварії на ЧАЕС», котра майже повністю повторює попередню пам'ятку, з деякими відмінностями. У 2011 р. з нагоди 25-ї річниці Чорнобильської катастрофи з'являється ще одна настільна медаль, яку заснував Департамент по ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС Міністерства з надзвичайних ситуацій Білорусії.

З'являються нумізматичні пам'ятки й в Російській Федерації. У 1991 р., авторський колектив М. Бальського, В. Іофіна, Ф. Боровика створив настільну медаль з бронзи «ЧАЕС». Медаль вироблена Ленінградським монетним двором на вшанування пам'яті Чорнобильської катастрофи й героїзм ліквідаторів. Загальний тираж склав 10500 екземплярів. На аверсі медалі зображено об'єкт «Укриття» четвертого енергоблоку Чорнобильської АЕС, а внизу напис «ЧАЕС». Від цього об'єкту «Укриття» відходять хвилі, які і сповістили світу про загрозу Чорнобиля. На реверсі зображено згорівший та напівзгорівший листок зі сльозою та хвилі, які розповсюдили атомну небезпеку по усьому світі.

Також, у 1991 р., була зроблена ще одна настільна медаль, яка відрізнялася попередньою тільки зображенням на аверсі. Де було зображено

напівзгорівший листок, а по колу напис із зазначенням країн: «Україна, Росія, Литва, Латвія, Естонія, Грузія, Азербайджан, Армения». Реверс повторював вище згадувану настільну медаль.

У 1996 р. з'являється настільна медаль до 10-ї річниці Чорнобильської катастрофи. На аверсі зображено четвертий енергоблок Чорнобильської АЕС, який знизу обрамляє перевиті дубові листки та колючий дріт. Внизу напис «1986 – Чернобыль – 1996». На реверсі чорнобильській дзвоник, гул від якого розходяться по світу. Внизу напис «26 апреля».

Поданий опис нумізматичних пам'яток чорнобильської тематики не є точним, однак сподіваємося на подальше вивчення й систематизацію даного напрямку у сучасній нумізматичі.

РОСІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ (2000-2012)

Павло Артимішин

аспірант Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України

pashalv92@gmail.com

Перемога у Другій світовій війні в проаналізованих українських підручниках трактується як результат «звитяжної праці тилу» та «ратного подвигу червоноармійців у складі багатонаціональних радянських з'єднань», при чому мають місце і тези про винятково важливу роль Радянського Союзу та його збройних сил для її досягнення.

Повоєнний час характеризується як «складний і суперечливий», коли, з одного боку, спостерігалось зміцнення позицій сталінського режиму, а з іншого, – досягались «значні здобутки в економіці та культурі».

Період «хрущовської відлиги» зображений як час проведення реформ як у сфері економіки, що посприяло суттєвому покращенню як життєвого рівня населення, так і суспільного та культурного життя. Разом з цим,

наголошується на половинчастості та незавершеності реформ, але стверджується, що «закладена в них демократизація економічного життя сприяла вивільненню творчої енергії народу».

Період середини 1960 – початку 1980-х рр. (т. зв. брежнєвського «застою») трактується як час «загострення кризи радянської системи», що «вичерпала можливості свого розвитку» та проявила себе у деморалізації партійної номенклатури, поступовому зниженні економічних показників, політизації культури. Однак, в одному з підручників маємо твердження, що «більшість громадян УРСР приймала радянський режим як природний і ототожнювала себе з ним». Там же має місце теза про «поразку» дисидентського руху, спричинену відсутністю широкої підтримки останнього серед населення.

Реформи доби «перебудови» в СРСР зображені як спроби «оновлення, модернізації всіх сфер життя, надання соціалізму демократичного характеру», які, втім, виявились половинчастими, запізнілими, що призвело до наростання розчарувань серед населення, його зневіри у можливість керівництва зупинити розвиток кризи у країні, а політика «гласності» лише «посилила процеси суверенізації союзних республік» та прискорила розпад Радянського Союзу. Заколот ДКНС оцінено як ще один каталізатор розколу СРСР, який, врешті-решт, було юридично оформлено у Біловезькій Пущі, під час зустрічі президента Російської Федерації (РФ) Б. Єльцина, Президента України Л. Кравчука і голови Верховної Ради Білорусії С. Шушкевича.

Росія після 1991 р. у підручниках із історії постає як держава, що з одного боку однією з перших визнала незалежність України, встановила з нею тісні політичні та економічні взаємовідносини, а з іншого – прагнула «зберегти за Москвою функції керівного центру в республіках колишнього СРСР» та мала територіальні претензії до своїх сусідів, зокрема до України.

Російсько-українські відносини виступають, на рівні із відносинами із ЄС, США та державами, які виникли на території колишнього СРСР, як

основний напрям зовнішньої політики України. Однак, якщо у більшості підручників ці напрями зображені рівнозначними, із певним навіть пріоритетом щодо питань євроінтеграції, то в одному підручнику знаходимо рядки про країни колишнього СРСР «як *найсприятливіший* економічний простір [...] де є реальні можливості для активізації відносин на новій політико–економічній основі», а в одному із останніх абзаців книги маємо «обґрунтування» проросійської орієнтації української влади у 2010–2011 рр: «Швидкої євроатлантичної інтеграції не сталося [...] Тому цілком природно, що згодом домінуючим напрямом української зовнішньої політики стала Росія».

Більшу частину розділів про Росію у підручниках із всесвітньої історії для 11 класу присвячено відображенню політичної трансформації СРСР, однієї з країн-переможців у Другій світовій війні, наддержавою другої половини ХХ ст., очільника «соціалістичного табору», що конфронтував із блоком країн НАТО (на чолі із іншою наддержавою – США). Розпад радянської держави та комуністичної системи в одному з видань названо «видатною подією кінця ХХ ст.», яка позитивно вплинула на світову геополітику, а угоду про створення СНД названо «швидше політичною декларацією, аніж реальним договором».

Росія часів президенства Б. Єльцина – це держава, у якій, по-перше, розпочався перехід до ринкової економіки, що супроводжувався формуванням фінансової олігархії, нелегальним вивезенням капіталів за кордон, появою кримінальних угруповань, дефолтом 1998 р., по-друге, постійним було протистояння виконавчої (президентської) та законодавчої (парламентської) гілок влади, що особливо виявилось у політичній кризі 1993 р., а по-третє, відбулася перша російсько-чеченська війна, яка «була непопулярною у російському суспільстві». Президентство ж В. Путіна характеризується як час другої російсько-чеченської війни, на цей раз підтриманої громадськістю Росії, здійсненням екстремістами низки

терористичних актів у 2002–2004 рр. та посиленням «авторитарного внутрішньополітичного курсу президента». Разом з цим, президентство Д. Медведєва в одному з видань зображене як час «подальшого розвитку громадянських і економічних свобод». У тому ж підручнику підписання та ратифікація договору про продовження перебування Чорноморського флоту Росії в Севастополі до 2042 р. пояснюється тим, що «Росія й Україна – стратегічні партнери, які повинні розвивати широке співробітництво в різних сферах». Врахувавши, що це видання побачило світ в роки президенства В. Януковича, стає зрозумілим, що нерідко навчальні книги з історії містять в собі не стільки інформацію про минуле, як бачення сучасності та майбутнього провладною політичною елітою.

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ МУЗИКИ У СОЦІАЛЬНИХ РУХАХ

Марія Лігус

*магістрантка філософського факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

maria-ligus@yandex.ru

Історія свідчить, що музика – невід’ємний компонент численних соціальних рухів. Однак не зважаючи на виняткову роль музики у формуванні та успіху соціальних рухів, музична компонента надзвичайно рідко досліджувалася як складова соціальних рухів у соціологічній літературі. Саме тому видається доцільним розглянути функції та роль музики у соціальних рухах.

1. Музика як втілення і вираження колективних уявлень соціальної групи. Музика артикулює колективні уявлення, підтримуючи прихильність та згоду щодо основних ідей учасників соціального руху. Вона відображає у вербальній чи мелодико-композиційній формі ті загальні смисли, які поділяються усіма членами соціальної групи. Музика створює семіотичну

сітку кодів, що дозволяють учасникам руху через їхню інтерпретацію відчувати єдність та приналежність до спільної справи.

2. *Музика як творення колективної ідентичності.* Музика є корисною для соціальних рухів, зважаючи на те, що вона уможлиблює активну участь прихильників руху в його розвитку та підтримує колективні уявлення, що сприяють згоді учасників. Таким чином, музика сприяє солідаризації членів соціального руху, перетворюючись із художньої у соціальну.

3. *Музика як рупор ідей руху.* Соціальні рухи можуть вбачати в музиці інструмент для донесення, обґрунтування певної ідеї з метою підвищення культурного рівня учасників руху, а також залучення нових членів. Тому музика виконує освітню функцію.

4. *Музика як інструмент заохочення нових учасників.* З метою привернення нових учасників соціального руху та підтримання солідарності вже наявних прихильників соціальні рухи ініціюють культурні проекти. Культурні проекти дозволяють за допомогою мистецьких засобів досягнути конкретних соціальних завдань.

5. *Музика як спосіб мобілізації ресурсів.* Неможливо оминати увагою матеріальний аспект корисності музичного мистецтва для соціальних рухів. Останні потребують матеріальних ресурсів для ефективного функціонування, тому музика та музичні події (концерти, фестивалі, перформанси) є чудовою можливістю отримати необхідні кошти.

6. *Музика як одночасне переживання сенсів.* Музика залучає усіх учасників соціального руху до одного контексту. Переживання одночасності відбувається через взаємодію композитора і виконавця, виконавців між собою, виконавця і публіки, а також слухачів між собою. Безпосередність взаємодії учасників музичного перформансу і соціального руху дозволяє пережити тут і зараз колективні уявлення, висловлені мовою музики, відчуття приналежності до інших, які є одним цілим.

7. *Музика як комунікативний форум.* Як і мова, музика є інтерактивним та інтерсуб'єктивним медіумом. Саме тому музичні перформанси є можливістю для учасників соціального руху, які самі не є музикантами, обмінятися поглядами, взяти участь у дискусії. Відповідно до цього, музичний перформанс виявляється локусом маніфестації політичних поглядів та відносин у формі дебатів.

8. *Музика як пролонгація соціального значення руху після його завершення.* Музика є артикуляцією колективної пам'яті. Відродження музики певного періоду відроджує пам'ять про соціальний рух та його ефективність. Музика як динамічне мистецтво дозволяє розглядати ідеї соціального руху, що втілюються у ній, не як застарілі, а як такі, що можуть стати актуальними у будь-який період історії.

9. *Музика як емоційне заохочення учасників соціального руху.* Зважаючи на те, що музика – ірраціональний медіум, вона виконує функцію емоційного заохочення краще, ніж вербальні інструменти впливу (промови, публічні лекції, памфлети тощо). Музикування відволікає людину від усіх негараздів, змушуючи бути повністю включеною у переживання одночасності з іншими, дає змогу пережити радість та ентузіазм.

Таким чином, значення музики для успіху соціальних рухів є конститутивним. Виходячи із цього, музика виконує не лише естетичні функції, але і соціальні.

ОГЛЯД ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ З ІСТОРІЇ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ УКРАЇНИ

Андрій Рудюк

*аспірант історичного факультету Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка
rudiuk58@gmail.com*

Міська геральдика в Україні в новітню добу почала розвиватися тільки в 60-х рр. ХХ ст. Саме в цей час почали затверджувати символіку населених пунктів на території України. Проекти гербів створених в цей час були не найкращими геральдичними творами. Вони часто не відрізнялися художньою та історичною цінністю. Це можна пояснити багатьма причинами, однією з яких являється та, що створенням міської символіки займалися люди далекі від геральдики та історії у цілому.

Серед фахових істориків робилися спроби прояснити ситуацію з міськими гербами на сторінках періодичних видань. Серед подібних публікацій помітне місце займають фахові видання з історичних наук. Зокрема «Архіви України» – науково-практичний журнал з багатою історією. Видання публікується з 1947 року. Нині його видає Державна архівна служба України. Тут публікувалися статті стосовно міської геральдики І. Крип'якевича¹, В. Рум'янцевої, О. Овсієнко² та ін.

Наступне видання з не менш давньою історією – «Український історичний журнал», який був заснований в 1957 р. і не втратив своєї актуальності і досі. Журнал видається Інститутом історії України НАН України. На сторінках цього видання публікувалися історіографічні роботи, присвячені розвитку міської геральдики, зокрема роботи згаданої В. Рум'янцевої³ та сучасної дослідниці міської геральдики радянського

¹ Крип'якевич І. До питання про герб міста Львова (з неопублікованої спадщини І.П. Крип'якевича) // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 44-45.

² Рум'янцева В., Овсієнко О. Про давні герби Києва: До 1500-річчя Києва // Архіви України. – 1980. – № 3. – С. 63–65.

³ Рум'янцева В.В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України. // Укр. іст. журн. – 1977. – № 8. – С. 76 – 83.

періоду Я. Іщенко¹. Інститут Історії України публікує велику кількість періодичних видань, присвячених різним проблемам історичної науки. Цією провідною науковою інституцією було засновано ще низку видань, які публікують дослідження з геральдики українських міст. Зокрема це збірка наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики». Помітне місце в цьому збірнику займають практичні та історіографічні роботи з міської символіки².

В цей час геральдична наука почала розвиватися і в діаспорі. З початку виходу журналу «Український історик» на його сторінках було відведено чільне місце дослідженням спеціальних історичних дисциплін. Протягом 1964–1972 рр. у спеціальній рубриці публікувалися розвідки з геральдики, генеалогії і сфрагістики. Особливу увагу привертають дослідження про міську та територіальну геральдику О. Климкевича³. Видання публікувалося в Мюнхені та Нью-Йорку.

Питання міської та територіальної символіки часто піднімалися на сторінках науково-популярних журналів, які були наповнені матеріалами з різних галузей науки. Необхідно згадати журнали «Пам'ятки України» та «Наука і суспільство», які відіграли важливу роль у популяризації геральдичної науки у 80–90-х рр.

Важливий внесок в дослідження міської геральдики зробило Українське геральдичне товариство (далі УГТ), засноване 1990 р. у Львові. Від 1993 р. УГТ видає свій вісник «Знак», у якому публікуються різноманітні матеріали з геральдики та інших дисциплін. З 1993 р. вийшло 67 номерів цього видання, останній був опублікований у вересні 2015 р. За кількістю публікацій з міської геральдики це видання займає найпочесніше місце. Щорічно УГТ проводить наукові конференції, присвячені геральдиці,

¹ Іщенко Я.О. Геральдика в Україні: історіографія проблеми (60-ті – 90-ті рр. ХХст.) // Укр. іст. журн. – 2002. – №3 (444). – С. 61-73.

² Інститут історії України: офіційний сайт // www.history.org.ua

³ Мазепа О.М. Геральдичні дослідження Р.Климкевича на сторінках журналу «Український історик» // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 274-277.

генеалогії, сфрагістиці та іншим дисциплінам суміжного циклу. За результатами конференцій публікуються збірники, в який часто публікуються тези та повідомлення присвячені міській геральдиці¹.

Це далеко не вичерпний перелік періодичних видань з питань міської геральдики. Поза увагою залишилися чимало краєзнавчих історико-географічних видань. Варто також згадати місцеву пресу, яка також рясніє публікаціями про символіку українських міст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крип'якевич І. До питання про герб міста Львова (з неопублікованої спадщини І.П. Крип'якевича) // Архіви України. – 1968. № 1. – С. 44-45.
2. Рум'янцева В., Овсієнко О. Про давні герби Києва: До 1500-річчя Києва // Архіви України. — 1980. — № 3. — С. 63–65.
3. Рум'янцева В.В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України. // Укр. іст. журн. – 1977. – № 8. – С. 76 – 83.
4. Іщенко Я.О. Геральдика в Україні: історіографія проблеми (60-ті – 90-ті рр. ХХст.) // Укр. іст. журн. – 2002. – №3 (444). – С. 61-73.
5. Інститут історії України: офіційний сайт // www.history.org.ua
6. Мазепа О.М. Геральдичні дослідження Р.Климкевича на сторінках журналу «Український історик» // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 274-277.
7. Українське геральдичне товариство: офіційний сайт // <http://uht.org.ua/ua/>

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ СПІЛКУВАННЯ: СУЧАСНІ ВИМІРИ

Роман Самчук

кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту філософії

імені Г.С. Сковороди НАН України;

samchuk_r@ukr.net

Сучасне суспільство дуже часто називають «інформаційним», визначаючи його як суспільство інтелектуального розвитку людини, де вирішальну роль відіграє абсолютизація ролі інформації, яка за допомогою глобальних мереж набуває нових форм поширення. Таким чином, особливого значення в наш час набуває дослідження становлення ціннісних орієнтацій

¹ Українське геральдичне товариство: офіційний сайт // <http://uht.org.ua/ua/>

зумовлених розвитком новітніх інформаційних та комунікаційних технологій. До числа таких нових цінностей належить інформація, вміння її отримувати та використовувати. Саме тому надзвичайної актуальності набувають філософські пошуки у сфері комунікації. В цьому контексті ХХ ст. істотно збагатило теорію людського спілкування. Яскравим прикладом цього стали праці таких авторитетних філософів, як К. Ясперс, М. Бубер, О.Ф. Больнов, М. Бахтін, Е. Левінас, К.-О. Апелль, Ю. Габермас, які працювали над створенням адекватної викликам сьогодення моделі спілкування. Йдеться про комунікативний поворот у філософії, який, на переконання Л. Ситніченко: «...є найголовнішим висновком внутрішньої логіки розвитку академічної філософії, ознакою глибинних зрушень у повоєнному суспільному житті кожної людини й цілого людства»¹.

Актуальність спілкування як незаперечної цінності людської культури доводить В. Малахов. Спілкування, на його переконання, є найбільшою потребою і проблемою в житті кожної людини, є радістю і болем людини. «Багатолике, як саме життя, воно весь час нас супроводить: від материнської ласки до прощального дотику, від повсякденних балачок до сповіді й молитви. Людина, нездатна спілкуватися, є нещасливою сама і завдає болю своїм ближнім»². Роль спілкування величезна, оскільки воно допомагає налагодити толерантні відносини та дійти порозуміння як з представниками своєї, так і з носіями іншої культури. Саме це дає підстави визначити філософські дослідження у сфері комунікації як одну з найбільш аксіологічно та гуманістично насичених філософських концепцій, що є важливим фактором напрацювання та утвердження гуманістичних засад та імплементації їх в життя соціуму.

Зауважимо, що у сучасному постіндустріальному світі роль комунікації стає все більш вагомою, в контексті чого великого значення набуває врахування комунікативних аспектів людського буття. Адже завдяки новим

¹ Ситніченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К., 1996. – С. 5.

² Малахов В. Етика спілкування. – К., 2006. – С. 3.

можливостям комунікації – сучасним засобам зв'язку Інтернет, наявність соціальних мереж значно розширилися можливості та форми спілкування. Однак, іншою стороною цього процесу є зменшення якості спілкування: «атомізація» індивіда, схильність до анонімності, яку надає «світова павутина», втрата навичок безпосереднього спілкування, що ставить перед людством нові виклики та завдання. Відтак надзвичайно актуальним є звернення до аксіологічних настанов комунікативних практик, які своєю метою мають соціальне порозуміння, що передбачає конструктивну взаємодію особистостей, соціальних груп, націй та етносів, вибудовану на основі толерантності та порозуміння.

Отже, актуальність звернення до напрацювань представників комунікативної філософії зумовлюється не лише сучасною проблемою соціальної адаптації, а й наявністю проблеми діалогу культур та цивілізацій. Вирішення цієї проблеми неможливе без віднайдення «точок дотику». Таким чином, розв'язання культурних та релігійних суперечностей можливе лише в разі здійснення толерантного дискурсу, який ґрунтуватиметься на спільних цінностях та соціокультурних пріоритетах. Він сприятиме культурному взаємозбагаченню та напрацюванню загальнолюдських моральних правил, які стануть важливим чинником людського порозуміння.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Андрій Карпенко

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії

Донбаського державного педагогічного університету

konepark@mail.ru

Посилення кризових процесів у нашому суспільстві змушує інтелектуальну спільноту шукати новітні підходи до розуміння недавньої історії. Історіографія дослідження недавньої історії – це саме та третя

можливість між презентизмом повсякденної ідеології та гранд-нарративом традиційного академічного історизму, яка має врятувати нашу колективну пам'ять від нещадної пропаганди та пострадянської амнезії. Ознаки цих хвороб у кожній окремій галузі знання різняться: культ технологічної ефективності в точних науках, перемога когнітивного біхевіоризму в науках про людину, методологічний анархізм у гуманітарній сфері.

На жаль, саме під рубрикою історії зростає не просто квазінауковий дискурс, а просто антинаука як така. «Кінець історії», проголошений Ф. Фукуямою, призвів до певного абстрагування наукового поняття про історію. Абстрагування як виродження питомого концепту, з яким відбувається екстенціональний вибух – він починає означати будь-що і перетворюється на ідеологічне кліше. Цей фукуямівський жест мав дійсно магічний вплив на радянську свідомість, яка жадала позбутися тягара історії і з радістю сприйняла навіть негативну форму поразки як початок новітньої історії.

Втрату історії або випадання з неї і маскують пронизаний консумеризмом презентизм та ностальгічно-пафосні мантри про Велику історію. Ця втрата об'єднує фахову спільноту з суспільством в загалі. Чітка артикуляція будь-яким суб'єктом філософування власної позиції щодо світового філософського процесу є необхідною умовою самовизначення в координатах сучасного філософського процесу. Для української інтелектуальної культури це завдання постає актуальним у світлі конститутивності її екзистенційно-антропологічного спрямування. На наш погляд, українська філософська спільнота має подолати період стихійного і від цього фрагментарного ознайомлення зі світовим досвідом і перейти до програмного і системного опрацювання і засвоєння здобутків інших культур філософування. Перехід до іншого режиму роботи вимагає перенормування вихідних умов рецепції інших філософських дискурсів, одним із шляхів такого перенормування є вивчення процесів рецепції цих філософських

дискурсів світовими філософськими спільнотами. Можливо, така пропедевтика є наразі більш важливою, аніж справа безпосереднього читання, оскільки вона дозволить оптимізувати наукову працю, попереджаючи повтори щодо завдань та методів дослідження. Якщо ми прагнемо дійсної наукової новизни, ми зобов'язані зосередитися на процесах рецепції філософських ідей в межах інших культур.

Засновками історико-філософської критики мають виступати цивілізаційні виклики, на які сьогодні має відповідати українське суспільство. На рівні філософської рефлексії ці виклики можна резюмувати в проблему цивілізаційного вибору як умови новітньої історичної суб'єктивації українського народу. Факт такої суб'єктивації має відбутися, коли формальний суверенітет української держави буде нарешті наповнений культурним змістом суверенності суспільного буття, однією із складових якого є конститутивна самосвідомість народу. Самосвідомість діалектично прив'язана до саморозуміння, яке має спиратися на розвинене розуміння іншого. Саме ця справа розуміння іншого є прямим завданням вітчизняної історико-філософської науки.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ

Інна Підгородецька

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов
Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва
innapodgor@mail.ru*

Комунікація (сукупність вербальних і невербальних операцій, результатом яких є обмін інформацією на рівні міжособистісної взаємодії) і спілкування (багатоплановий процес мовної, інтелектуальної та психічної

діяльності людини, спрямованої на встановлення і розвиток контактів з іншими людьми) є важливими складниками соціального життя, частиною культури. Міжкультурна комунікація як процес міжособистісної взаємодії представників різних культур передбачає постійну готовність людини до сприйняття, розуміння і прийняття чужих етнічних стереотипів поведінки, звичаїв, традицій, інтересів, культурних цінностей.

У наш час існує своєрідне соціальне замовлення на дослідження проблем міжкультурної комунікації, оскільки все більша кількість людей потрапляє за межі своєї країни і стикається з проблемами міжкультурного нерозуміння, зумовленого розбіжностями в нормах комунікації. Значущість міжкультурної комунікації робить її об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень, у яких взаємодіють лінгвісти, історики, філософи, літературознавці, психологи, соціологи.

Стрімке збільшення обсягів міжкультурної взаємодії зумовило значні зміни в культурі й освіті України: виникла нагальна потреба підготовки молоді до такої форми соціальної взаємодії як міжкультурна комунікація. Актуальними завданнями ВНЗ є підготовка студентів до мирного співіснування і плідної співпраці з представниками інших культур, шанобливе ставлення до них.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації спрямований на дослідження мовних та паравербальних маркерів культурної інформації з метою досягнення комунікативного співробітництва як взаєморозуміння носіїв різних культур і запобігання комунікативному конфлікту. Одним із найголовніших завдань міжкультурної комунікації є формування міжкультурної комунікативної компетенції на засадах культурного релятивізму й толерантності до чужої культури та мови¹.

Тісний зв'язок викладання української та російської мов як іноземних і міжкультурної комунікації є очевидними. Кожне заняття – це своєрідне

¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава, 2008. – С. 305.

перехрестя культур, практика міжкультурної комунікації, оскільки кожне слово відображує іншу картину світу, зумовлену національною свідомістю носія мови та культури певного етносу. Викладання мов на сучасному етапі потребує перегляду цілей, завдань, методів, матеріалів. Важливим завданням навчання української та російської мов як іноземних є адаптація набутих знань до практичної діяльності, а також розвиток комунікативної і соціокультурної компетенцій майбутніх фахівців.

Наведемо приклад, що демонструє взаємозалежність мовних та культурних норм у процесі міжкультурної комунікації. У практиці мовленнєвого спілкування іноземні студенти часто припускаються помилки, вживаючи особовий займенник *ти* замість займенника *Ви* (у функції ввічливого звертання). Це можна пояснити відсутністю в їх рідних мовах такої особливої функції займенника другої особи множини. Так, наприклад, в арабській мові займенники другої особи мають граматичні форми роду, не притаманні українській і російській мовам. А в англійській мові другу особу займенників представлено єдиною граматичною формою. Але в зазначених мовах займенник другої особи множини не має такої специфічної функції, як ввічливе звертання до однієї особи. У ситуаціях спілкування українською та російською мовами вживання іншої граматичної форми займенника другої особи призводить до порушення мовленнєвого етикету.

Отже, володіння іншою мовою ще не передбачає комунікативної успішності. Для цього потрібне органічне поєднання мовного й культурного досвіду у спілкуванні.

ІНОМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ: НОВІ ФОРМАТИ ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

Ярослава Гурбик

*студентка 2 курсу магістратури Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
twinsls@ukr.net*

Іномовлення є важливою складовою державної інформаційної політики багатьох країн світу. Попри свою специфічність, іномовлення залишається важливим інструментом відстоювання та захисту національних інтересів за кордоном, формування та підтримання позитивного іміджу власної держави у світовому співтоваристві. Водночас іномовні служби відіграють вагомую роль у наданні допомоги іноземній аудиторії при її знайомстві з рідною країною та її народом. Сприяють розповсюдженню ідеологічних, культурних та інших цінностей мовника у світі та підтримці культурного, мовного та інших взаємозв'язків зі співвітчизниками закордоном. З огляду на масштабність поставлених завдань, більшість іномовних служб здійснює свою діяльність під контролем і управлінням власних держав та отримує значне фінансування з державного бюджету. Хоча іномовні теле- та радіо структури можуть мати різний статус (державний або суспільний). На сучасному етапі такі іномовні служби здебільшого функціонують, як мультимедійні компанії. Вони в свою чергу використовують поєднання різноманітних платформ: довго- середньо- та короткохвильове радіо, супутникове мовлення, Інтернет. Для більшої ефективності мовлення ведеться рідною для аудиторії (країни, куди транслюється передача) мовою, а також паралельно використовується і мова суб'єкта міжнародного радіомовлення. Провідні іномовні служби зазвичай мають значну кількість мовних редакцій, кількість яких змінюється у відповідності до зовнішньополітичних пріоритетів країни. В окремих державах забороняється здійснювати іномовлення безпосередньо на аудиторію власної країни.

Внаслідок цілеспрямованої (подекуди агресивної) діяльності іноземних суб'єктів інформаційних відносин, а також пасивної позиції вітчизняних державних іномовних служб уявлення за кордоном про Україну залишається фрагментарним, до того ж нерідко – спотвореним. За таких умов першочерговим завданням має стати активізація зусиль щодо послаблення асиметрії в обміні інформаційними потоками між Україною й іншими країнами, удосконалення механізму об'єктивного та привабливого представлення її у світі. Перетворити наявний державний іномовний ресурс в дієвий інструмент провадження національної інформаційної політики за кордоном можливо, використавши досвід передових країн світу. Зокрема, в процесі запланованого реформування державних теле- та радіоорганізацій доцільно: залишати іномовні ЗМІ у підпорядкуванні держави; задля централізованого розповсюдження необхідної інформації про Україну об'єднати наявні державні іномовні служби у медіа-холдинги (на кшталт «BBC World Service» чи «Россия сегодня»), що міститиме канали телебачення, радіомовлення та Інтернет-мовлення; для розширення зарубіжної аудиторії та підвищення її рівня довіри забезпечити державні іномовні служби необхідним фінансуванням – для створення якісних конкурентоздатних програм, формування та функціонування необхідної кількості мовних редакцій (для розуміння не лише російською та західною, але й східноєвропейською аудиторією), збільшення часу трансляції програм.

Відрядно, що в Україні останнім часом перейшли від планів до конкретних дій і приступили до створення нових сучасних форматів іномовлення. 1 жовтня 2015 р. розпочала роботу Мультимедійна платформа іномовлення UATV, запущена Міністерством інформаційної політики на основі державних телерадіокомпаній «Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення (УТР)”», «Банківське телебачення (БТБ)» та інформаційного агентства «Укрінформ». У рамках медіаплатформи запущено оновлений сайт «Укрінформу» www.ukrinform.ua зі зміненим дизайном і

новим логотипом: Замість супутникового телеканалу УТР в ефірі стартував телеканал UATV (мовлення ведеться із трьох супутників: Amos 3, Azerspace 1, Galazy 19, а також в інтернеті на власному каналі в YouTube). Телеканал мовить українською, російською, кримськотатарською, англійською мовами. Також, крім звичних для УТР телевізійних передач українською та російською мовами з англійськими субтитрами, на UATV з'явилися два рухомі рядки новин англійською та російською. Відрадно, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2015 р. ДТРК «Всесвітня служба УТР» та інформаційне агентство «Укрінформ» були передані від Держкомтелерадіо до сфери управління Міністерства інформаційної політики. Перед цим до Мінінформполітики було передано телекомпанію Національного банку України «Банківське телебачення» (БТБ). 13 липня 2015 р. Кабінет Міністрів України вніс до парламенту законопроект «Про систему іномовлення України», а 12 серпня на засіданні уряду Міністр інформаційної політики Ю. Стець презентував мультимедійну платформу іномовлення України. 30 вересня 2015 р. на черговому засіданні уряду було оголошено про практичну реалізацію й запуск мультимедійної платформи іномовлення з 1 жовтня 2015 р. Щоправда, для остаточно законодавчого закріплення правового статусу нового формату мультимедійної платформи іномовлення в Україні ще потрібні два позитивні голосування у Верховній Раді та остаточний підпис Президента під законом «Про систему іномовлення України».

Таким чином, за умов гібридної та інформаційної війни на двадцять п'ятому році незалежності в Україні, зрештою, вибудовується сучасна система іномовлення, яка, за умови належного фінансування та широкого використання міжнародного досвіду, має всі шанси стати на рівень із кращими службами іномовлення Європи та світу.

ПРИСЛІВНИКИ ПРЕФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ У СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

Галина Чешко

*молодший науковий співробітник Інституту української мови Національної
академії наук*

galina_cheshko@meta.ua

Прислівники префіксального творення у східнополіському діалекті, займаючи препозитивну щодо кореня позицію, поєднуються тільки з цілим словом будь-якої частини мови. За формально-граматичними ознаками префікси належать до препозитивних морфем. На території східнополіського діалекту (СПД) прислівники утворені за допомогою префіксів (*після-, поза-, перед-, не-* та ін.); із додатковими префіксами та без них.

Прислівники із *після-, поза-, перед-* поєднуються тільки з визначеною кількістю слів, утворених за моделями: *після-* + іменник: *післ'а'завтра, наслі'завтрага, післ'ао'бід*; *поза-* + іменник: *па'зал'етос', позав'чори*; *поза-* + займенник + іменник: *по'зато'рік, по'завтурик*; *поза-* + прикметник + іменник: *пазaproшли'год*; *пред-* + іменник: *передо'бід, перед'часно*. З кількома префіксами утворені: *пазазау'чоре; післ'апісл'а'завтра, напосл'е'завтрого, пазапосл'е'завтре*.

Значна частина прислівників, у структурі яких виразно прослідковується префікс, утворена шляхом адвербіалізації іменних, дієслівних основ. Такі адвербіальні одиниці походять від слів із -ь-основами або утворені за аналогією. При творенні прислівників за цією моделлю мотивуючі основи можуть поєднуватися із різними префіксами.

Так, із префіксом *на-* утворені прислівники *нараз'з'ап, нараз'з'ач* ‘навстіж’, *нарасх'рид* ‘навстіж’, *нарасх'л'ест, нароз'тіж, 'настеж, на'супереч, наташ'чак, назда'гон, на'обишук, наска'сок, 'нахрист* ‘нарозпашку’.

Префікс *в-* (*у-*) наявний у словах *упа'кат, вплав, ваку'рат, вскач, ваб'ход, вобі'ход, уваб'ход, вс'мак* ‘вприкуску’.

Декілька префіксів можна прослідкувати в прислівниках *впри'с'єст* ‘навприсядки’, *впри'тулок*, *вприс'мак* ‘уприкуску’, *впри'тик*, *впри'тул*, *упри'кус*, *уп'риголод*, *у'розбіг*, *уподт'рус* ‘підтюпцем’, *уприс'мак*, *уроз'брід*, *уроз'вал*, *вздо'гін*, *вна'кат* ‘упокіт’, *впере'міш*, *невпо'над*, *невстерп'йож*, *наіско'сок* ‘навпрошки’, *наприс'мак* ‘уприкуску’, *'надголод*’.

Із префіксом *до-* зафіксовані прислівники *'достал*’, *да'дом*, *'досвіт*.

Показово, що паралельні суфіксальні форми можуть бути вживані з аналогічним значенням поряд із безсуфіксальними, наприклад: *впри'куску не так із 'сахаром*, як із *'другим*, із *'салом упри'кус* (107); *чай і канх'вету упри'куску* (11); *упри'куску г'рудочку 'цукру і запи'ває* (20).

Префікс *не-* є основним засобом утворення заперечних форм, наприклад: *недар'ма*, *нег'либоко*, *не'мало*, *н'є'л'охка*, *недале'ко*, *неіз'в'єсно*, *неп'лохо*, *непо'гано*, *не'дорого*, *нез'дорово* ‘не дуже’, *неві'домо*, *нео'хота*, *нео'хотно*, *нео'хоче*, *непа'н'атно*, *незрозуміло*, *нез'ручно*, *нена'довго*, *нез'нарошне*, *нез'р'а*, *нена'рошно*, *ненав'мисне*, *неспеці'ал'но*, *неумисл'енна*, *ненаба'гато*, *'нескол'ко*.

Для частини прислівників префікс *не-* став словотворчим; він входить до прислівника – контамінації декількох слів, або афіксація (переважно поява суфіксів) відбувається уже після утворення заперечної форми: *неда'л'очка*, *нем'ножко*, *нипа'чим*, *нипри'чом*, *не'лежке* ‘важко’, *нена'лежитко* ‘важко’, *невино'сімо*, *необхо'дімо*, *неоди'нак* ‘неоднаково’, *непості'жимо*, *неска'сирна* ‘спідлоба’, *неспе'ша*, *нетер'пец*’, *нетерп'л'аже*, *неха'т'а*, *не'чайана*, *н'євза'довзі* ‘невдовзі’, *н'євна'чай*, *н'євт'єрп'л'ож*, *не'думано*, *не'нависно*, *не'важна* ‘погано’, *незна'чай*, *'нехот'а*, *нераз'луч*, *не'сила*, *'н'єсоко*, *неподалі'ку*.

Окремі прислівники вживані без префікса, який може бути зредукованим у процесі мовлення: *ос'танн'є* ‘востаннє’, *круз*’ ‘скрізь’, *кріз*’ ‘навскрізь’, *р'ад* ‘вряд’. Окремі прислівники можуть бути безпрефіксальними

утвореннями, які функціонують у мовленні як архаїзми: *при'тул, пан'е'р'ок, дур'н'ак, н'роголод', при'с'ад, по'кот, го'л'ак*.

Поширеним явищем є форми із прийменником-префіксом *в*, що виникли, можливо, за аналогією до прислівників *вдень, влітку* (такі висновки можна зробити з огляду на те, переважна кількість таких прислівників має темпоральну семантику): *уповд'н'а, в'полудні, 'вопівдні, в'полноч', вовов'ноч', в'с'одні, в'торик, у'вовреміа, уно'чи, у'ночи, у'літос', у'осен', у'восен', 'вос'ен', 'восін', у'осенн'у, вта'ді*. Прислівники-носії іншої семантики, видозмінені за такою моделлю, нечисельні: *у'кучкай, упад'р'ад, водк'рито, впопо'лам, втак, втак'во, вту'ди, втут*.

СИНТАКСИЧНА НОМІНАЦІЯ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ-ОПОВІДІ: КОГНІТИВНИЙ, ПРАГМАТИЧНИЙ І СЕМАНТИКО- СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олена Юсікова

кандидат філологічних наук

науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови

НАН України

redmailrb@mail.ru

Діалектний текст в усій багатоаспектності нині стає предметом особливої уваги не лише діалектологів, істориків мови, етнографів, а і лінгвопсихологів, філософів, як одиниця, що віддзеркалює позамовний глибинний світ людської особистості¹.

¹ Текст ми визначаємо як цілісну, завершену за змістом одиницю мовотворчого процесу, що складається з ряду надфразових єдностей, «об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість і прагматичну установку» (Гальперин І. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981. – С. 18). Типологія діалектних текстів охоплює три різновиди: вільні спонтанні тексти, тексти з фольклорними ілюстраціями, фольклорні тексти (Руснак Н. О. Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореферат ... канд. філолог. наук, спец.: 10.02.01 – українська мова. – К., 2011. – С. 10). Слід зазначити, що різні види текстів потребують різних методик аналізу. Серед вільних спонтанних текстів виділяємо монологічні і діалогічні.

Номінація у тексті служить точкою перетину світу екстралінгвального та мовного¹. Під номінацією ми розуміємо «закріплення за мовним знаком поняття-сигніфіката, яке відображає конкретні ознаки денотата – властивості, якості і відношення, завдяки чому мовні одиниці виражають змістовні елементи вербальної комунікації»².

Синтаксична номінація може бути розглянута в просторі окремої комунікативної одиниці і у просторовому континуумі зв'язного тексту. Так, на думку О. Бурува, однією з найважливіших переваг номінативно-синтаксичного підходу до фактів мови є можливість осмислити денотативну сферу в індивідуальному світосприйнятті мовця, що отримує адекватне вербальне вираження у межах тексту³.

Базовими постулатами для нового підходу є серед інших і положення, згідно з яким вибір певного найменування пов'язаний з умовами введення його у мовлення, текст, дискурс⁴.

У діалектному мовленні-оповіді основну роль відіграє структурна організація номінативного процесу, номінативна одиниця може змінювати свою номінативно-семантичну структуру, референтну⁵, прагматичну, а також формально-граматичну організацію. Ті чи інші особливості дискурсу і модальності передані у тексті за допомогою різної структури номінативних одиниць і різної їх актуалізації.

¹ Селиванова Е. А. Номинация и когнция: Новая типология мотивации языковых единиц // Когнция, коммуникация, дискурс. – 2011. – № 3. – С. 8.

² Колшанский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). – М., 1977. – С. 112.

³ Бурув А. А. Субстантивная синтаксическая номинация в русском языке. – Ставрополь – Пятигорск, 2012. – С. 314.

⁴ Вивчення діалектних текстів орієнтоване на дослідження тексту як структурної одиниці дискурсу (Звегинцев В. А. О цельюоформленности единиц текста // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – № 1. – С. 14; Селиванова Е. А. Когнитивная ономаология. – К., 2000. – С. 69. Руснак Н. О. Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти. – Чернівці, 2010. – С. 23).

⁵ У теорії дискурс-аналізу вагомим чинником є референція — певна комунікативна дія з боку мовця, якою мовець пов'язує те чи інше слово (висловлення) у мові з визначеним об'єктом позамовної дійсності. Ми виходимо з загального поняття референції (англ. referense, від лат. refero — відношу, порівнюю) як відношення між словом і об'єктом позамовної дійсності, який позначений цим словом, тобто є його референтом.

Номінативні субстантивні одиниці, що називають значимі для інформатора об'єкти, зазнають у мовленні **образного відтворення**. Кожна номінативна одиниця контекстуально набуває глибокого змісту¹. Образне відтворення світу є загалом характерною рисою мовлення діалектоносіїв. Відтворення у мовленні **зорових картин** денотативних ситуацій є однією з важливих особливостей діалектного дискурсу-оповіді. Метафоричне осмислення ситуації, використання **символів** є характерною рисою текстів-оповідей. Можемо говорити про символізм номінативних одиниць як одну з особливостей концептосфери діалектного тексту-оповіді.

Додаткові розповідні тексти-вкраплення набувають у діалектних текстах функції елементів номінації і **комунікативного увиразнення** предмета розповіді.

Одним з комунікативних засобів, що підпорядкований завданням образної номінації у текстах досліджуваної говірки, є **емфаза**. Згідно з теорією супрасинтаксису², запропонованою західними лінгвістами в середині минулого століття, у центр уваги дослідження тексту потрапляють явища надфразових єдностей. Західні дослідники відносили до них емфазу і контрастне виділення, що, безперечно, є явищами супрасегментного рівня³.

Препозиційні номени за допомогою **парцеляції** додатково акцентовані мовцем або представлені у структурі **називних речень**. Фіксація значимих, з погляду автора, деталей ситуації, надає їм окремого пропозитивного статусу.

¹ Образне відтворення дійсності як характерну рису мовного світогляду діалектоносія в рамках проекту багатоаспектного вивчення мовної особистості діалектоносіїв широко досліджувалось російськими мовознавцями (Гынзалова Л. Г. Образное отражение мира как типологическая черта диалектной языковой личности // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. – К., 2014. – С. 155; Иванцова Е. В. О типологических особенностях языковой личности диалектоносителя // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. – К., 2014. – С. 189).

² Супрасинтаксис досліджує рівень тексту, рівень надфразових єдностей. Так, американський лінгвіст Дін Уорт розумів під супрасинтаксисом заперечення, питання і емфазу. Представники Празької лінгвістичної школи розуміли під супрасинтаксисом організацію порядку слів, наголос, інтонацію у відповідності з двома полюсами темо-ремного членування, що є комунікативним супрасегментним явищем, співвідносним з мовним та позамовним контекстом (Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 112–113).

³ Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – 113.

Важливим фактором функціонування синтаксичних номенів у межах діалектного тексту є і своєрідні способи виділення предикатів як найбільш важливих для розуміння змісту пропозиції компонентів комунікативної структури висловлення¹. Предикат активований у синтагмі не лише інтонаційно, за допомогою порядку слів, а і власне за допомогою формально-граматичних засобів.

У реченнєвих конструкціях **атрибутиви** до акцентованих номінативних одиниць вжиті у **постпозиції**, що увиразнює їх функціональну значимість.

Вставні компоненти створюють додатковий атрибутивний фон у реченні-висловленні, поширюючи його як головну номінативну одиницю-конструкцію.

Отже, проблематика дослідження синтаксичних номенів у діалектних текстах-оповідях зумовлена нерозривністю зв'язку лексичного і синтаксичного способів номінації і передбачає наступні аспекти вивчення: встановлення моделей породження номінативних одиниць відповідно до прагматичних інтенцій мовця, дослідження основних засобів номінації як семантико-синтаксичних, прагматичних чинників (зокрема емпізи,

¹ Концепція комунікативної структури висловлення сформувалась завдяки дослідженням В. Матезіуса та Ш. Баллі. Вирішення проблеми комунікативної структури висловлення вимагає врахування між'ярусних взаємодій мовних одиниць і визначення статусу морфологічних категорій у формуванні загальної комунікативної перспективи речення (Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк, 2011. – С.123–125). Так, учені звертають увагу на ремоторний потенціал присудка, для якого типовою позицією є позиція реми (Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк, 2011. – С. 128–129; Ковтунова І. І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. – М., 1976. – С. 89). Дієслово визначають як центр речення, висловлювання, семантично-елементарної ситуації, виразник не лише окремих понять про навколишній світ, що служить для передачі особливостей світобачення і світосприйняття носіїв тої чи іншої діалектної системи (Вихованець І. Р. Синтаксема // Енциклопедія “Українська мова”. – К., 2004. – С. 592, 595; Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. – К., 1987. – 211 с.; Васильев Л. М. Семантические классы русских глаголов // Межвуз. сборник научных трудов. – Свердловск, 1982. – С. 11–14; Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. – К., 1986. – 167 с.; Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48–57; Кобозева І. М. Лингвистическая семантика. – М., 2000. – 350 с.; Новиков Л. А. Семантика русского глагола. – М., 1982. – 272 с.; Ужченко Д. В. Колоративні символи-концепти у східнословобанській фразеології // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка. – К., 2008. – С. 193–195; Шведова Н. Ю. Вопросы описания структурных схем простого предложения // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 31–414; Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (Словосочетание). – М., 1966. – 156 с.).

парцеляції мовленнєвого потоку), так і когнітивних чинників (образного відтворення мовцем об'єктів опису, явищ символізму тощо). Діалектоносії при називанні ситуацій і реалій для комунікативного увиразнення змісту висловлення використовують формально-граматичні називні речення, у центрі яких функціонують предикати станової семантики, формально-граматичну зміну відмінкових форм субстантивних номенів, постпозитивне вживання атрибутивних компонентів у структурі синтаксичних номенів тощо. Кожен з аспектів функціонування синтаксичних номенів у діалектному тексті може бути предметом окремого вивчення і відкриває перспективи для реалізації багатовекторності наукових підходів до осягнення діалектного тексту як цілісності.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПЕРЕНОСНИХ ЗНАЧЕНЬ СЛІВ

У ЗОШ І-ІІІ ст.

Юлія Милько

студентка ІV курсу філологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія

Сковороди»

yulenkamylo@gmail.com

Численні помилки учнів, пов'язані з використанням у мовленні багатозначних слів, свідчать про необхідність серйозної систематичної роботи над багатозначністю і – ширше – над значенням слова взагалі. Часто школярі не знають, а часто і не вміють використовувати різні значення полісемантичних слів, дуже поширеними є й помилки, пов'язані з уживанням у мовленні слів із переносним значенням.

Вивчення лексики в освітньо-пізнавальному аспекті забезпечує засвоєння учнями наукових відомостей із лексикології, передбачених шкільною програмою. Учні знайомляться зі словом як лексичною одиницею,

із значенням слова, прямим і переносним значенням, багатозначністю, омонімами, синонімами, антонімами, лексичними шарами української мови з погляду походження і продуктивності вживання (спільнослов'янські, власне українські, запозичені слова, неологізми й застарілі слова), з погляду функціонування в мовленні (загальноновживані слова, професіоналізми й діалектизми). Це дає змогу вивчати граматику на лексичній основі, показувати взаємозв'язки, які існують між лексикою та іншими розділами шкільного курсу мови, і створює умови для цілеспрямованого збагачення словникового запасу учнів. Засвоєння теоретичних основ української лексики забезпечує систематичне здійснення нормативно-практичного аспекту – формування в учнів умінь застосовувати лексичні шари в різних ситуаціях спілкування й удосконалювати власне мовлення. Вироблення навичок умілого використання лексики спирається на розуміння ролі контексту у виявленні значення слова, його стилістичних властивостей, сфери вживання, закономірності сполучуваності слів.

Успішне збагачення лексики учнів у процесі пізнання об'єктивної дійсності, усвідомлення того, що слово служить засобом художньої виразності, можливе тільки внаслідок глибокого засвоєння основних теоретичних відомостей про лексику і її стилістичні можливості. Так, спочатку подається визначення багатозначності, додатково наводяться ілюстрації багатозначних слів різних частин мови в реченнях та у словосполученнях.

Звичайно, ознайомлення з багатозначністю – це лише початкова ланка роботи. За нею має йти система тренувальних вправ над остаточним усвідомленням поняття багатозначності, над збагаченням і уточненням словника учнів.

Усі теми, присвячені вивченню семантики слова, нерозривно між собою пов'язані, і шляхи опанування кожної з них дуже близькі. Так, під час вивчення прямого й переносного значення слів також подаємо низку речень

або уривок із тексту, де одне й те ж слово вжите в прямому й переносному значеннях. Працювати над лексичним значенням слова найдоцільніше в контексті, бо саме там найтонше розкриваються всі його значення. Слова в мові перебувають у різних смислових відношеннях. Останні створюють системні зв'язки, які ґрунтуються на семантиці слів, їх приналежності до різних частин мови і сполучуваності з іншими словами в контексті.

Розширенню й активізації словника учнів сприяють спостереження за багатозначністю слів. У цій роботі передбачається: усвідомлення учнями того, що слово може мати не одне, а кілька значень; точність уживання багатозначних слів у мовленні; самостійне з'ясування учнями значень слів; вправи творчого характеру – складання речень, у яких багатозначне слово вживалося б у різних значеннях.

Завдання вчителя – навчити учнів розрізняти пряме й переносне значення слів, уживати їх у мовленні. Підвищити рівень мовної культури учнів, усунути помилки у слововживанні можна, на нашу думку, якщо вивчення кожного лексичного явища буде проводитися в певній системі, оскільки активний словник учнів збагачують тільки такі види робіт, які пропонують з'ясування семантики, лексичного значення слова.

Значення слова розкривається в такий спосіб:

1) нове слово записується на дошці із знаком наголосу, витлумачується і співвідноситься з реалією. Розкривається етимологія, якщо це допомагає краще усвідомити семантику слів, зокрема термінологічної чи номенклатурної лексики;

2) зіставлення невідомого за значенням слова з відомим, яке є в лексичному запасі учнів; для цього використовують синоніми або антоніми;

3) з'ясування значення із застосуванням словотворчого аналізу, коли виділяються складові частини слова, розкривається їх значення, визначається спосіб творення слова, добираються споріднені слова;

4) усвідомлення значення слова в процесі перекладу тексту з російської мови; цей прийом можна практикувати й при розкритті значення іншомовних слів, якщо цьому допомагає дослівний переклад українською мовою;

5) розкриття ознак поняття і на основі цього – усвідомлення значення слова, яке називає поняття;

6) уведення слова в контекст, що дає можливість зрозуміти його значення;

7) звичайно, нерідко доводиться з'ясовувати значення лексичних одиниць, користуючись різними способами залежно від специфіки слів (конкретне чи абстрактне, із прямим чи переносним значенням, нейтральне чи емоційно-забарвлене тощо).

Таким чином, робота над лексичним значенням слова залежить від особистості вчителя, його творчих здібностей і підходів при підготовці уроків, рівня володіння ним арсеналом різноманітних методів та прийомів для досягнення поставленої мети, а також знань, вікових і психологічних особливостей класу.

УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНТЕГРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Євгеній Сафарянс

аспірант Інституту історії України НАН України

yevhenijsafarians@gmail.com

Пріоритетним завданням зовнішньої політики нашої держави є розвиток двосторонніх міждержавних відносин та інтеграція до європейських структур. Історія українсько-австрійських стосунків починається ще з кін. XVIII століття, після того як в 1772 р. частина західноукраїнських земель входить до складу Австрії, де і перебувала до 1918 р. На зовсім новий рівень

вийшли відносини з Австрійською Республікою після проголошення незалежності України. Можна виділити чотири періоди розвитку цієї співпраці: 1) 1991–1996 рр.; 2) 1996–2009 рр.; 3) 2009–2013 рр.; 4) 2013–2015 рр.

Перший етап тривав від 1991 до 1996 р., він був пов'язаний із адаптацією Австрії до членства в ЄС, розробкою нормативно-договірної бази взаємодії України з ЄС (Угода про партнерство і співробітництво 1994 р.), налагодження дипломатичних стосунків між обома державами та співробітництво в рамках ОБСЄ. 26 вересня 1991 р. у Нью-Йорку було підписано «Спільне Комюніке про встановлення консульських відносин між Україною та Австрійською Республікою».¹ Дата офіційного визнання України Австрією – 15 січня 1992 р.²

1 січня 1995 р. Австрійська Республіка стала членом Європейського Союзу. Того ж року Австрія підтримала Україну у ряді важливих міжнародних питань, які були пов'язані зі вступом нашої держави до Ради Європи.³ 1 червня 1996 р. у Відні Україну було прийнято до Центральноєвропейської ініціативи. Президент України Л. Кучма у червні 1996 р. зазначив, що інтеграція України до Європи є головним завданням та стратегічною ціллю України⁴.

Другий період розпочався наприкінці 1996 і тривав до 2009 р. – час інтенсивного розвитку українсько-австрійських відносин та співпраці України з ЄС. Також для цього періоду властиве налагодження взаємодії Києва і Відня у регіональних організаціях, таких як Центральноєвропейська ініціатива. У квітні 1997 р. відбувся перший офіційний візит до Австрії делегації Верховної Ради України на чолі з О. Морозом. На межі тисячоліть в

¹ Мовчан М. Україна – Австрія: 10 років успішних дипломатичних відносин // Нова політика. – 2001. – № 6. – С. 34–35.

² Дипломатія сучасної України. – К., 1997. – С. 61.

³ Шевчук А. Шляхи включення України до європейських структур // Порівняльний аналіз політичних структур Австрії та України / Доповіді і реферати двостороннього політологічного симпозіуму у приміщенні Австрійського Посольства в Києві 16-18 листопада 1995 р. / Е. Гофер, Ф. Рудич. – Львів, 1996. – С. 256-257.

⁴ Alexandrova O. Die Ukraine und die Staaten Ostmitteleuropas. – München, 1997. – S. 7.

стані зовнішньополітичної кризи опинились майже одночасно Австрійська Республіка та Україна: в Австрії до влади прийшли ультраправі, в результаті чого країна зазнала різкої критики зі сторони інших держав ЄС; при збереженні західного курсу Україна спробувала переорієнтуватись на співпрацю з Російською Федерацією. Після Помаранчевої революції розпочався новий етап переговорів про вступ України до ЄС. У липні 2005 р. у Відень з офіційним візитом прибув Президент України В. Ющенко. Після вступу України в СОТ у лютому 2008 р. були започатковані перемовини про зону вільної торгівлі з ЄС.

Третій період – з 2009 по 2013 рр. – став кризовим для української взаємодії з ЄС. Це відобразилося на стані двосторонніх відносин. Тривав непростий процес підготовки Угоди про асоціацію і створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. Зовсім по-іншому постало питання євроінтеграції після приходу до влади В. Януковича. З кожним роком все більше Австрія опинялася серед «європейських скептиків» щодо надання Україні чіткої перспективи членства в ЄС. Збільшувались проросійські настрої в австрійських урядових колах.

Актуальний – четвертий – період розпочався 2013 р. триває і зараз. Після того, як 21 листопада Кабінет міністрів України призупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію, цього ж вечора на Майдані Незалежності зібрався перший мітинг в знак незгоди з таким рішенням уряду. В історії цей мітинг зберігся під назвою «Євромайдан». Після кривавих подій 18-20 лютого 2014 р. В. Янукович тікає з України. З початку березня відновлюються переговори щодо Угоди про асоціацію.

27 червня 2014 р. була підписана Угода про асоціацію між ЄС та Україною головами держав або урядів Європейського Союзу та Президентом України Петром Порошенком у Брюсселі. 16 вересня 2014 р. Угода про

асоціацію була одночасно ратифікована Верховною Радою та Європейським парламентом.¹

8 липня нижня палата парламенту Австрії (Національна рада), а 24 липня – верхня палата парламенту Австрії (Федеральна рада) ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Євросоюзом².

На нашу думку, Австрія від самого початку проголошення Україною незалежності була головним партнером нашої держави в сфері європейського інтеграційного процесу. Ще на початку століття австрійські лідери активно підтримували вступ України до ЄС. Але внутрішньо українська політична нестабільність та повільне проведення реформ призвели до того, що австрійська політична еліта розчарувалась в можливостях України приєднатися до європейської спільноти.

ВИКОРИСТАННЯ УСТАНОВКИ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Аліна Яценко

студентка Національного університету «Львівська політехніка»

iatsenko.alina@gmail.com

В Україні 25 жовтня 2015 р. будуть відбуватися вибори до місцевих та обласних рад, вибори мерів міст. Зараз триває передвиборча кампанія, де засоби масової інформації (далі ЗМІ) через повідомлення формують імідж політичного лідера. Цей процес містить різного роду технології, зокрема і надання установки. Так як через формування образу політичного лідера (далі ПЛ) можна вплинути на результати виборів, тому дослідження є актуальним. Серед фахівців, що вивчали феномени формування установки і політичного

¹ Угода про асоціацію // http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_uk.htm

² Парламент Австрії завершив ратифікацію асоціації Україна-ЄС // <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/07/24/7036252/>

лідерства, є Д. Узнадзе, Д. Ольшанський, Р. Гаріфуллін, Д. Оуен, А. Швідунова, Н. Теплоухова, С. Кузнєцова, О. Шурко, Б. Кухта та інші.

Метою дослідження є встановлення того, як у ЗМІ відбувається формування позитивної та негативної установки на особистість ПЛ у свідомості виборців.

ПЛ (за Н. Макіавеллі) – це можновладець, що консолідує та репрезентує суспільство, застосовує для збереження панівного впливу й забезпечення громадського порядку усі наявні у нього засоби¹. Установка (за Д. Узнадзе) – психологічний стан, який можна характеризувати як готовність діяти, що веде до задоволення потреби (реальної чи навіюваної)².

На нашу думку, ЗМІ можуть бути засобом формування установки на особистість ПЛ у електорату. Для доведення цього ми наведемо приклади впливу ЗМІ на громадську думку: скандали, емоційне навантаження повідомлення, вибірковість, повторення інформації, використання неаргументованих тверджень, НЛП, напівправди, чуток, висміювання опонентів, відволікання уваги, створення асоціацій³, політичних установок, стереотипів, ярликів.

Наступним етапом дослідження був контент-аналіз ЗМІ (серпень-жовтень 2015 р.) щодо елементів формування позитивної чи негативної установки на особу ПЛ. Вибірка: 30 од. («Українська правда», «Новини-24», «Укр-інфо» та ін.).

У результаті аналізу ми встановили, що позитивні установки у ЗМІ формуються за допомогою: висвітлення дій кандидата у сприятливому світлі; опису дій кандидата, що відповідають образу «героя-рятівника» – наприклад, вирази «сприяє захисту прав», «не дозволить порушувати права громадян» та ін.; підкреслення імені кандидата у тексті жирним шрифтом; звеличення дій

¹ Кухта Б. Деякі концепції лідерів у європейській політичній думці Нового та Новітнього часів // http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kuhta_Teplouhova_Politichni_eliti_liderstvo/240.html

² Узнадзе Д. Н. Теорія установки // <http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt41.ht>

³ Швідунова А. ЗМІ як суб'єкт політичного процесу та інструмент політичних технологій // http://society.polbu.ru/shvidunova_smi/ch07_i.ht

кандидата; використання контрасту – висвітлення позитивних дій кандидата у протиставленні із негативними діями конкурентів; емоційне навантаження повідомлення є позитивним; регулярність опису позитивних дій кандидата. Негативні установки подаються через негативний опис дій кандидата; використання критикуючих заголовків; критику дій кандидата; іронію, («троллінг»); негативне емоційне навантаження; неправдиву інформацію, викривлення.

Отже, результати проведення дослідження дозволяють зробити такі висновки: з метою формування у виборців образу політичного лідера, ЗМІ використовують метод соціального управління – формування установки. Установка формується завдяки періодичній інформаційній «атаці» виборця, і це налаштовує на позитивне або негативне сприйняття образу політика. А вибір електорату є результатом дії установки, яка формується у свідомості за допомогою інформації у ЗМІ. Результати контент-аналізу доводять, що у ЗМІ використовуються елементи установки, і перспективами подальшого дослідження є вивчення механізму дії установки для формування образу політичного лідера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кухта Б. Деякі концепції лідерів у європейській політичній думці Нового та Новітнього часів // http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kuhta_Teplouhova_Politichni_eliti_liderstvo/240.html
2. Узнадзе Д. Н. Теория установки // <http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt41.ht>
3. Швідунова А. ЗМІ як суб'єкт політичного процесу та інструмент політичних технологій // http://society.polbu.ru/shvidunova_smi/ch07_i.ht

ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Олеся Гурбик

*студентка 2 курсу магістратури Інституту журналістики Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

leslals@ukr.net

Інформаційна галузь будь-якої країни належить до стратегічних базових інституцій, а тому потребує серйозної державної уваги. Але актуальність піднятої проблематики в реаліях сучасної України обумовлена також і необхідністю давати адекватну відповідь на виклики як гібридної війни загалом, так і інформаційної війни зокрема. Водночас інформаційну політику доводиться втілювати за таких обставин, коли загальна концепція інформаційного суверенітету ще перебуває на стадії формування. Адже лише у жовтні 2015 р. експертна рада при Мінінформполітики завершує роботу над Концепцією інформаційної безпеки України. Тому актуальним є не лише цільове дослідження інформаційної галузі, а конкретна розбудова й структуризація інформсередовища, удосконалення відповідного законодавства та узгодження останнього із передовими світовими стандартами.

Певні аспекти державної інформполітики були вже предметом вивчення дослідників (В. Іванова, О. Литвиненка, А. Москаленка, Г. Почепцова, С. Чукута, Ю. Іванченка та ін.). Проте ще потребують подальшої розробки базові організаційні напрямки та практичні способи втілення сучасної української інформаційної політики. Під останньою прийнято вважати сукупність основних напрямів діяльності держави з отримання, використання, поширення та зберігання інформації. До головних засад і способів реалізації державної інформаційної політики відносяться: формування національних систем і мереж інформації; зміцнення правових, організаційних, наукових, матеріально-технічних і фінансових основ

інформаційної діяльності; гарантування ефективного використання інформації; постійне оновлення, збагачення та надійне зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення вільного доступу громадян до інформації; задоволення інформаційних потреб закордонних українців; створення уніфікованої системи охорони інформації; організація міжнародного співробітництва в галузі інформації і всемірне гарантування інформаційного суверенітету України.

На етапі трансформації інформаційного суспільства можна спостерігати швидке зростання секторів створення та споживання інформації, яка перетворюється на один із найважливіших ресурсів, поряд з енергоносіями та корисними копалинами. За якістю та ступенем споживання цього стратегічного ресурсу нині в цивілізованому світі оцінюється розвиненість будь-якої країни, її економічний та політичний потенціал. Тому основними завданнями державної інформаційної політики є: створення досконалого інформаційного середовища; модернізація інформаційної інфраструктури і телекомунікаційних технологій; оперативне реформування і ефективне використання національних інформаційних ресурсів та забезпечення вільного доступу до них; система незалежних ЗМІ і повне забезпечення громадян вагомою інформацією; сприяння міжнародному співтовариству в інформаційній сфері. Пріоритетом має стати розширення сфер функціонування української мови, популяризація української культури, історії і традицій. В цілому інформаційна політика повинна мати чітку патріотичну спрямованість та уникати недомовок і двозначностей. Водночас реформування галузі стосується не лише технічного переоснащення ЗМІ, але й рішучого переходу від декларування прийнятих рішень до безпосереднього їх втілення в життя й загальне переосмислення значення даної галузі в суспільстві. Таким чином, державна інформаційна політика становить собою важливу складову зовнішньої і внутрішньої політики країни й охоплює основні сфери життєдіяльності суспільства. Вказана галузь має надійно

захищати національні інтереси, бути цілісною, концептуально вивіреною та розглядатися з точки зору стратегічної перспективи. Вона має бути незалежною від тимчасових кон'юнктурних факторів, політичної боротьби, зміни політичних еліт, суб'єктивних особистих або корпоративних уподобань.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА**

Ольга Гончар

*кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української
історіографії Інституту історії України НАН України*

honchar_olga@mail.ru

Микола Костомаров – визначний український громадський діяч, літературознавець, історик, археограф, етнограф, джерелознавець, палкий український патріот, соратник Т. Шевченка по Кирило-Мефодіївському братству. У травні 2017 р. ми відзначатимемо його 200-річний ювілей. З огляду на сучасну інформаційну ситуацію в Україні, ця дата повинна широко відзначатися на державному рівні, оскільки Росія вже давно веде активну боротьбу за присвоєння собі усіх досягнень М. Костомарова і замовчування його внеску в українську націєтворчу ідею.

З метою гідного відзначення ювілею видатного українського вченого М. Костомарова ми підготували необхідні матеріали для прийняття Постанови Верховної ради України та Указу Президента України «Про заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Миколи Костомарова» (як це було зроблено у квітні 2012 р. до аналогічного ювілею Т. Шевченка у 2014 р.).

До підготовки ювілейних заходів запропоновано включити:

- створення логотипу відзначення 200-річчя від дня народження М. Костомарова;
- підготовку трьох академічних видань: монографії «Український історик Микола Костомаров», збірника «Микола Костомаров у документах та матеріалах», перевидання енциклопедичного довідника «Микола Костомаров»;
- проведення міжнародної міждисциплінарної конференції «Микола Костомаров і Україна»;
- випуск ювілейної монети та поштової марки;
- заходи щодо ремонтно-реставраційних робіт у музейному комплексі в с. Дідівці Прилуцького р-ну Чернігівської області, де був родовий маєток сім'ї Костомарових;
- звернення до Київської міської ради з пропозицією назвати іменем вченого одну із вулиць Києва, де він проживав у 40-х рр. XIX ст.;
- проведення регіональних заходів з відзначення 200-річчя М. Костомарова;
- звернення до Державного комітету телебачення і радіомовлення України щодо забезпечення висвітлення заходів з підготовки та відзначення ювілею М. Костомарова, зокрема про підготовку документального фільму, ряду програм про його життя і творчість і т.д.

Перелік заходів такий, що вимагає підготовки вже починаючи з цього року. На даний момент від відповідних органів та інстанцій відповіді не надійшло. На жаль, відсутність належної реакції влади на подання Інституту історії України НАН України щодо вшанування пам'яті М. Костомарова свідчить про недостатню обізнаність та недооцінку інтелектуальної, культурної та історичної спадщини нашого народу. Як свідчить історичний досвід, ігнорування духовних чинників негативно впливає на формування національної свідомості. Зараз Україна стоїть перед численними викликами,

в тому числі інформаційна війна, яка ведеться з боку Росії, тому актуалізація постаті М. Костомарова набуває особливого значення.

НАРАТИВНЕ ОПОСЕРЕДКУВАННЯ СИТУАЦІЙНОГО ДОСВІДУ НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Катерина Алексєєва

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та педагогіки

Національний транспортний університет

lekskateri@ukr.net

До питання розуміння життєвого досвіду через тематизацію концепту наративної ідентичності звертається Поль Рікер. Для розкриття цієї проблематики він апелює до літературознавчих аналогій інтригоутворення та актів читання.

Ідея узгодженості розказуваної історії з інтригою та персонажем вперше була сформульована ще у Аристотеля: протягом процесуального оповідування історії, одночасно із інтригоутворенням персонаж зберігає свою ідентичність, яка узгоджується із ідентичністю оповідуваної історії. Це співвідношення залишається непорушним і в сучасному літературознавчому дискурсі, де для презентації персонажа у розвитку про нього необхідно якомога більше розповідати. Усе це створює конфігурацію композиції оповіді, яка синтезує події і регулює інтригоутворення. Рікер обирає поняття конфігурації, а не структури, щоб вказати на динамічний характер зав'язування інтриги та на можливість аналізу персонажа (фігури роману) як самості. Для оповідувальної конфігурації як в романі, так і в драматургії властива неузгоджена узгодженість подій. Цей синтез різнорідного відбувається за допомогою лінгвістичного опосередкування, яке є результатом інтригоутворення і проявляється у таких моментах:

- опосередкування між розмаїттям подій і часовою єдністю оповіді;

- опосередкування між різними феноменами, які створюють оповідь, мотивами, інтенціями, випадковістю – і цілісністю оповіді;

- опосередкування між чистою послідовністю і єдністю часової форми, хронологія якої може бути порушена або взагалі знівельована в залежності від ситуації оповідування. Ця діалектика пояснює і долає конфлікт між окремими епізодами оповіді, матеріалом для яких виступають різні життєві ситуації, які завдяки композиційній конфігурації отримують наративне вираження і подальший розвиток.

Іншими словами, цілісну історію життєвої біографії можна представити у вигляді ланцюга перетворень – від початкової (народження) до фінальної (смерть) ситуації. У такому випадку наративна ідентичність суб'єкта-героя може бути лише суб'єктивним стилем оформлення подій у комбінації з об'єктивними перетвореннями, «згідно правила повноти, цілісності і єдності зав'язування інтриги». Ілюстративним прикладом цього пасажу може стати вираз В. Шаппа про те, що усяка історія відповідає людині. Аристотель натомість у своїй «Поетиці» наголошував на кореспондентському підкоренні основи дії самій дії. Але вже у «експериментальному» романі і в романах «потоків свідомості» саме персонажі стають центральним моментом оповіді. Відповідно відношення між інтригоутворенням і її подальшим розвитком дещо зміщується: на противагу Аристотелевій моделі, інтригоутворення слугує розвитку персонажа. Сучасний театр і роман стали справжніми лабораторіями моделювання уявних ситуацій, від яких залежить наративна ідентичність персонажів. Рікер для прикладу бере роман Роберта Музиля «Людина без властивостей», де можливість настільки перевищує реальність, що Людина без властивостей у світі, повному властивостей, але нелюдському, втрачає свою ідентичність. Однак Рікер зазначає, що одночасно із процесом знеособлення оповіді сам роман втрачає оповідувальні функції. Втрата ідентичності персонажа знаходиться у прямій залежності від втрати конфігурації оповіді, що зумовлює кризу завершеності

оповіді. Але при аналізі цього літературного явища не слід забувати, що навіть тоді, коли ми змушені констатувати повну втрату ідентичності героя, то і тоді проблематика персонажа як такого залишається актуальною. Адже не-суб'єкт не є ніщо. Ця заувага не втрачає свого сенсу, коли ми перенесемо дії літературного персонажа у сферу практичної самості людського життєсвіту. Усякий так званий не-суб'єкт є лише проекцією суб'єкта, навіть якщо вона здійснюється негативним чином. «Дехто ставить питання: “Хто я?” Йому відповідають: “Ніщо або майже ніщо”. І мова тут іде саме про загострену до межі відповідь на питання: “Хто?”».

Завдяки оповідуванню через рефігурацію відбувається самопізнання, яке виходить за межі самої оповіді. Адже самість завжди пізнає себе опосередковано через знаковий зміст культури за допомогою релігійних, етичних, наукових дискурсів, які за своєю природою є екзистенційними.

СУЧАСНИЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД У ЦАРИНІ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Тамара Солдатська

кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука.

tamroniy@rambler.ru

Загрози й виклики, що стоять перед сучасною людиною наразі, потребують кардинального переосмислення наявних оцінок, методів і стратегій щодо культивування базових принципів, норм, цінностей, здатних формувати якісно нове суспільство. Інколи відповідна «розгубленість», як неспроможність вчасно реагувати на гібридні конфліктні ситуації, пов'язана з поверховим прочитанням інтелектуальних меседжів постмодерну, що декларує різому – множинність, децентрацію, нелінійність та ін., водночас

нівелюючи поняття логосу, традиції, авторитету. Як наслідок, знецінюються загальноприйняті моральні норми і пропагується хаос – відсутність об'єктивного стандарту як такого. Тож не дивно, що за відповідних умов ціннісний плюралізм у соціумі нагадує егоїстичну «війну всіх проти всіх».

За таких обставин одним з найбільш стійких трендів сучасної філософії в умовах її активної боротьби за виживання в академічному середовищі і дедалі частіших спробах вийти за його межі можна вважати феноменологічну методологію як досить мобільний, гнучкий і конструктивний підхід, дотичний до різних галузей гуманітаристики. Саме можливість сучасного феноменологічного досвіду нетривіально аналізувати традиційне або артикулювати те, що завше перебувало десь на маргінезі людської уваги, робить цей підхід якщо не успішним, то, принаймні, доцільним з огляду на калейдоскопічність подій навколо.

Зокрема, це засвідчує феноменологічна соціологія, що слушно акцентує увагу на царині людської повсякденності. Ставши популярним і навіть класичним, підхід А. Шюца не втрачає своєї актуальності й сьогодні, особливо коли йдеться про соціологію чужого як ситуації *емігранта* або *того, хто повертається додому*. Якщо перший потрапляє до чужого рідного світу, в якому він ще не призвичаївся жити, інший перевідкриває власний рідний світ, базовий контакт з яким уже було втрачено. Тому феноменологічна соціологія А. Шюца не випадково розглядає саме ці болісні, перехідні моменти адаптації, що є необхідними умовами для подальшого успішного життя індивіда в суспільстві. І навпаки, вона аналізує хід думок чужинця, який часто впливає на суспільний устрій. Адже саме він першим помічає назрівання кризи, що здатна знищити фундамент повсякденного життя, у той час як всі її симптоми залишаються непоміченими для носіїв тієї чи іншої соціальної групи.

Окремої уваги заслуговує феноменологічна етика, зокрема у концепції Е. Левінаса, що піднімає проблеми травматичного досвіду, спричиненого в

тому числі й насиллям, а також відповідальності перед Іншим. Останній пов'язаний зі мною невимовною *близькістю*, що несе в собі *чуже обличчя* – найбільш вразлива і водночас вихідна примусова інстанція для Е. Левінаса, у якій втілено принцип: «Не вбий!». Перманентні військові конфлікти, а також попередня практика концтаборів і масового знищення людей промовисто свідчать на користь такої етичної доктрини як своєрідної противаги постійному зростанню дегуманізації в сучасному суспільстві.

Виходячи з попередніх міркувань, особливо цікавим можна вважати підхід респонзивної феноменології, що успішно маневрує у різних гуманітарних дискурсах, оприявлюючи зворотній бік глобальних соціальних, політичних, культурних трансформацій. Якщо говорити про зв'язок, скажімо, з політичними науками, респонзивний феноменологічний підхід розвиває так звану *ксенополітику*, що проблематизує дискурс чужого як такого, що уникає безпосереднього схоплення, привласнення, асиміляції, а з іншого боку, розкривається як щось первинно дике і брутальне, незбагненне та ірраціональне, парадоксально притаманне власній, як нібито наскрізь відомій та затишній культурі.

У світлі сучасного «великого переселення народів» – появи глобальної проблеми, пов'язаної з міграцією біженців у Європу, виникає закономірна потреба у пошуках балансу між своїм та чужим, адже такі контакти сьогодні є досить пронизливими і болісними, зокрема і з огляду на свідоме небажання до розуміння, жорстокість, зверхність та егоїзм.

СЕКЦІЯ ІІІ

КРУГЛИЙ СТІЛ

«РЕЛІГІЄЗНАВЧІ ДИСЦИПЛІНИ У КОЛІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КОНТЕКСТ»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ТА РЕЛІГІЇ

Зоя Швед

*доктор філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

Розширюючи проблематику культурології релігії, ми можемо говорити про необхідність уточнення понятійно-категоріального апарату, коли мовиться про культуру та релігію у системі релігієзнавства. Це передбачає узгодження культурологічної, мистецтвознавчої, філософсько-релігієзнавчої методології, що сприятиме виробленню системи методів та процедур, які застосовуватимуться при аналізі взаємозв'язку та взаємодії означених феноменів. Як зазначав Володимир Кизима, зміна типу раціональності безпосередньо дається взнаки у змінах в моралі, релігії, мистецтві. Водночас, у залежності від соціального контексту змінюються й «метафізичні основи культури», до яких справедливо віднести певний тип раціональності.

Як відомо, вже Крістофер Доусон (Christopher Henry Dawson) вказував на те, що при поглибленому аналізі ми можемо зафіксувати сутнісний зв'язок і навіть зумовленість у динаміці культурного життя пов'язаний зі змінами у релігійних поглядах, де останні визначають духовні аспекти відношення до життя. Втілені у конкретних формах релігійні патерни культури відповідають національним та культурним традиціями конкретно-історичних етнонаціональних спільнот. У свій час Карл Льовіт (Karl Löwith) зазначав, що релігії, не будучи однорідними, мають властивість виходити за межі своїх культурних «ореолів». За таких обставин ми можемо зробити висновок, що культура, яка фундує спосіб життя, завдяки спільним традиціям «свідомої

душевної дисципліни», здатна поширюватися через релігійні канали. Норми поведінки, цінності, що становлять спільні світоглядні маркери складають зміст духовної спадщини спільноти, яку ми ідентифікуємо через культурний, конкретно-історичний контекст.

З огляду на це, закономірно постає питання: використання якого типу раціональності, або використання яких типів раціональності, може забезпечити можливість створення максимально адекватної картини світу у актуальних для релігієзнавства аспектах? Класична раціональність за влучним визначенням Тетяни Суходуб «орієнтується на можливість мислити світ поза людською присутністю», що змушує робити акцент на всезагальних, універсальних закономірностях будь-якого розвитку. Це означає, що для релігієзнавства подібний тип раціональності в основному наголошує на питаннях про так звані об'єктивні, сутнісні характеристики релігії що перебувають поза людиною. Цей же тип фундував основні напрямки релігієзнавчих досліджень з історії, географії, соціології релігії. За таких умов, навіть психологія релігії, за більшою мірою, ставила питання про релігію як ідеологічне підґрунтя світогляду.

Натомість, в основу посткласичної раціональності було покладено антропологічний, екзистенційно-персоналістський підхід. Таким чином, осмислення релігії з урахуванням присутності, ба більше, вкоріненості в ній людини, дозволило дати визначення релігії як феномена, що «стверджує в людині людське», коли релігія репрезентує певний спосіб входження особі в світ, дає можливість людині усвідомлювати себе «його невід'ємною часточкою» (А. Колодний). Таке нове розуміння релігії актуалізувало для релігієзнавців аксіологічну проблематику і тому у номінації релігієзнавчих дисциплін з'явилися етикологія релігії, культурологія релігії та інші. Світоглядна строкатість, властива посткласичному типу раціональності, відкрила перспективу для запровадження у релігієзнавстві відповідних принципів дослідження (позаконфесійності, толерантності,

плюралістичності), дотримання яких сприяло не тільки розширенню кола досліджуваної проблематики, але й забезпечувало збагачення понятійно-категоріальних основ філософської рефлексії релігієзнавців та полісемантизації термінів.

МАГІЯ VS РЕЛІГІЯ У КОНТЕКСТІ МЕНТАЛЬНОСТІ ДАВНІХ РИМЛЯН

Олена Галамага

*аспірантка Інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
elenagalamaga@ukr.net*

Весь античний світ будується на вірі у надприродні сили. Відносини людини з такими силами через об'єкт раціонального пояснення – віру – хоч і є універсальними, різноманітними і глибокими, проте складними для наукової дескрипції. Для опису характеру спрямованості свідомості на надприродний об'єкт і якості спілкування з ним прийнято розрізняти поняття «релігія» та «магія». Як релігія, так і магія, мають свою історію, що представлена характером її носіїв і сукупністю унікальних рис їхньої культури, способу життя, модусу мислення. Одним із найскладніших питань в історії античності є питання про розмежування магії та релігії у давніх римлян.

Антична магія, як і релігія, були одним з аспектів людського буття, відображенням її прагнень, бажань. Крім того, антична магія розглядалася як відгалуження релігії і була важливою для римлян, тому вона досить широко інтерпретована у творах античних авторів, що збереглися до наших днів.

У 77 р. Пліній Старший в праці «Природна історія» описав своє презирливе ставлення до магії. Нерон, якого Пліній зображує скептиком, і справді ставився до магії вороже, оскільки бачив загрозу державній владі,

але, всупереч своїй офіційній позиції, радився з магами з політичних питань. Тиберій, якого Пліній вихваляє за переслідування магів в Галлії, звертався за порадами до астролога Фрасілла, який не тільки передбачив сходження Тиберія на трон, а й зумів передбачити небезпеку, що йому загрожувала. Сенека не мав твердої позиції з цього питання, проте в астрологію і ворожіння вірив беззастережно. Сатирик же Ювенал, навпаки, висміював і халдейських магів, і римських матрон, які вірили в магію. Нарешті, Меценат угледів в заняттях магією добродійний ґрунт для заколотів і змов.

Всі ці суперечливі думки, що висловлювалися в I ст., свідчать лише про те, що позиції магії в ту епоху були ще дуже сильними, і ніхто не вважав за потрібне критикувати офіційний культ, всупереч тому факту, що державна релігія Римської імперії була фактично легалізованою магією.

Отже, єдиної думки з приводу магії та релігії в Римі не існувало. Із свідчень античних авторів вдалося виявити політизований характер релігії та прагматизм римлян у дотриманні магічних ритуалів. Магія та релігія базувалися на вірі в надприродні сили, проте магія вважалася маргінальним, простонародним заняттям, а релігія – елітарним заняттям, що здатне об'єднати суспільство. У процесі дослідження було виявлено офіційний (легалізований) характер релігії та заборонений – магії. Звідси виникає ще одна опозиція – масовий характер для релігії, індивідуальний – для магії. Було виявлено різноаспектні мотиви використання магії та релігії римлянами, а відповідно і різну локалізацію проведення ритуалів та їх результативність. У подальшому дослідженні проведене розрізнення цих понять допоможе нам розподілити усі сакральні тексти на магічні (представлені табличками проклять, побутовими замовляннями, амулетами) та релігійні (молитви, присвяти на полі бою).

ЛІТЕРАТУРА

1. Apulei. Apologia sive pro se de magia liber. By H.E. Butler and. A.S. Owen. Oxford: Clarendon Press, 1914.

2. Leach Edmund. Culture and communication: the logic by which symbols are connected. - Cambridge University Press, 1976.
3. Михаэль фон Альбрехт. История римской литературы (3 т.). – М.: Греко-Латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2002–2005.
4. Бюттен, Анн-Мари. Классическая Греция: переводное; пер.с фр. Н.М. Забилоцкий. – М.: Вече, 2006.
5. Малиновский Б. Магия, наука и религия.: пер. с англ. – М.: рефл-бук. 1998. – 304 с.
6. Марков А.П. Отечественная культура как предмет культурологии. Учебное пособие студентов вузов по спец-ти Культурология СПб СПбГУП 1996г. – 260 с.
7. Моммзен Т. История Рима. – СПб.; «НАУКА», «ЮВЕНТА», 1997.
8. Новиков М.П. (отв. ред.) История и теория атеизма. – М.: «Мысль», 1987. – 475 с.
9. Петров А. В. Феномен теургии. Взаимодействие языческой философии и религиозной практики в эллинистическо-римский период. – СПб.: РХГИ, 2003.
10. Робер Ж.-Н. Рим; пер. с фр. Н.И. Озерской. - М. : Вече, 2006. – 382 с.
11. Фрезер Дж. Золотая ветвь; пер. с англ., 2-е изд. - М.: Политиздат, 1989. - 831 с.

КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКА СВЯТОКУЛЬТОВА ТРАДИЦІЯ В МОДУСІ СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА

Надія Верещакіна

кандидат історичних наук

«Київське християнство» – на сьогоднішній день усталена наукова категорія з чітко визначеними хронологічними межами та понятійним апаратом. Становлення Київського християнства як культурно-історичного феномену та початкового етапу Українського Православ'я розпочалося наприкінці X ст. у добу християнізації країни Володимиром Великим. Занепад Київського християнства був обумовлений загибеллю давньокиївської субцивілізації та руйнацією Києва у середині XIII ст. Київському християнству притаманний універсальний характер – симбіоз елементів східного і західного християнства на ґрунті дохристиянської культури придніпрянської Русі-України.

Головні світоглядно-релігійні критерії цього феномену: ранньохристиянська орієнтація, доктринальна відкритість християнським центрам Сходу і Заходу, толерантність, демократизм церковного життя, незалежнення Церкви від держави, соборність, євангелізм, софійність.

Теоретичним підґрунтям Київського християнства стала кирило-мефодіївська релігійно-культурна спадщина з притаманною їй своєрідною святокультовою доктриною, в якій на тлі загальнохристиянських культів святих була вибудована своя оригінальна ієрархічна вертикаль.

Ідейним стрижнем святокультового комплексу є парадигма Святої Софії Премудрості Божої, як ієрофанії вищого порядку. «Будівничка» Священного Простору була добре знана візантійському богослов'ю. Кирило-мефодіївський рух органічно увібрав до себе ідею-культ Божественної Премудрості, адже під її знаком відбувалося становлення особистості Кирила-Костянтина. У слов'янській духовній культурі образ Софії Премудрості є невіддільним від образу слов'янського апостола. Саме в кирило-мефодіївській традиції беруть витoki киеворуські софіїстичні уявлення, розпочинається давньоруська софіологія.

Чільне місце в кирило-мефодіївській ієрархії святих належить запровадженому першовчителями культу священномученика Климента папи римського. Нагадаю, що за словами папи Адріана II, просвітництво слов'ян, а значить, кирило-мефодіївський рух, було освячено «милістю Божою і молитвами святого Климента». За інспірацією християнізатора Русі київського князя Володимира Святославича св. Климент Римський вшановувався як небесний хреститель новонаверненої киеворуської держави.

З культом священномученика Климента корелює культ верховних первоапостолів Петра і Павла. І це зрозуміло: Климент Римський вшановується як учень обох первоапостолів і в своєму Посланні до коринфян віддає однакові почесні Петру і Павлу. Поєднання їхніх образів і папи-мученика стало традиційним для кирило-мефодіївської релігійно-культурної традиції.

У цьому ряді – і культ самих засновників руху, слов'янських першовчителів, святих рівноапостольних Кирила і Мефодія.

Другий гурт репрезентують культу святих, імена яких тісно пов'язані з життєвим шляхом і діяльністю першовчителів та їхніх учнів: Архістратиґа Михаїла, отця Церкви Григорія Богослова, великомучеників Димитрія Солунського і Пантелеїмона.

До третього кола, на мою думку, слід віднести значущі культу слов'янських святих, серед яких – чеські князі Людмила й Вацлав (В'ячеслав), чії життя багато в чому визначили давньоруську аґіографічну традицію, а також учні слов'янських апостолів, діячі руху, що входять разом з Кирилом і Мефодієм до гурту семи святих – «Святих Седмочисленників». Це ті, хто очолював слов'янську інтелектуальну еліту, а після смерті Мефодія зазнали тортур й вигнання. Їхні імена відомі з джерел: Климент Охридський, Наум Охридський, Горазд, Ангеларій, Сава-Лаврентій.

Наступний гурт – католицькі святі, які увійшли до кирило-мефодіївської духовної спадщини, завдяки її невід'ємній складовій – римо-католицькій бенедиктинсько-кльонійській реліґійно-культурній традиції. У слов'янські, а згодом, давньоруські літурґійні календарі увійшли дні пам'яті Св. Бенедикта Нурсійського, засновника бенедиктинського чернечого ордену, св. Войтеха-Адальберта, єпископа Празького, покровителя Польщі, мч. Віта, покровителя Чехії та інших.

Вважаю, що до розглянутого у даному контексті святокультурного корпусу логічно додати культу святих, які мали чітко окреслену корсунську генеалогію і на давньокиївському ґрунті контамінувалися з кирило-мефодіївською духовною традицією. Це, зокрема, культу святих Миколая архієпископа Мір Лікійських та св. великомученика Георгія.

Глоріфікація святих кирило-мефодіївського кола у ієрофанічному просторі Київського християнства супроводжувалася вшануванням їхніх реліквій, будівництвом патрональних храмів, оновленням літературного та іконописного фондів.

**МИКОЛА КУЗАНСЬКИЙ (1406–1461 рр.) ЯК ТЕОЛОГ, ФІЛОСОФ
ТА НАУКОВЕЦЬ**

о. Костянтин Іванченко

аспірант Св. Тихонівського богословського університету

ier.konstantin@gmail.com

Микола Кузанський (нім. Nicolaus Krebs, Nikolaus von Kues, Chrifftz, лат. Nicolaus Cusanus) визначний мислитель XV ст. загальноєвропейського значення. Виявив свої здібності у філософії, теології, науці, зробив значний внесок у розвиток новоевропейської науки (передусім математики), як кардинал Католицької Церкви відіграв значну роль в тогочасних дискусіях стосовно реформування церковного устрою.

М. Кузанський навчався в Гейдельберзькому університеті (Німеччина) та Падуанській школі церковного права (Італія). В 1423 р. отримав ступінь доктора канонічного права. У своєму першому творі «Про згоду католиків» висловив сумнів у достовірності «Константинового дару», який папська курія використовувала для підтвердження своєї світської влади, а також ідею народної волі у мирському та церковному житті. У 1433 р. ці погляди представив на Базельському соборі, втім під кінець роботи останнього перейшов на бік офіційного Риму та невдовзі почав служити у папській курії. У 1437 р. був у складі делегації до Візантії та особисто спілкувався з імператором, православними патріархами. На зворотній дорозі, за словами М. Кузанського, у нього було одкровення, котре стало основою для його знаменитого трактату «De docta ignorantia». У 1448 р. М. Кузанський став кардиналом та виявив себе у спробах примирення різних християнських течій з Католицькою Церквою. Великі реформаторські плани в цього церковного діяча були незадовго до його смерті, однак їм не судилося втілитися у життя.

Як теолог мислитель суміщав визнання догматів Католицької Церкви з пантеїстичним та науковими поглядами. Скажімо, істинність догмату Святої

Трійці М. Кузанський вбачав у закономірностях математики. Інший приклад його теологічних поглядів: людина є образом Божим завдяки своєму розуму.

Як філософ М. Кузанський поділяв основні ідеї неоплатонізму, з якими був знайомий з античних та середньовічних джерел. Підґрунтям його філософських поглядів стала концепція поєднання суперечностей в Єдиному. Він вважав, що Бог є на мові метафізики Єдиним. Його суспільно-політичні погляди також витікали з філософських переконань: він вірив у можливість досягнення узгодження інтересів, попри існування різного роду суперечностей. Частиною таких його поглядів стала радикальна на той час ідея віротерпимості стосовно не лише християнських церков та релігійних течій, але й щодо мусульманства. Філософські погляди М. Кузанського стали основою для мислителів, котрі схилилися до пантеїстичного бачення світу.

М. Кузанський став автором низки наукових відкриттів. Приміром, з його ім'ям пов'язана ідея про рух Землі, подібно до усіх небесних тіл у безкінечному Всесвіті, який у свою чергу не має центру (до нього, в його час та після нього мислили інакше). Також М. Кузанський піддавав сумнівам точність юліанського календаря та був ініціатором реформи, котра була реалізована після його смерті (запровадження григоріанського календаря в 1582 р.).

Отже, вивчення спадку М. Кузанського є перспективним в якості міждисциплінарних студій, оскільки мислитель у своїй творчості поєднував релігійну віру з філософськими ідеями та науковими дослідженнями.

ЦЕРКОВНІ УНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV ст.: КОНТЕКСТ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКО-РУСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ

Мар'ян Хомяк

аспірант відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім.

І.Крип'якевича НАН України

khommarian@i.ua

Унійні проекти не можна розглядати без їх стосунку до тих подій, що мали місце в політиці інших європейських держав. Відомо, що внаслідок Великої Західної схизми латиняни зробилися одне для одного схизматиками, а тому стали менш нетерпимими до схизматиків зі Сходу¹. Зі свого боку, українське православ'я виявилось більш схильним до ідеї унії у порівнянні з московським², не маючи суттєвих упереджень до латинян.

Церковна унія у програмі короля Ягайла з'явилася щойно після польсько-литовської політичної унії у Крево³. Візантія подібні спроби здійснювала швидше. Тому дискутоване питання – ініціатори унії: польські правителі чи київські митрополити⁴.

Церковна унія була цілковито поставлена у залежність від політичних відносин. Константинополь виторгував військову допомогу, а Польське королівство мало в унії серйозний аргумент у дискусіях з Орденом й переговорах з папою. Адже відомо, що кінець XIV – перша половина XV ст. – це час, коли на заході й надалі будувалися плани хрестових походів, а зі Сходу лунали заклики про допомогу проти турків. І перше, і друге виявилось безрезультатним.

Руська делегація і на собор у Констанці, і на собор у Флоренції прибуває уже близько до їх завершення. Проте і в першому, і в другому

¹ Фріс В. Рим і патріярхати Сходу. – Львів, 2015. – С. 79.

² Виноградов Г. Идея синтеза церквей на Украине в конце XIV – XVII вв. (Григорий Цамблак – Мелетий Смотрицкий) // Славяне и их соседи. Католицизм и Православие в средние века. Сборник тезисов. Москва, 1991. – С. 63.

³ Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XV. Na podstawie źródeł greckich // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1897. R. XI. – S. 45-46.

⁴ Любашенко В. Польський король Владислав Ягайло і київський митрополит Кипріяні: спроба церковної унії у XIV ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. – Вип. 5. – С. 17.

випадку посла від Польської Корони перебували на соборах чи не з самого їх початку. У такому разі можна припустити і певну ситуативність відправлення делегації.

Тим не менш, унійних рух мав бути засвідчений. У певній мірі відсутність резонансу унійної програми у межах Польсько-Литовської держави компенсувалася чисельністю делегації (і Григорія (Цамблака), і Ісидора), що, очевидно, мало створювати враження про масштабність унійної програми в Східній Європі¹.

Укладення унії не мусило означати зреалізування цієї ідеї на практиці. Якщо говорити про унію у Флоренції, то подорож митрополита Ісидора в межах своєї митрополії після її закриття засвідчує, що для пануючої еліти – польської і литовської – вона мала значення лише формальне.

Польське духовенство ставилося до унії щонайменше прохолодно. У Короні склалася ситуація, коли місцеве духовенство визнавало папою Фелікса V (підтримуваного Базельським собором), а король – папу Євгенія IV, що пов'язувалось з організацією протитурецького походу та напруженими відносинами з Орденем.

Немає жодних даних про хоча б якесь урочисте проголошення унійних постанов Флорентійського собору. Йдеться про прийняття нових догматичних визначень чи принаймні про формально-юридичний перехід зі стану розколу (схизми) під юрисдикцію Апостольської столиці. Також не було скликано і загального польсько-литовського синоду щодо унії. Тобто немає ніяких фактів щодо значніших заходів, які б могли знаменувати початок нової епохи в житті Київської митрополії.

Унія не була втілена не лише в Польсько-Литовській (та Московській) державі. Так, у Візантії аніскільки не підготували суспільство до сприйняття ідеї церковної унії з латинниками. Серед іншого, ахіллесовою п'ятою унії у

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т. Т. V. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. Київ, 1994. – С. 513.

Флоренції було те, що сам собор не був загальним, вселенським, оскільки не був визнаний собором у Базелі¹.

Сьогодні прийнято говорити про т.зв. постфлорентійський час у житті українського православ'я, а також у розвитку культури. Треба однак мати на увазі, що декотрі зміни були радше імпліцитними, а не прямим результатом впровадження положень унії.

Позірно створена зусиллями польських та литовських правителів, а також київських митрополитів масштабність унійних ініціатив у Східній Європі насправді була штучною, оскільки для польських політичних еліт об'єднання церков не мало якогось вагомого сенсу.

Зрештою, і в соборних ухвалах практично не було механізмів для її реалізації. Загальні положення унії, у той час, коли у польсько-литовській державі паралельно існували православна і католицька структури і юрисдикції, виявилися малодієвими.

Треба мати на увазі, що історики могли наділити унії тими ймовірними сенсами і невикористаним потенціалом, якими вони могли й не володіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фріс В. Рим і патріярхати Сходу. – Львів, 2015.
2. Виноградов Г. Идея синтеза церквей на Украине в конце XIV – XVII вв. (Григорий Цамблак – Мелетий Смотрицкий) // Славяне и их соседи. Католицизм и Православие в средние века. Сборник тезисов. – Москва, 1991.
3. Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XV. Na podstawie źródeł greckich // Kwartalnik Historyczny. – R. XI. – Lwów, 1897.
4. Любашенко В. Польський король Владислав Ягайло і київський митрополит Кипрія: спроба церковної унії у XIV ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Вип. 5. – Львів, 2012.
5. Любашенко В. Галич у церковно-унійних планах Владислава Ягайла і митрополита Кипріяна // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011.
6. Lewicki A. Sprawa Unii kościelnej za Jagiełły // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1897. R. XI.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т. Т. V. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. – Київ, 1994.

¹ Там само. – С. 520.

8. Graff T. Wpływ kryzysu Kościoła powszechnego na społeczeństwo polskie w pierwszej połowie XV wieku. Wybrane zagadnienia // *Analecta Cracoviensia*. – 44. – 2012.
9. Мончак І. Флорентійський екуменізм у Київській церкві. Унійна ідея в помісній еkleзіяльній традиції. – Львів, 2012.

ВІЗИТАЦІЇ В САКСОНІЇ ЯК ЗАСІБ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Сергій Каріков

*доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного
університету цивільного захисту України*

karsan2002@mail.ru

Вплив Реформації і конфесіоналізації на німецьке суспільство досліджують у різних аспектах (релігійному, церковному, політичному, соціальному, економічному, ідеологічному, освітньому), що перетворює його на об'єкт міждисциплінарних наукових досліджень. Здійснення конфесіоналізації передбачало подолання конфліктів у німецькому суспільстві, що спалахнули за часів Реформації, і оформлення соціальних структур, що зміцнили б засади суспільного ладу. Важливим засобом такої соціальної стабілізації стало проведення візитацій, розпочате в курфюршестві Саксонському.

Ідею впровадження візитацій у практику церковного життя було сформульовано цвіккауським проповідником Ніколаусом Хаусманном, який висловив пропозицію щодо регулювання таких перевірок територіальними правителями. Розвиваючи ці думки, Мартін Лютер у листі до саксонського курфюрста Йоганна Стійкого від 31 жовтня 1525 р. закликав його взяти справу Реформації у свої руки¹. Візитаційні комісії мали складатися з князівських службовців та священнослужителів, забезпечуючи вирішення як організаційних, так і теологічних проблем Євангелічної Церкви.

¹ Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття). – Чернігів, 2010. – С. 293.

Переїнявши від Середньовіччя принцип нагляду єпископів за священиками та громадами як правову форму, саксонські реформатори розпочали візитаційну діяльність. Так 8 січня 1526 р. було розпочато перевірку церковної організації в Борні, у якій взяв участь секретар курфюрста Георг Спалатін. Було виявлено, зокрема, що частина священнослужителів (18 у 25 населених пунктах) не вела проповідь Євангелія, що засвідчило збереження впливу колишніх католицьких покровителів церковної організації.

«Інструкція курфюрста для проведення візитацій» 1527 р. і «Настанова візитаторів пасторам курфюршества Саксонського...», створена Філіпом Меланхтоном на початку 1528 р., стали головними документами, якими саксонські священнослужителі мали керуватися у повсякденній діяльності. Їх розробка дала змогу здійснювати перевірки територіальної церковної організації Саксонії на якісно нових засадах, одночасно створивши модель упровадження Реформації для інших регіонів¹. Протягом 1528–1533 рр. кількість візитацій у саксонських і тюрінзьких володіннях Веттінів поступово зростала; максимальної кількості – 8 перевірок протягом року – вона досягла у 1533 р. На наш погляд, така динаміка є характерною для початкового етапу регулярних перевірок, коли вони поступово охоплювали все більшу територію. Надалі, з упровадженням візитацій до повсякденної церковної діяльності, періодичність їх проведення стала визначатися відповідно до потреб територіальної церковної організації.

Матеріали візитацій, що відбувались у Саксонії протягом другої половини XVI ст., дещо відрізняються від попередніх документів: у них значно докладніше схарактеризовано засади функціонування і проблеми розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви на місцях. Так, у матеріалах візитації 1555 р. опис кожної парафії розпочинається із зазначення її адміністративного підпорядкування. Таким чином, владні повноваження

¹ Schilling H. Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs / H. Schilling. – München : C.H. Beck, 2014. – S. 429.

правителів у церковних справах, проголошені Аугсбурзьким миром, офіційно закріплювалися. Свідчення візитаторів другої половини XVI ст. повніше розкривають особи священнослужителів та вчителів, оскільки в них зазначено рівень освіти, їх матеріальний стан, родинні зв'язки, уподобання та інтереси цих службовців.

Під час візитацій було виявлено серйозні проблеми розвитку євангелічної церковної організації: низький освітній рівень проповідників (перш за все – у сільських округах), матеріальне зубожіння парафій. Участь у перевірках світських осіб давала змогу вирішувати наявні проблеми і водночас сприяла посиленню впливу князівської влади на діяльність священнослужителів. Ідеологи Реформації прагнули вплинути і на внутрішній світ віруючих, борючись за утвердження в суспільстві нових духовних цінностей. Тому візитації, які зміцнили євангелічну церковну організацію Саксонії, стали важливим засобом конфесіоналізації в Німеччині раннього Нового часу.

ЗЕМНИЙ ШЛЯХ ЛЮДИНИ У ПОСЛАННЯХ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

Олександр Мірошніченко

аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Fktrcv@ukr.net

Кінець XVI – початок XVII ст. – час розквіту української релігійно-полемічної прози, яка характеризується різновекторністю світських і конфесійних чинників, що визначають духовне життя як окремої людини, так і суспільства. Після підписання Берестейської унії (1596 р.) виникли сприятливі умови для проникнення в традиційну духовну культуру корінного населення ідей Ренесансу і Реформації з одного боку, а з іншого – католицизму. Православна церква під впливом Риму розкололася: частина

служителів долучилася до унії, інша залишалася вірною традиціям східної християнської церкви.

При всій жорсткості тиску зовнішніх обставин, зумовлених включенням вітчизняних земель до складу католицької держави, мабуть, вперше в українців виникла можливість вільного вибору духовного шляху, що мала принципове значення для становлення національної ментальності.

Одним з найбільш талановитих і авторитетних полемістів цього часу був Іван Вишенський, який займав у міжконфесійній полеміці кінця XVI – початку XVII ст. позиції ортодоксального православ'я. Його «Книжка», (1599–1601 pp.), на думку В. Шевчука, свідчить про те, що цей письменник-монах пропонував читачеві систему, за допомогою якої можна було б вилікувати світ, а значить, і людину.

Образ світу у творах І. Вишенського витриманий в християнській традиції: за своїми просторовим і тимчасовим параметрами він двоярусний. Верх та низ, протиставлювані як божественне і тварне, визначають систему персонажів творів письменника. З одного боку ідеалізується і підноситься людина, в якій домінує духовно-православне начало, а з іншого – падає в «низ» той, хто належить до іншої конфесії.

Крім цієї ієрархії персонажів, яка покоїться на просторових основах картини світу, існує ще одна, яка сходить до протиставлення «нинішнього» і «майбутнього» століття, тобто на містичній історії людства. Теперішнє і майбутнє з'єднує духовний шлях між «вічною погібеллю» і «вічним життям», який належить пройти кожній людині в його земному житті. Важливо, що рух по цьому шляху можливий і в одному, і в іншому напрямку. І. Вишенський відтворює два образи духовного шляху, по якому може піти людина: перший веде до спасіння, другий – до погібелі.

Вихідна точка руху в напрямку порятунку – земний світ. Вирватися з його обіймів неймовірно важко. Шлях праведника – тісний, але це дорога в «горній Єрусалим». На ньому п'ять сходинок: перша – хрещення; друга

передбачає дотримання заповідей; далі – зречення світу; четверта сходинка – відмова від майна, друзів і родичів, а п'ята, з якою можна йти слідом за Христом, – повна убогість.

Багато хто так і залишаються на земному шляху, повернути назад вони невзможі. Такий шлях уніатських священиків, яких автор закликає піти із дороги гріха, повернути назад, готуватися відійти в майбутньому віці, бігти з Содому в Сигор.

Отже, картина світу у творах І. Вишенського відтворюється за допомогою християнських символічних семантичних пар «духовне-природне», «православ'я-інослав'я», «Афон-Польська земля», яку доповнює семантика опозиції «священне-профанне». На координати географічного простору накладаються параметри символічної моделі світу, а на біографічний час людини – християнська історія людства. Цілісність світу надає винятково важливий топос, образ шляху. Їх два, один веде до вічного життя, а другий – до вічної погибелі. Бог відкрив перед людиною можливість йти по кожному з них самостійно, без його видимій допомоги. Напрямок руху по символічному світу і його інтенсивність залежать від людини. Авторське очікування активності віруючого і його готовність боротися, при всій нетерпимості І. Вишенського до Відродження, чимось нагадує ренесансні інтенції.

ПРИЧИНИ СТАРООБРЯДНИЦЬКОЇ МІГРАЦІЇ

Олександр Панарін

аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

o.panarin@ukr.net

Старообрядницький рух, як відгалуження російської православної церкви, є невід'ємною реальністю світової історії протягом останніх трьох з половиною століть. Книжна та обрядова реформа, розпочата патріархом

Никоном у 1653 р, призвела до величезного соціального вибуху серед православного населення. Внесення правок та коректив до богослужбових книг було започатковано задовго до середини XVII століття. Зокрема постанови Стоглавого собору 1551 р. зобов'язували всі нові книги звіряти з виправленим оригіналом, а книги не виправлені конфісковувати¹. Проте саме Никонівська реформа призвела до подій, які отримали назву Розкол православної церкви, та утворення нового релігійного світогляду – старообрядницького.

В історіографії дослідження питання старообрядницької міграції завжди нерозривно пов'язано із вивченням цього явища в окремих регіонах. Побіжна інформація з цієї теми зустрічається в узагальнюючих працях з історії церковного розколу. Окремі питання, пов'язані із міграцією старообрядців були поставлені в історичній науці ще у XIX ст. Відродження в науці церковно-історичних студій все ж не призвело до належного висвітлення старообрядницької проблематики.

Намагання уніфікувати православний обрядовий чин у Московському царстві у середині XVII століття спровокувало масовий супротив. Населення, що сповідувало православну віру у старих канонічних формах, було вимушене мігрувати, як в середині Московської держави, а пізніше Російської імперії, так і за її межі. Міграція серед старообрядців мала як природній характер – втеча від релігійного гніту, так і штучний – у вигляді примусового заслання до малоприсаєднаних для життя регіонів.

Говорячи про «природність» переселення, варто наголосити що цей процес був викликаний виключно бажанням збереження власного життя та можливості сповідувати віру за старим церковним чином. Причиною перших переселень старообрядців стала саме державна політика переслідування «розкольників». Відомо, що Церковний собор 1666-1667 рр. постановив проклясти та анафемувати прихильників дореформеного православ'я.

¹ Стоглав. – В Типографии губернского правления, 1862. – С. 124-126.

Держава ж зобов'язалась виконати це рішення, та завзято взялась виконувати цю обіцянку¹.

Втікаючи від переслідувань представники духовенства, що залишилися вірними старому обряду, спровокували і переселення своїх прихильників та сподвижників. Хоча втеча духовенства мала важливе значення, проте куди більше значення мало для розповсюдження та розвитку розколу втеча «розкольників» з мирян, їх колонізаційний рух на околиці Московської держави.

Іншою причиною міграції стає примусове переселення – заслання противників реформи Никона. Заслання та страти розпочались одразу після Церковного Собору. Місце заслання перших старообрядницьких проповідників та їх прихильників на півночі та Далекому Сході стають центрами переселенських рухів. Держава, відправляючи на заслання одних, спричинила «добровільне заслання» інших старовірів. Обравши вірність та відданість дореформеному церковному чину, вони обирали і тяжку долю каторжників. Особливе пожвавлення міграції було спричинено політикою царівни Софії та патріарха Іоакима, що відрізнялась особливою жорстокістю та нетерпимістю до старовірів².

Найголовнішою причиною старообрядницької міграції завжди залишалась державна політика у релігійній сфері. Старообрядницьке населення представляло собою мобільну групу населення, що швидко реагувало на політичні зміни. Всі значні міграційні хвилі старовірів були спровоковані державною політикою – чи реакційною, чи – ліберальною. Кожне помітне переселення старообрядців було спричинено конкретною урядовою дією, а пошук кращих для життя земель щораз ставав ціллю переселенців.

¹ Мельников Ф.Е. Краткая история древлеправославной (старообрядческой) Церкви. Барнаул: КООХ-И «Фонд поддержки строительства храма Покрова...», 2006 – С. 102-103.

² Там само. – С. 101-111.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стоглав. – В Типографии губернского правления, 1862. – 435 с.
2. Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание . – Київ: Типография университета, 1851. – 697 с.
3. Мордвінцев В. Поява та розселення старообрядців в Україні // Етнічна історія народів Європи: Національні меншини. Етноархеологія. - К.: Стилос. – 1999. – №3. – С. 42–48.
4. Мельников Ф.Е. Краткая история древлеправославной (старообрядческой) Церкви. Барнаул: КООХ-И «Фонд поддержки строительства храма Покрова...», 2006 – 572 с.
5. Дружинин В.Г. Раскол на Дону в конце XVII века. – СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1889. – 335 с.

«О ВЪРИ С[ВЯ]ТОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ВОСТОЧНОГО ИСПОВѢДАНІЯ ДѢЛО НАДЛЕЖИТЬ НАЧАТИ»: РЕЛИГІЄЗНАВЧИЙ СЕГМЕНТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «ДОГОВОРІВ ТА ПОСТАНОВ» 1710 р.

Василь Кононенко

кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії

України НАН України

kononenkovp@ukr.net

З другої половини XVII ст. значна частина українських земель потрапила під політичний вплив Московської держави. Політична залежність спричиняла й інші форми впливу, зокрема на освіту та науку. Оскільки останні в Російській імперії розвивалися окремо одне від одного, то європейська традиція співіснування теології зі світськими дисциплінами у межах одних стін навчальних закладів на підросійських землях згасла. Це сталося протягом другої половини XVIII ст. – початку XX ст. у Києво-Могилянській академії (також у Чернігівському, Харківському, Переяславському колегіумах). Як не парадоксально, але в православній Російській імперії вчений з духовної школи мало розумів свого світського колегу. У СРСР з відомих причин комунікація між теологами та світськими гуманітаріями припинялася. Хоча після 1991 р. ситуація зі співіснуванням

теологічних дисциплін у колі інших наук, передусім гуманітарних, почала покращуватися, рудименти імперського й «советського» минулого виявилися надзвичайно живучими, як серед інтелектуалів, так і значної частини громадян.

Вище представлений аспект минулого української науки та освіти не міг не позначитися на вітчизняних гуманітарних дослідженнях «Договорів та постанов» після 1991 р. Цей політико-правовий документ історики, правники, філологи вивчали з точки зору своїх дисциплін. Про релігійний сегмент Бендерської конституції також неодноразово згадували. Більше того, навіть робилися висновки про релігійність авторів (зокрема про П. Орлика) пам'ятки чи телеологічність історичних та політичних ідей у тексті.

Хоча є очевидним, що представники еліти Гетьманщини кінця XVII–XVIII ст. були людьми віруючими, причому значна частина з них серйозно ставилися до духовного життя, церковних догматів та традицій (як-не-як витрачали на богослужіння, молитву значну частину свого життя) вони, зазвичай, на сторінках українських історичних праць постають в різних образах, але без їхнього духовного життя. Скажімо, в навчальному посібнику 1993 р. «Історія церкви та релігійної думки в Україні», в якому зібрано величезний матеріал про духовне життя, у розділі «Церковне життя на Лівобережній Україні (кінець XVII–XVIII ст.)» йде мова про політичну та адміністративну історію Київської митрополії. Гетьманів згадано лише один раз в якості «начальника над українським духовенством»¹. В російській гуманітаристиці ситуація з вивченням цього сегменту української історії набагато гірша. Чого вартий факт, що у російській Вікіпедії П. Орлика помилково представлено в якості мусульманина? У графі «віросповідання» про українського православного інтелектуала та політика вказано: «изначально православие, затем принял ислам суннитского толка»².

¹ Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. Посібник: У 3-х книгах. – Кн. 3.: Кінець XVI – середина XIX століття. – К.: Либідь, 1994. – С. 107.

² https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B8%D0%BA_%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BF_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE

Проаналізувавши релігійні контексти «Договорів та постанов» 1710 р., можна зробити висновок, що ця конституція мала релігійну спрямованість. У ній не лише відведено перший пункт вірі пануючої більшості. Вона починається та завершується зверненням до Бога, бажаний суспільний лад, який «договорили та постановили» 5 квітня 1710 р. легітимізується насамперед Божою волею (а вже потім одностайною згодою Генеральної ради, протекцією шведського короля, союзом з Кримським ханством). Це видно з присяги новообраного гетьмана: «Я, Филиппъ Орликъ, повоизбранный Войска Запорожского Гетманъ, присягаюГ[оспо]ду Б[о]гу во Тройцы С[вя]той славимому на томъ: ижъ, будучи волними голосами по давнымъ правамъ и обыкновеніямъ войсковымъ, за соизволеніемъ Наяснѣйшого Королевского В[е]л[и]ч[е]ства Шведского, протектора нашего [...] сіе договоры и постановленя тут описанные, а с полною обрадою на актѣ теперешной елекціи, межи мною и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ узаконенные и утверженые, во всѣхъ пунктахъ, комматах и періодахъ непремѣнно исполняти, милост вѣрность и печаловитое ку Гѣтчизнѣ Малороссийской, Матцѣ п[а]шой, о добрѣ оной посполитомъ, о цѣлости публичной, о расширеню правъ и волностей войсковых старане, сколько силъ, розуму и способовъ станеть, мѣти, жадных факцій з посторонними панствами и пародами, и внутрь в Гѣтчизнѣ на зруіноване и якоє жѣ колвекъ оной зашкожене не строіти, подсылки всякіє, Гѣтчизнѣ правамъ и волностямъ войсковымъ, шкодливыє, Енеральной Старшинѣ, полковникомъ и кому колвекъ належатиметь, объявляти, ку годнымъ и заслужонымъ в Войску Запорожскомъ особамъ пошановане и ку всему старшому и меншому

[%D0%B2%D0%B8%D1%87](#) [дата доступу 12.08.2015].

товариству любовъ, а къ проступнымъ, ведлугъ артикуловъ правных, справедливость заховати обѣцую и долженъ буду» (підкреслення – В. К.)¹.

Відтак, дослідження «Договорів та постанов» 1710 р. з релігієзнавчої перспективи містить великий евристичний потенціал. Дослідження цієї наукової теми має відношення до студій у межах низки дисциплін історії, релігієзнавства, філософії та богослов'я, а тому вимагає відповідного міждисциплінарного підходу до її дослідження.

РЕЛІГІЙНІСТЬ ФРОНТИРНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

Світлана Каюк

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

skayuk@rambler.ru

Два останні десятиліття розвитку української історичної науки демонструють небачені раніше пошуки нових методологічних орієнтирів для розуміння свого минулого, прагнення позбутись позитивістської манери історіописання з метою створення нового історичного міфу, що міг би адекватно відповідати як професійній етиці (вкоріненій в «об'єктивізм та історизм» наукових досліджень), так і сучасним запитам суспільства. Одним з можливих варіантів пропонується давно відома теорія Фронтиру (або Великого Кордону), що була сформульована і протягом багатьох десятиліть дискутована американськими істориками, аж поки на неї звернули увагу європейські історики і, нарешті, українські. Правда, її застосування

¹ Присяга «Договорів та постанов» від 5 квітня 1710 р. Староукраїнський оригінал «Договорів та постанов» опубліковано: Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / Підг. О. Вовк // Архіви України. – 2010. – Вип. 3-4. – С. 145–166; «Пакти і конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. Смолій; упорядники М. Трофимук, Т. Чухліб. – Львів, 2011. – С. 77–117.

викликало появу надзвичайно цікавих праць українських істориків В. Брехуненка, С. Леп'явка, В. Грибовського та ін. Враховуючи такий вагомий історіографічний доробок, І. Чорновіл – один з найкращих знавців і популяризаторів фронтірної проблематики в Україні в одній з останніх своїх публікацій (надрукованій в альманаху «Фронтири міста», Дніпропетровськ, 2015, №4) розмірковує над питаннями релігії та культури на фронтірі, з відповідними висновками і припущеннями щодо української складової. Подібні публікації можна вважати новаторськими, з претензією на початок наукової дискусії – явища, що є маловідомим українському науковому простору.

Цілком погоджуючись з твердженнями щодо мультиконфесійного й мультикультурного розмаїття населення України, особливо її південноукраїнського регіону, маємо внести певні корективи у завершальний етап формування конфесійної визначеності українського козацтва. Традиційно XVIII–XIX ст. позначається як перемога православної ідентичності, що слугує каталізатором інтеграції в Російську імперію. Між тим саме XVIII та початок XIX ст. демонструють бажання запорозького козацтва долучитись до мусульманського простору, відтворивши Січ спочатку на території Кримського ханства, а після його ліквідації – Османської імперії. Документальні джерела відображають спокійне сприйняття всього мусульманського запорожцями в кінці XVIII – на початку XIX ст. – період постійних російсько-турецьких війн, коли протистояння свій-чужий повинно було мати найбільш принципове звучання. Однак відомі випадки, коли колишні задунайські козаки, що перейшли на службу до російського царя і стали козаками новоствореного Усть-дунайського буджацького війська, бажали влаштувати свій штаб, а потім і «храм» у приміщенні мечеті, що знаходилась у колишній турецькій фортеці Кілія. Під час переходу фактично номінального російсько-турецького кордону задунайські козаки повідомляли, що протягом багатьох років на сповіді або

взагалі не були, або були два чи три рази за багато років (хоча православні священики перебували при Задунайському Коші постійно).

Таку собі толерантність (швидше, байдужість) до релігійних обрядів «православного люду», що зараховувало себе до козаків, цікаво порівняти з релігійністю населення колишніх Запорозьких Вольностей на Дніпрі, що в кінці XVIII ст. активно освоювались Російською імперією, з особливою увагою до розбудови православної церковної мережі. Виглядав процес інкорпорації доволі дивно: часто нові церковнослужителі не тільки не мали відповідної церковної освіти, але й навіть уяви про норми поведінки священнослужителя. Крім явних моральних недоліків (як-то схильність до пияцтва, любов до жінок тощо) представники православної церкви часто брали участь у цілком язичницьких обрядах. Подібних свідчень чимало у документах фонду Катеринославського духовного правління. Тож «православна ідентичність» козацтва часів закриття Фронтриру виглядає доволі примарною. Цікаво, що спостерігається це в той час, коли Російська імперія докладає значних зусиль для формування свого образу як захисника православних від мусульман, що дає підстави українським дослідникам говорити про XVIII–XIX ст. як час набуття українським населенням православної свідомості. Повсякденні практики подібних висновків, принаймні у південноукраїнському регіоні, не підтверджують. А значить сучасним історикам, релігієзнавцям, а, можливо, й соціологам та політологам варто замислитись над формуванням сучасного українського історичного міфу та його складових.

ЖИТТЯ І ПОБУТ СВЯЩЕННИКІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗКВІТУ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В СРСР

Олександр Колесник

викладач Вінницького коледжу економіки та підприємництва

Тернопільського національного економічного університету

kolesnik@inbox.ru

Останнім часом особливу увагу науковців привертає проблема державно-церковних стосунків, об'єктивне та всебічне висвітлення якої було неможливим в радянський час. І це зрозуміло, адже сучасний стан української церкви багато у чому визначений антирелігійним правлінням держави, основи якої були закладені на початку 20-х рр. минулого століття. Саме у цей час грубе втручання держави у релігійні справи спричинило зміни між конфесіями в УРСР, що були обумовлені викликами безбожницької політики по відношенню до церкви і духовенства.

Радянська влада відразу почала форсувати суцільну атеїзацію суспільства, оголосивши поширення атеїзму своїм завданням, поступово атеїзація суспільства ставала ключовою ідеологією більшовицького режиму.

Як писав швейцарський дослідник даної проблеми Герд Штриккер: «Більшовики поєднали свою боротьбу за владу й знищення старого ладу з боротьбою проти Російської православної церкви, яка для прибічників діалектичного та історичного матеріалізму була «апріорі» ідеологічним супротивником і яку треба було зруйнувати й знищити насамперед, так як вона й після революції, будучи інституційною частиною царської Росії, рішуче захищала старий лад. В основному цей захист виявлявся в антиреволюційній діяльності православних церковних представників за кордоном і в областях, що перебували під контролем Білої армії, а також постійно тією чи іншою мірою проявлявся вже за панування радянської влади. Тому багато єпископів — першим було вбито 12 (25).I.1918 р.

митрополита Київського Володимира (Богоявленського) – і тисячі священиків, монахів, монашок і мирян були піддані репресіям аж до розстрілу й вражаючих своєю жорстокістю убивств»¹.

Неупереджене та ґрунтовне дослідження життя та побуту служителів Церкви дає можливість відтворити та зрозуміти умови, в яких священики намагалися вижити, не втратити віру та нести свій хрест в ім'я Бога.

Духовенство було поставлене в жорсткі рамки, влада брутально втручалася в приватне життя священиків. Більшу частину свого часу духовенство віддавало на відстоювання прав релігійного світогляду, на прагнення зрозуміти процеси в суспільно-політичному житті, проаналізувати причини, що призвели до дискримінації з боку влади і в якійсь мірі їм запобігти, – все це вимагало від духовенства обізнаності в реаліях життя. Отці присвячували особистий час на ознайомлення із антирелігійною літературою, вивченню радянського законодавства, спілкуванню з представниками владних інституцій, а це займало значну частину вільного часу, тому викликало моральне та фізичне виснаження духовенства.

УЧАСТЬ ОСВІТЯНСЬКИХ ПРОФСПЛОК УСРР В АНТЕРЕЛІГІЙНІЙ ПРОПАГАНДІ (1920-ті рр.)

Вікторія Проценко

аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

vikulka protsenko@mail.ru

Громадська робота мала велике значення у діяльності освітянських профспілок УСРР у 1920-х рр. Одним із її напрямків була антирелігійна пропаганда, адже радянська влада вбачала в Церкві ідейного супротивника. Тому комуністична партія у 1920-1930-ті рр. здійснювали проти релігії та Церкви нещадну боротьбу. Фізичне знищення духовенства та руйнування

¹ Штриккер Г. Русская Православная Церковь в Советском государстве: очерк истории отношений между Церковью и государством // Русская Православная Церковь в советское время (1917—1991): Матер. и док. по истории отношений между государством и Церковью / Сост. Г. Штриккер. — Кн. 1.-М., 1995. — 364 с.

церков і храмів було менш важливим за викоренення будь-яких проявів релігійності з життя й побуту народу, цілковите знищення релігійного світогляду мас. Особливу роль у процесах становлення безрелігійного, атеїстичного суспільства відводилася школі та профспілковому активу освітян, які були провідниками агітаційно-пропагандистської та ідеологічної роботи серед населення.

У вітчизняній та зарубіжній історіографії існує чимало праць, у яких всебічно висвітлено політику радянської влади щодо релігії й церкви. Але найменш дослідженими аспектами залишаються питання участі окремих соціальних груп у формуванні нових світоглядних уявлень, атеїстичної свідомості. Певна увага цій проблемі відводиться в працях Ю. Шаповала, Л. Дудки, Г. Славути. Загалом дослідники, аналізуючи становище освітянської інтелігенції в 1920-х рр., торкалися питань їхніх професійних організацій, частково зосереджували увагу на ідеологічно-пропагандистській роботі та її напрямках. Однак ця тема не була предметом спеціального дослідження, подавалася фрагментарно, і тому залишається актуальною на сьогодні.

Школа проголошувалася антирелігійною. Атеїстична пропаганда визначалася як частина класової боротьби. Відсутність боротьби з релігією трактувалось як допомога релігійній пропаганді та розцінювалася як здача ворогам позиції в боротьбі за молодь. У 1920-х рр. з'явився новий лозунг: «Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм».

Важливим питанням, яке піднімалося на Першому Всеукраїнському вчительському з'їзді в Харкові 5-11 січня 1925 р., було представництво релігійних вчителів серед членів спілки. Відповідно до 9 пункту статуту членами Всеукраїнської спілки робітників освіти могли бути особи з релігійними переконаннями. Однак факт існування у спілці релігійних вчителів замовчувався. Крім того, наголошувалося, що «релігію швидко не виб'єш з голів робітництва, а зокрема – робітників освіти. Ми не можемо

об'єднати у нашій спілці тільки безрелігійних. Релігійне вчительство не тільки мало бере участь у роботі, робота його вливається ще і в негарну форму, що гальмує працю активу. Той вчитель, що ніяк не вибереться з релігійного дурману, повинен покінчити з ними та вийти на вірний шлях.

На вчителів покладалося завдання сприяти знищенню релігійних забобонів серед населення. Антирелігійна та ідеологічна пропаганда нарівні із професійною діяльністю займали ключове місце в культурній праці освітян. Ці завдання повинні забезпечуватися за допомогою добровільного гуртування в антирелігійні гуртки та активній боротьбі за зміну побуту спілчанських мас. Подібні завдання тиражувалися місцевими працівниками спілки працівників освіти УСРР серед вчителів в середині 1920-х рр. Південбюро Центрального Комітету всеукраїнської спілки працівників освіти рапортувало до ЦК КП(б)У про зростання політичної зрілості серед вчительства, а саме проведення осередками спілки професійної пропаганди в Києві, Одесі, Донецьку та Катеринославі, а також про зростаючу участь її членів в антирелігійній та інших громадсько-політичних кампаніях: «У Черкасах було організовано громадські суди над працівниками освіти, які дотримувалися релігійної обрядовості».

Завдання, що ставилися радянською владою перед освітянською профспілкою щодо антирелігійної пропаганди, значно розширилися у кінці 1920-х рр. ЦК КП(б)У у резолюції від 1928 рр. «Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду» поставив перед спілкою працівників освіти завдання розгорнути широку роботу серед учительства щодо притягнення його до активної участі в антирелігійній пропаганді, в боротьбі з «релігійною пошестю». При цьому зазначалося, що поєднання вихователя в радянській країні з участю в релігійному русі є неприпустимим. Всеукраїнська Рада Професійних Спілок у директиві «Про посилення антирелігійної пропаганди» пропонувала вважати атеїстичну пропаганду невід'ємною частиною культурно-освітньої роботи профспілок. Треба було пов'язати її з

усіма формами клубної роботи, зробити систематичною, поповнити профспілкові бібліотеки антирелігійною літературою.

Боротьба з релігією в усіх сферах життя, в тому числі й у школі, найбільш «ефективною» виявилася з 1929 р., після II Всесоюзного з'їзду безвірників. Маючи всемірну підтримку партії, Спілка войовничих безвірників, яка була не тільки ініціатором і виконавцем, а й фактично контролюючим органом, розпочала планомірну, систематичну антирелігійну роботу. З'їзд визнав, що активному релігійному освітянинові не місце в роботі установ народної освіти, і в зв'язку з цим доручив Народному комісаріату освіти УСРР і профспілці працівників освіти до початку навчального року вжити рішучих заходів до звільнення віруючих учителів від роботи. У резолюції з'їзду зазначалося, що знятим з роботи не треба давати можливості влаштуватися в іншому місці.

Отже, атеїзація була однією з основних ланок ідеологічної роботи освітянської профспілки УСРР у 1920-ті рр. При цьому освітянській профспілці було поставлено основне завдання – руйнація традиційних цінностей українського суспільства, що завжди вирізнялося своєю релігійністю. Школа та її профспілкові функціонери мали створити нову радянську людину, «релігією якою мав стати комунізм».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудка Л. Антирелігійна пропаганда в системі народної освіти в УСРР в 1920 - 1930 рр.: механізм упровадження та наслідки // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_62/ist/i_4.pdf
2. Мовчан О. М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки / О. М. Мовчан; ред.: С. В. Кульчицький; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. - 278 с.
3. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. — Ч. 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 445 с.
4. Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925р: (зі знімками учасників з"їзду): Стенографічний звіт. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 153 с.
5. Славута Г. Антирелігійна політика радянської держави у галузі народної освіти // www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=43070
6. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна / Ю.І.Шаповал // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С.43.

**ПІДТРИМКА ЗАКОРДОННИМИ РЕЛІГІЙНИМИ
ОРГАНІЗАЦІЯМИ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТ
УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛ. 1960-Х – ПЕРША ПОЛ. 1980-Х РР.)**

Наталія Бондаренко

*лаборант кафедри етнології Вінницького державного педагогічного
університету імені М. Коцюбинського, здобувач*

bondarienkob1@list.ru

В умовах геополітичного та ідеологічного протистояння двох світових таборів (капіталістичного і соціалістичного) – зрозуміло, що релігійний фактор, а саме – репресії проти релігійних організацій та утиски прав віруючих у СРСР, надавали серйозні аргументи країнам Заходу для підризу морального іміджу свого противника в очах світового співтовариства.

У секретному довіднику для робітників КДБ СРСР, де поміщалась інформація про антирадянські релігійні та клерикальні закордонні центри, його укладачі зі знанням справи вказували на те, що «[...] в останній час керівні кола США вибрали релігію за ту силу, котра повинна, на їхню думку, стати одним із найдієвих засобів розкладу соціалізму»¹.

Систему релігійного дисидентства, що стала формуватись у Радянському Союзі у другій половині ХХ ст., почали активно підтримувати керівники деяких держав Заходу, різноманітних політичних кіл, а також лідери багатьох громадських об'єднань, діючих у різних регіонах світу². На концептуальному рівні ідеологічні противники СРСР, врешті, зрозуміли той факт, що «релігія являє собою дуже зручний камуфляж при застосуванні [...] ідеологічного впливу на свідомість віруючих, направленні їх на шлях звершення протиправних дій»³. Ось, що писали радянські пропагандисти з цього приводу: «[...] Віруючих, особливо прихильників християнських сект, ідеологи Заходу розглядають як благодатне соціальне середовище, яке готово

¹ Головний державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). – Ф.13. – Спр. 690. – Арк.3.

² Барменков А. О связях вожаков т.н. «совета церквей ЕХБ» с зарубежными антикоммунистическими организациями //portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1627

³ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр. 690. – Арк.3.

для сприйняття чужих і шкідливих соціалістичному суспільству поглядів, релігійного індивідуалізму, розпалення антисоціалістичних, націоналістичних і емігрантських настроїв»¹.

Кожен факт, кожна подія, пов'язана з репресіями або порушенням демократичних свобод віруючих, які ставали відомі на Заході (іноді в перебільшеному вигляді), максимально розкручувались у тамтешніх ЗМІ, як релігійних, так і світських. Очевидно, що спецслужби капіталістичних країн, передусім США – головного геополітичного противника СРСР, не могли бути осторонь від подібної діяльності.

Аналітики держбезпеки СРСР добре усвідомлювали і мали факти того, що в процесі посилення ролі релігії в підривній стратегії капіталістичного табору призводить до політизації діяльності закордонних релігійних організацій. За оперативною інформацією органів, за релігійними лаштунками багатьох таких організацій часто ховалися центри, діяльність котрих носила підривний для радянської системи характер. Не дивно, що центри «[...] встановлюють та підтримують контакти зі спецслужбами імперіалістичних держав, беруть активну участь в реалізації акцій ідеологічної диверсії проти СРСР[...]»². При цьому керівництво подібних центрів ставить за мету «обернути невіруючих на віруючих, а останніх зробити релігійними екстремістами»³.

Упродовж 1970-х рр. різні контакти пізньопротестантських нелегалів з закордонними центрами частішають. Активісти пізньопротестантських спільнот все більше вступають на цьому ґрунті в конфлікт з владою. З кінця 70-х рр., аналізуючи ситуацію в середовищі нелегалів, представники влади й дослідники «сектантства» все частіше застосовують термін «релігійний екстремізм»⁴. Під названим поняттям останні розуміли «специфічне явище

¹ Арестов В.Н. Баптизм без маски. Критика идеологии и практики современного баптизма. – Харьков: Изд-во при ХГУ издат. объединения «Вища школа», 1983. – С. 55.

² ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр. 690. – Арк.3-4.

³ Там само. – Арк.4.

⁴ Грушова Т.В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-1991 рр.). Дисертація ... к.іст.н. – Запоріжжя, 2000. – С.143.

сучасної релігійної дійсності, народжене з одного боку кризою релігії й процесом секуляризації, а з іншого – загостренням ідеологічної боротьби на сучасному етапі суспільного розвитку, зростанням ролі релігії й церкви в цій боротьбі, прагнення імперіалістичних і клерикальних кіл до розпалення ворожнечі й ненависті на релігійному ґрунті серед радянських людей»¹. При цьому «спалах екстремізму» якраз виник у середовищі нелегальних «сектантів». Як зазначає Т. Грушова, на них у цей період приходилось понад 80% порушень закону². Тому, зрозуміло, що найбільше фактів для західної антирадянської пропаганди надавала саме жорстка боротьба радянських органів з нелегальними пізньопротестантськими спільнотами.

Згідно з оперативними матеріалами КДБ, більшість антирадянських релігійних та клерикальних зарубіжних центрів, місій, установ і організацій було засновано в період 1960-х – на початку 1980-х рр.³ Більша частина з них відкрито декларували свій антикомуністичний і антирадянський характер діяльності, притому, що деякі з них позиціонували себе як науково-дослідні заклади. Метою їхньої роботи була боротьба з комунізмом, активізація діяльності протестантських церков у соціалістичних країнах, засилання в СРСР і країни соціалізму релігійної літератури (також, платівок і магнітофонних записів), юридична і фінансова підтримка репресованих віруючих, проведення акцій так званих «ідеологічних диверсій», виступи на захист християн, що переслідуються в СРСР та ін. Низка закордонних релігійних організацій цілеспрямовано підтримувала нелегальні пізньопротестантські спільноти в СРСР, зокрема, в Україні. Особливо багато з них опікувалися незареєстрованою Спільною церквою євангельських християн-баптистів.

Тактика практичної діяльності закордонних релігійних організацій стосовно підтримки церковних дисидентів у Радянському Союзі

¹ Филимонов Э. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. . – К: Политиздат Украины, 1981 – С.98.

² Грушова Т.В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-1991 рр.). – С.144.

³ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр. 690. – Арк.4.

характеризувалася, зокрема, активною реалізацією різного роду антирадянських акцій під гаслом «боротьби за права віруючих» у СРСР/УРСР. Вони проводились, як закордоном, так і на радянській території. В останньому випадку основними виконавцями практичних дій з боку закордонних релігійних організацій були емісари, місіонери, зв'язківці, кур'єри та інші особи. Для проникнення до СРСР, зокрема, в Україну, вони найчастіше використовували канал туризму. Виконавці провозили релігійну та іншу («ідеологічно шкідливу») літературу або аудіозаписи на різних носіях; встановлювали контакти з церковними опозиціонерами, передавали їм устаткування і матеріали, необхідні для організації друкарень, гроші, тощо. В свою чергу, «туристи» доставляли за кордон інформацію про стан релігії і церкви в СРСР, котра використовувалась закордонними релігійними організаціями та політичними колами для ідеологічної боротьби з соціалістичним табором. Із іншого боку, не стояли осторонь від «ідеологічних диверсій» місцеві протестантські активісти.

ПОЛІТИКА І РЕЛІГІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ

Вікторія Бокоч

кандидат політичних наук, викладач кафедри міжнародних відносин

Ужгородського національного університету

viktoriya-bokoch@mail.ru

Питання взаємозв'язку та взаємодії політики і релігії останнім часом викликають значний інтерес у представників різних галузей знань – філософів, істориків, політологів, правників та релігієзнавців. Взаємозв'язок та взаємодія політики і релігії стають можливими за рахунок наявності у них спільних рис. Насамперед, вони виступають формами суспільної свідомості. І хоча політика і релігія знаходяться на різній віддаленості від суспільного

буття, це не перешкоджає їм взаємодіяти між собою, що переконливо доводить філософська наука. Підставою для взаємозв'язку та взаємодії політики і релігії є наявність у них спільних функцій, зокрема інтегративної і комунікативної. Адже і політика, і релігія на основі певних ідей здатні об'єднувати людей у певні спільноти та забезпечувати їхню комунікацію. Функції політики і функції релігії, включаючи й інтегративну та комунікативну, досліджуються відповідно у політології та релігієзнавстві.

Політику і релігію єднає й те, що вони охоплюють не поодиноких індивідів, а великі маси людей, які для захисту своїх прав і свобод, задоволення потреб та інтересів об'єднуються у політичні партії та релігійні організації. Засади їх об'єднання та діяльності визначаються відповідними законами та статутами. Питання взаємодії політичних структур із релігійними організаціями, вивчаються політологією. Кожна держава виробляє і закріплює у нормативно-правових актах засади релігійної політики, від реалізації якої в кінцевому підсумку залежить становище релігії, церкви та віруючих. Законодавче регулювання питань свободи совісті та віросповідання, державно-церковних відносин, правового статусу релігійних організацій є предметом правознавства. Світова практика переконливо доводить, що релігія відіграє в політиці поліфункціональну роль, виступаючи чинником внутрішньої і зовнішньої, міжнародної і регіональної політики. В одних випадках вона може використовуватися як засіб глобалізації, в других – як засіб антиглобалізації, збереження національної ідентичності. Релігія здатна також як консолідувати народи і нації, так і спричинити їх конфронтацію та ворожнечу.

Як свідчать історичні дослідження, взаємозв'язок та взаємодія політики і релігії мали місце у багатьох народів. Україна у цьому відношенні не є винятком. Впродовж всієї історії релігія тісно була вплетена у контекст внутрішньої і зовнішньої політики України.

Взаємозв'язок та взаємодія політики і релігії існують також у сучасній Україні і мають свої особливості. Вони полягають, по перше, у тому, що українське суспільство є одночасно і багатопартійним і поліконфесійним (в Україні існує понад 200 політичних партій і 55 релігій), чим значно ускладнюються взаємозв'язок і взаємодія політики і релігії. По-друге, надмірна політична активність населення України переноситься в релігійне середовище, надаючи йому політичного забарвлення, хоча рівень політизації різних конфесій при цьому є неоднаковим. По-третє, рівень довіри населення України до релігії є набагато вищим, ніж до політичних партій. По-четверте, високий загальний рівень релігійності населення України за роки її незалежності жодного разу не приносив успіху партіям релігійного спрямування (РХП, ХДПУ, УХДПУ, ХНС та ін.). По-п'яте, різні релігійні організації в Україні заходяться під впливом різних політичних сил.

Для України характерною є як прихована, так і відкрита присутність релігійних організацій у виборчих процесах. Політичні сили різного спрямування, окремі політики активно використовують релігію, релігійні організації, віруючих як чинник політичної мобілізації електорату. Завдяки зв'язкам з певними політичними партіями та політиками, релігійні організації, у свою чергу, мають можливість бути «присутніми» в українській політиці, здійснювати вплив на неї. Незважаючи на те, що відповідно до чинного законодавства України релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій, не надають їм фінансової підтримки, не висувують кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів, вони завжди виступають на боці тих чи інших політичних сил. Так, національно-демократичні сили, які боролися за незалежність України, підтримували її європейський вибір, державність української мови, розвиток національної культури і духовності, завжди опиралися на українські церкви – Українську Православну Церкву Київського Патріархату, Українську Автокефальну Православну Церкву та

Українську Греко-католицьку Церкву. Натомість, політичні сили, програмні цілі яких передбачають відродження СРСР, зближення з Росією, єдність слов'янських народів, вступ до євразійського союзу, надання російській мові статусу другої державної мови в Україні, постійно прагнули заручитися підтримкою Української Православної Церкви Московського Патріархату¹.

На безпосереднє становище релігії, церкви та віруючих у конкретній державі певний вплив має політичний режим. Так, релігійна політика радянської влади спрямовувалася на викорінення релігії, тоді як політика незалежної української держави – на відродження та розвиток релігії.

На релігійну ситуацію в Україні впливала також позиція керівників держави, які демонстрували різне ставлення до різних церков. Президенти України Л. Кравчук та В. Ющенко неприховано віддавали свої політичні симпатії Українській Православній Церкві Київського Патріархату, Українській Автокефальній Православній Церкві, Українській Греко-католицькій Церкві, розраховуючи при цьому на їхню підтримку. Такої ж позиції дотримується і нинішній Президент України П. Порошенко. Президенти України Л. Кучма та В. Янукович більшою мірою схилилися до Української Православної Церкви Московського Патріархату.

Незважаючи на наявність у політики та релігії спільних рис, між ними є чимало відмінностей, які роблять їх самобутніми і самостійними суспільними феноменами. Міждисциплінарні дослідження проблем політики і релігії дають можливість глибше й повніше зрозуміти як їх самих, так і багатогранні зв'язки між ними.

¹ Юридична назва Православної Церкви, котра перебуває у канонічній єдності з Московським Патріархатом – Українська Православна Церква. Втім у журналістиці та у науковій літературі широко вживається термін Українська Православна Церква Московського Патріархату.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВЗАЄМОДІЇ РЕЛІГІЇ І ПОЛІТИКИ

Олена Бортнікова

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри релігієзнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

bortnikova.olena@ukr.net

XXI століття стало своєрідним релігійним ренесансом, коли на порядку денному постала проблема переосмислення місця і ролі релігії в сучасному світі і сучасній політиці. Це багато в чому обумовлено об'єктивними процесами десекуляризації релігії та секуляризації політики, що істотним чином змінили характер релігійних відносин у всьому світі. У цих умовах вивчення інтегруючого і дезінтегруючого впливу взаємодії релігії і політики на сучасне суспільство має велику практичну значимість.

Сучасне знання про взаємодію релігії і політики має складну структуру, яка не достатньо відрефлексована. Отримавши дисциплінарну визначеність, це знання проходить ряд епістемологічних поворотів, з яких можна виділити антропологічний, лінгвістичний, культурний, просторовий, системний та ін. Кожен з таких поворотів сприяв нарощуванню міждисциплінарності, а потім і полідисциплінарності гуманітарного знання взагалі, і знання про взаємодію релігії і політики у суспільстві зокрема. Ми вважаємо, що з точки зору методології доцільно розглядати процес наростання міждисциплінарності в структурі знання про взаємодію релігії і політики у співвіднесенні дисциплін, напрямів і предметних полів з класичною-некласичною-постнекласичною моделями науки.

Становлення наукового знання про взаємодію релігії і політики відбувалося в контексті класичної моделі раціональності. Комунікація між релігією і політикою при збереженні ними своєї природи визначалась як «взаємовідношення», що припускає комунікацію цілого і частини. У класичній моделі пізнання в якості єдиного об'єкта пізнання виступає

інваріантна реальність релігії і політики, в якості результату – лінійна модель процесу взаємин. Потрібно відзначити ще один важливий аспект – тут поки ще не ставиться проблема синтезу знань. У некласичній моделі знань про взаємодію релігії і політики відбуваються відомі «повороти» – психологічний, соціологічний, антропологічний. Розширюється предметний простір такого знання, модифікуються дослідницькі проблеми, змінюються дослідницькі стратегії, що призводить до подолання лінійності і до залучення практик міждисциплінарних підходів. Модель релігійно-політичних відносин не виключає як ідею автономії релігії та політики, так і можливість їх взаємодії або взаємного поглинання, а комунікація між ними набуває характеру «взаємодії», бо взаємодія припускає комунікацію цілого і частини. Іншими словами, основні проблеми дослідження взаємодії релігії та політики полягають в наступному: і релігія, і політика мають свої специфічні характеристики, без певного набору яких релігія за своєю сутністю не є релігією, а політика – політикою; релігія і політика мають власну структуру та збігаються в певних напрямках своєї діяльності.

При переході від некласичної до постнекласичної моделі науки виникають предметні поля, складові структури сучасного наукового знання про взаємодію релігії і політики. У предметних полях відбувається цілеспрямоване конструювання об'єкту зазначеної взаємодії, який, будучи сконструйованим, виступає в якості самостійного предмету дослідження. Наше припущення є наступним: взаємодія релігії та політики є енантіодромією (бігом назустріч) цих двох феноменів, що обумовлює характерний для різних епох людської історії релігійно-політичний простір. Енантіодромія – схильність будь-яких поляризованих феноменів або явищ переходити у власну протилежність. Буквально означає «біг назустріч» (назад, у зворотному напрямку), відноситься до прояву протилежності у часовій та просторовій послідовності. Предметне поле сучасного наукового знання іманентно передбачає полідисциплінарність, тобто конструювання

свого предмету/проблеми методами різних наукових дисциплін, і міждисциплінарність, тобто використання дослідницьких практик різних гуманітарних і соціальних наук. Знаковою стає проблематика багатовимірного методологічного конструкту «релігійно-політичний простір» як інструменту аналізу актуальних предметних полів сучасної України.